

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİNDE İLHANLI VALİSİ

TÂCEDDİN MU'TEZ VE DÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş KURT

ANKARA- 2021

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİNDE İLHANLI VALİSİ

TÂCEDDİN MU'TEZ VE DÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş KURT

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İlhan ERDEM

ANKARA - 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Çağdaş KURT

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİNDE İLHANLI VALİSİ
TÂCEDDİN MU'TEZ VE DÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İlhan ERDEM

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Prof. Dr. İlhan ERDEM

2- Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU

3- Dr. Öğretim Üyesi Bilal KOÇ

4-

5-

Tez Savunması Tarihi

05.01.2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Prof. Dr. İlhan Erdem'in danışmanlığında hazırladığım "Türkiye Selçuklu Devleti Tarihinde İlhanlı Valisi Tâceddin Mu'tez ve Dönemi (Ankara. 2021)" adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.(...../ 01/2021)

Çağdaş KURT

ÖNSÖZ

Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir rol oynayan Türkiye Selçukluları XIII. yüzyılın başlarında Ön Asya'nın en etkili devletlerinden biri haline gelmiş; Anadolu'yu şairler, bilginler, âlimler ve nitelikli bürokratlar için bir cazibe merkezine dönüştürmüşlerdi. Öyle ki bu asrın en ses getiren aktörlerinden Moğollar tüm Ön Asya'yı istila edip Türkiye Selçuklu ordusunu Köseadağ'da mağlup etmelerine rağmen karşılarında son derece maharetli devlet adamlarını bulmuşlardı. Bu devlet adamları siyasi dengeleri iyi gözetiyor, İran, Azerbaycan, Gürcistan gibi Moğol egemenliği altındaki komşu bölgelere nazaran Türkiye Selçukluları'nın nispeten daha özerk bir statüde kalmasını sağlıyorlardı. Türkiye Selçukluları'nı tamamen kontrol altında tutabilmek için Moğollların askeri maharetlerinin yetmeyeceği ortadaydı.

Kaan Mengü'nün kardeşi Hülegü 1258 yılında İran'da bir Moğol şube devleti (İlhanlılar) tesis ettiğinde hâkimiyeti altındaki topraklarda etkili bir denetim sağlayabilmek için mali-idari refomlar gerçekleştirmeyi zaruri görmüştü. Bundan sonra Selçuklu-Moğol ilişkileri yeni bir safhaya girecek; Tâceddin Mu'tez gibi bir mali amirin Türkiye Selçuklu Devleti'nde İlhanlılar adına faaliyet göstermesi için uygun bir konjonktür sağlanacaktır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin İlhanlılara tabi olduğu dönemle ilgili birçok çalışma mevcut olsa da bu dönemin önemli aktörlerinden olan Tâceddin Mu'tez'i ele alan bağımsız bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma ile hedefimiz Tâceddin Mu'tez'in Anadolu'da görev yaptığı yaklaşık yirmi yıllık bir dönemde faaliyetlerini detaylı bir şekilde ele almak ve etkilerini açıklama yoluna gitmektir. Tâceddin Mu'tez'in Anadolu'da gerçekleştirdiği faaliyetlerin iyi anlaşılması, ilk dönem Selçuklu-İlhanlı ilişkilerine açıklık getireceği gibi Selçuklu ülkesinde Moğollardan aldıkları destekle önemli memuriyetler elde etmiş devlet adamlarının etkinliğini de bir ölçüde ortaya koyacaktır. Ayrıca Tâceddin Mu'tez ile çağdaş bir idareci olan Müineddin

Süleyman Pervane'nin Anadolu'da kurduğu mutlak hâkimiyet döneminin de daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Tezimiz başlıca dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilk dönem Türkiye Selçuklu-Moğol ilişkileri ele alınacak, Tâceddin Mu'tez'den önce Anadolu'daki Moğol vergi memurlarının etkinliği ve Tâceddin Mu'tez'in Selçuklu ülkesinde görev almasını hazırlayan faktörler değerlendirilecektir. İkinci bölümde Tâceddin Mu'tez'in 1266 yılına kadar olan faaliyetleri ele alınacak, Türkiye Selçuklu Devleti siyasetindeki etkileri ortaya konacaktır. Üçüncü bölümde daha çok Memlük-İlhanlı mücadelesinin Anadolu'daki yansımaları ve bu süreçte Tâceddin Mu'tez'in durumu ele alınacaktır. Dördüncü bölümde ise Tâceddin Mu'tez'in şahsiyeti ve aile bireyleri hakkındaki bilgiler ele alınacak ve onun Anadolu'da bulunduğu süre zarfında ekonomik ve sosyal faaliyetlerine değinilecektir.

Başta bu konuyu çalışmama beni teşvik eden ve kaynak ve araştırma eserleri konusundaki paylaşımlarından ve engin tecrübelerinde istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. İlhan Erdem'e, araştırmam sırasında tavsiyelerini benden esirgemeyen Doç. Dr. Mustafa Uyar'a ve üzerimde emeği geçen tüm bölüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER	
ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLERİ	1
İslam Kaynakları	1
Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, Müsâmeretü'l- Ahbâr	1
İbn Bibi, El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye	2
Anonim Selçuknâme	3
Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Cami'ud-Düvel	3
Niğdeli Kadı Ahmed, El- Veledü'ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk'ı,	4
Alaaddin Ata Melik Cuveynî, Tarih-i Cihan Güşa	4
Reşîdüddin Fazlullah, Câmiu't – Tevârih	5
Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, Târih-i Güzide	6
Minhâcü'd-dîn Sirâc El-Cûzcânî, Tabakât-ı Nâsirî	6
Muhammed b. Ahmed Nesevî, Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî	6
İbn Şeddad, Sîretü'z-zahir	7
İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ, El-Bidâye ve'n-Nihâye	7
İbnü'l Esîr, El-Kâmil fi't-Târîh	8
Ahmed Eflaki, Menâkıbü'l- Ârifin	8
Mevlâna, Mektûbat	9
Ermeni ve Süryani Kaynakları	9
Aknerli Gregor	9
Genceli Kiragos	10
Başkomutan Simbat	10
Gregory Abul Farac	11
Latin ve Yunan Kaynakları	11
Simon de Saint Quentin	11
Wilhelm von Rubruk	12
Georges Pachymeres	12
Moğol Kaynakları	12
Moğolların Gizli Tarihi	12
Araştırma Eserleri	13
GİRİŞ	16
KÖSEDAĞ SAVAŞI'NA KADAR TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ	16

I. BÖLÜM	24
ÖN ASYA'DA MOĞOLLAR VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NIN MOĞOL HÂKİMİYETİNE GİRİŞİ	24
1.1. KÖSEDAĞ SAVAŞI'NA KADAR MOĞOLLARIN ÖN ASYA FETİHLERİ... ..	24
1.2. MOĞOLLAR'DA MALİ REFORMLAR VE VERGİ MEMURLARI.....	28
1.2.1. Ögeday Kaan Devri Mali-İdari Reformlar	28
1.2.2. Moğollara Tabi Ülkelerde Görülen Moğol Vergi Memurları: Baskaklar	29
1.3. TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NIN MOĞOLLARA TABİ OLUŞU.....	31
1.3.1. Köseadağ Savaşı.....	31
1.3.2. Baycu ile Yapılan Anlaşma	32
1.3.3. Türkiye Selçukluları'nın Batu'nun Himayesine Girişi.....	33
1.4. İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞUNA KADAR SELÇUKLU-MOĞOL İLİŞKİLERİNİN SEYRİ.....	34
1.5. İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE SELÇUKLULARIN İLHAN HÜLEGÜ'YÜ METBU OLARAK TANIMALARI	37
1.6. TÂCEDDİN MU'TEZ'E KADAR TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE GÖREV ALAN MOĞOL VERGİ MEMURLARI.....	41
II. BÖLÜM	45
TÂCEDDİN MU'TEZ'İN TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NE GELİŞİ VE III. GIYASEDDİN KEYHÜSREV'E KADAR GERÇEKLEŞTİRDİĞİ SİYASİ FAALİYETLER	45
2.1. SELÇUKLU BORÇLARININ TAHSİLİ İÇİN TÂCEDDİN MU'TEZ'İN GÖREVLENDİRİLMESİ	45
2.2. II. İZZEDDİN KEYKAVUS'UN TAHTAN UZAKLAŞTIRILMASINDA TÂCEDDİN MU'TEZ'İN ROLÜ	46
2.3. II. İZEDDİN KEYKAVUS'UN TAHTAN UZAKLAŞTIRILMASINDAN SONRA YAŞANAN HADİSELER.....	50
2.3.1. İzzeddin Yanlısı Kadroların Tasfiye Edilmesi	50
2.3.2. Anadolu'da Türkmen Hareketlerinin Baş Göstermesi	51
2.4. TÂCEDDİN MU'TEZ'İN ÜNVAN VE YETKİLERİNİN GENİŞLETİLMESİ.....	52
2.4.1. Makamının Vezirlik ile Eşdeğer Tutulması.....	52
2.4.2. Kastamonu, Aksaray ve Develi İhta Gelirlerinin Onun Kontrolüne Bırakılması.....	54
2.5. IV. KILIÇ ARSLAN'IN ÖLDÜRÜLMESİ HADİSESİNDE TÂCEDDİN MU'TEZ'İN ROLÜ	56

III. BÖLÜM	63
III. GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN TAHTA ÇIKIŞINDAN TÂCEDDİN MU'TEZ'İN ÖLÜMÜNE KADAR TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE YAŞANAN HADİSELER VE TÂCEDDİN MU'TEZ'İN DURUMU	63
3.1. MEMLÜK-İLHANLI MÜCADELESİ VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI.....	63
3.1.1. Memlük İlhanlı Mücadelesinin Nedenleri.....	63
3.1.2. Mücadelenin Anadolu'daki Yansımaları.....	65
3.1.2.1. Selçuklu-İlhanlı İlişkilerine Etkileri	65
3.1.2.1.2. Selçuklu-İlhanlı Arasındaki Evlilik Akdi Münasebetiyle Tâceddin Mu'tez'in Selçuklu Devlet Adamlarıyla Beraber Anadolu'dan Ayrılması.....	70
3.1.2.2. Anadolu'da Hatiroğulları İsyanı.....	72
3.1.2.3. Moğollar Tarafından Tâceddin Mu'tez'in İsyani ile Bağlantılı Olduğu Gerekçesiyle Göz Hapsinde Tutulması	74
3.1.2.4. İsyanın Moğollar Tarafından Bastırılması.....	75
3.2. BAYBARS'IN ANADOLU SEFERİ VE ETKİLERİ	77
3.2.1. Anadolu Üzerine Yürüyüşe Geçmesi ve Moğolları Yenilgiye Uğratması.....	77
3.2.2. Kayseri'de Selçuklu Tahtına Oturması	79
3.2.3. Karamanoğulları'nın Konya'yı Zaptı	81
3.2.4. Abaka'nın Ordusuyla Beraber Anadolu'ya Gelişi	84
3.2.5. Abaka'ya Refakat Eden Tâceddin Mu'tez'in Dönüş Yolunda Ölmesi	87
IV. BÖLÜM	91
TÂCEDDİN MU'TEZ'İN ŞAHSİYETİ, SOYU VE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLERİ	91
4.1. KAYNAKLARDA KİŞİLİĞİNE VE NERELİ OLDUĞUNA DAİR İFADELER	91
4.2. AİLE BİREYLERİ	93
4.2.1. Babası Mucireddin Tahir bin Ömer el-Harezmî.....	93
4.2.2. Oğlu Mucireddin Emir Şah	96
4.3. ANADOLU'DAKİ VERGİLERİ DÜZENLEMESİ.....	98
4.4. MEVLÂNA VE MEVLEVİLER İLE İLİŞKİLERİ.....	101
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	116
ÖZET	126
ABSTRACT	128

KISALTMALAR

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DGBİT: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi

DİA: Türk Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi

Edt. : Editör

Haz. : Hazırlayan

İÜ: İstanbul Üniversitesi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

S. : Sayı

s.: Sayfa

TDAV: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

TTK: Türk Tarih Kurumu

Vol. : Volume

Yay. : Yayın

KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

İslam Kaynakları

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, Müsâmeretü'l- Ahbâr

Nisbesinden Aksaraylı olduğu belli olan müellif uzun yıllar Türkiye Selçuklu Devleti'nde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Müellifin 1276 yılındaki Hatiroğlu İsyanı sırasında divan kâtibî olduğunu belirtmesi onun devlet yönetiminde bulunduğuna dair ilk açık kayıttır.¹ Mücireddin Emirşah'ın ölümünden sonra (1302) Gazan Han tarafından Selçuklu ülkesinde evkaf nazırlığına getirildiğini yine müellifin aktardığı bilgilerden öğreniyoruz.² Aksarayı, 1256 yılı ile 1323'e kadar olan olayları anlattığı Müsameretül Ahbar adlı eserini Moğolların Anadolu'daki umumi valisi Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş adına kaleme almıştır. Dört bölümden oluşan eserin son bölümü doğrudan kendi gözlemlerine dayanarak yazdığı bilgiler içerdiği için en geniş ve en mühim olanıdır.³ Eserin bu dördüncü bölümü, İbn Bibi'nin eserinin bittiği 1280 yılından 1323 yılına kadar olan olayları ayrıntılı bir şekilde ele aldığı için Türkiye Selçuklu Devleti ve Anadolu tarihinin en önemli kaynakları arasındadır.⁴ Eserinde Aksaray'da meydana gelen olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler veren Aksarayı'nın, 17 yıl boyunca bu şehirde görev yapan Tâceddin Mu'tez hakkında verdiği bilgiler de oldukça önem arz eder. Ayrıca Aksarayı'ye himaye eden kişi Tâceddin Mu'tez'in oğlu Mücireddin Emirşah'dır. Bu durum müellifin Tâceddin Mu'tez hakkında başka kaynaklarda rastlayamadığımız bilgiler vermesinin nedenini bize açıklar. Esasen bu nedenlerle Aksarayı'nın eseri çalışmamızda en çok kullandığımız kaynak konumundadır.

¹ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 85.

² Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 246.

³ İsmail Aka, "Aksarâyî Kerîmüddin", DİA, C. 2, İstanbul 1989, s. 293.

⁴ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. XIII-XVI.

İbn Bibi, El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye

Hüseyin b. Muhammed b. Ali er-Ca'feri el Rugadi İbn'el Bibi el-Müneccime veya en yaygın kısa adıyla İbn Bibi'nin Farsça kaleme aldığı El- Evamirü'l Alâ'iyye fi'l umuri'l-Alâ'iyye adlı eseri, Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli kaynaklarından. İbn Bibi'nin babası Meceddin Muhammed Tercüman, Harzemşahlar ülkesinde çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş, Moğolların İran'ı istilasını sırasında Anadolu'ya gelerek I. Aleaddin Keykubad'ın hizmetine girmiş ve 1233-4 yılından itibaren Konya'da "divan kâtibi" ve "müşrif-i ferraşane" gibi görevlerde bulunmuştur. İbn Bibi'de babası gibi devlet hizmetinde bulunmuş, muhtemelen III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde (1267-1283) "Darü'l-inşa-yi saltanat" veya "divan-ı tuğra" gibi divanlarda görev almıştır.⁵ İbn Bibi, Türkiye Selçuklularının 1192 ve 1280 yılları arasındaki olaylarını anlattığı bu eserini İlhanlı Veziri ve Tarih-i Cihangüşa'nın yazarı Aleaddin Ata Melik Cüveyni'nin ricası üzerine kaleme almıştır.⁶ İbn Bibi'nin devlet işlerinde çalışmış olması ve özellikle ele aldığı konuların büyük bir kısmında yaşamış, olayları bizzat görmüş olduğu için verdiği bilgiler son derece kıymetlidir. İbn Bibi'nin bizim bu çalışmamızda ele aldığımız isim olan Tâceddin Mu'tez'in çağdaşı olması dolayısıyla onun hakkında verdiği bilgilerden ziyadesiyle faydalandık. Ayrıca İbn Bibi'nin Tâceddin Mu'tez'in babası hakkında verdiği yegâne bilgiler bizim için son derece önemlidir. Bugün tek nüshası Ayasofya Kütüphanesinin 2985 numarasında kayıtlı olan bu eserin çeşitli kez neşri ve birkaç çevirisi mevcuttur. Biz çalışmamızda Mürsel Öztürk tarafından hazırlanan ve TTK tarafından basılan Türkçe tercümesinden yararlandık.⁷

⁵ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 1-11.

⁶ Abdülkerim Özyayın, "İbn Bibî", DİA, C.19, İstanbul 1999, s. 379-380. Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 166-167.

⁷ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2014.

Anonim Selçuknâme

Farsça olarak kaleme alınan eser yazarı bilinmediği için Anonim olarak tanınır. Eserin tek yazma nüshası Paris'te Fransız Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin yazma nüshasındaki adı *Tarih-i Al-i Selçuk*'tur. Anonim Selçukname olarak da bilinen bu eser, Selçukluların tarih sahnesine çıkışından Türkiye Selçukluların yıkılışına kadar olan bilgileri içerir. İbn Bibi, Aksarayı gibi müelliflerin tarihleri ve kronolojiyi sık sık atlamasına karşın, bu eserin müellifi olayları tarihlendirmesi, şahıs ve yer adlarının çeşitliliği bakımından oldukça önem arz eder.⁸ Bizim için Moğol dönemi Anadolu'sunda geçen olaylara dair verdiği bilgiler son derece önemlidir. İbn Bibi ve Aksarayı ile mukayese edilerek kullanıldığı zaman mühim sonuçlar elde ettik. Eser, ilk defa Feridun Nafiz Uzluk tarafından 1952 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir.⁹ Biz çalışmamızda yakın zamanda yapılan Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner'in çevirisinden¹⁰ istifade ettik.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Cami'ud-Düvel

XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden olan Münecimbaşı'nın *Câmiu'd-Düvel* adlı eseri hilkkatten başarak 1670 yılına kadar olan olayları içeren umumi bir tarih kitabıdır. Müellif Selçuklu dönemiyle ilgili anlattıklarında eski kaynaklardan yararlanmakla birlikte onlardan farklı bir üslup kullanarak eserini kaleme almıştır. Arapça yazılan bu eserin değeri kısa sürede farkedilmiş, telifinden otuz yıl sonra eser şair Nedîm'in başkanlığındaki bir heyetle Türkçe'ye çevrilmiştir.¹¹ Biz çalışmamızda Selçuklular ile ilgili bölümlerin çevirisini yapan Ali Öngül'ün eserinden¹² istifade ettik.

⁸ **Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)**, Çev: Halil İbrahim Gök - Fahrettin Coşguner, Atif Yayınları, Ankara 2014, s. 8-9.

⁹ F. Nafiz Uzluk, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III**, Histoire Des Seldjoukides D'Asie Mineure, par un Anonyme, Ankara, 1952.

¹⁰ **Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)**, Çev: Halil İbrahim Gök - Fahrettin Coşguner, Atif Yayınları, Ankara 2014.

¹¹ Ahmet Ağırakça, "Müneccimbaşı Ahmed Dede", DİA, C. 32, İstanbul 2006, s. 4-6.

¹² Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Cami'ud-Düvel** (Selçuklular Tarihi C. I-II), Çev: Ali Öngül, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2017.

Niğdeli Kadı Ahmed, El- Veledü'ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk'ı,

Türkistan asıllı Hoten Türklerinden olan müellif ailesi ile birlikte 1203-1204 yılı civarında Niğde'ye yerleşmiştir. Onun günümüze kadar gelen tek eseri olan *El- Veledü'ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk'ı* adlı eseri Farsça olarak yazılmış olup 1333 yılında tamamlanmıştır. Bir İslam tarihi niteliğinde olan eserin dini ve içtimai hayatla ilgili verdiği bilgiler onu dönemin diğer kaynaklarından ayırır.¹³ Eserin Ali Ertuğrul tarafından Türkçe'ye çevrilen ve TTK tarafından basılan tercümesinden istifade ettik.¹⁴

Alaaddin Ata Melik Cuveynî, Tarih-i Cihan Güşa

Büyük tarihçi Alaaddin Ata Melik Cüveynî tarafından 1252-1260 yılları arasında 3 cilt halinde Farsça yazılan eser Türk-Moğol tarihinin en önemli kaynakları arasındadır. Moğol devletinde uzun yıllar önemli görevler üstlenmiş olan müellif, verdiği bilgilerin çoğuna şahit olduğundan eseri yazıldığı tarihten itibaren büyük bir şöhret kazanmıştır. Eserin birinci cildi Cengiz Han'dan Güyük Han'a kadar hüküm süren Moğol hanlarından, ikinci cildi ağırlıklı olarak Harzemşahlardan, üçüncü cildi ise Mengü Kaan, İlhan Hülegü'nün gerçekleştirdiği faaliyetlerden ve İsmaililer'den bahseder.¹⁵ Biz çalışmamızda İlk dönem Selçuklu İlhanlı ekonomik ilişkileri ve Tâceddin Mu'tez'den önce Anadolu'da görev alan Moğol vergi memurlarıyla ilgili verdiği malumatlardan faydalandık. Eserin Mürsel Öztürk tarafından hazırlanan Türkçe çevirisi mevcuttur.¹⁶

¹³ Ali Ertuğrul, “Niğdeli Kadı Ahmed”, DİA, C. EK-2, İstanbul, 2016, s. 359-360.

¹⁴ Niğdeli Kadı Ahmed, *El- Veledü'ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk'ı*, Çev: Ali Ertuğrul, C. I-II, TTK Yayınları, Ankara 2015.

¹⁵ Osman Gazi Özgüdenli, “Târîh-i Cihângüşâ”, DİA, C. 40, İstanbul 2011. s. 77-79.; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 165-166.

¹⁶ Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev: Mürsel Öztürk, C. I-II-III., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Reşidüddin Fazlullah, Câmiu't – Tevârih

Hemadan'da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen müellifin otuz yaşlarına geldiğinde Müslüman olduğu rivayet edilir. Muhtemelen Abaka (1265-1282) zamanında İlhanlı Devleti'nde görev almaya başlayan müellif, uzun yıllar devlet hizmetinde bulunmuştur. Gazan Han döneminde vezirliğe gelen Reşidüddin, İlhanlı Devleti'nin yeniden yapılandırılması ve o dönemde gerçekleşen çeşitli reformlarda etkili olmuştur. 1318 yılında Olcaytu Han'ı zehirlediği iddasıyla idam edilmiştir.¹⁷

Müellifin Gazan Han'ın isteği üzerine meydana getirdiği eseri genel bir dünya tarihi özelliğine sahiptir. Eserin iki ayrı versiyonu mevcuttur. Birinci versiyonu 1306-1307 yıllarında tamamlanmış olup üç cilttir. İkinci versiyonu ise 1310 da tamamlanmış olup dört ciltten oluşur. Gazan Han eser tamamlanmadan ölünce Reşidüddin eserini Olcaytu Han'a ithaf etmek istemiş, ancak Olcaytu bunu kabul etmeyerek eserin Gazan Han'a ithaf edilmesini ve kendisi için yeniden bir eser yazılmasını istemiştir. Bu yüzden "*Târîh-i Gazâni*" adını taşıyan I. cildin ilk bölümünde Türk ve Moğol boyları, Gazan Han ve Argun Han hakkında bilgiler mevcuttur. İkinci bölüm ise Cengiz Han'dan başlayıp Gazan Han dönemine kadar tüm Moğol tarihini içerir. *Câmiu't-Tevârih* adlı ikinci cilt ise hilkatten başlayarak Çin ve Hint tarihi, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar gibi devletlerin tarihi hakkında bilgiler verir.¹⁸ Biz çalışmamızda Hülegü ve Abaka dönemi olayları hakkında verdiği bilgilerden istifade ettiğimiz eserin İlhanlılar kısmının Türkçe çevirisini¹⁹ kullandık. Ayrıca eserin Büyük Selçuklular kısmının Selenge Yayınlarından çıkan tercümesinden²⁰ kısmen istifade ettik.

¹⁷ Osman Gazi Özgüdenli , "**Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî**", DİA, C. 35, İstanbul 2008, s. 19-20.

¹⁸ Ramazan Şeşen, "**Câmiu't-Tevârih**", DİA, C.7, İstanbul 1993, s. 132-133

¹⁹ Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't – Tevârih** (İlhanlılar Kısmı), Çev: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK, Ankara, 2013.

²⁰ Reşidü'd-dîn Fazlullah, **Cami'ü't – Tevârih** (Selçuklu Devleti), Çev: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, Târih-i Güzide

1281 yılında Kazvin’de doğan müellifin aile bireyleri uzun bir zaman müstevfilik yaptıkları için bu aile “Müstevfiyân” lakabıyla anılır. Olcaytu Han zamanında iyi bir saray kâtibi olarak görev alan müellif, 1311 yılında Kazvin’de mali işlerin teftişiyle görevlendirilir. Küçüklüğünden beri tarihe ilgi duyan müellifin 1330 yılında Vezir Gıyaseddin Muhammed’e takdim ettiği Farsça eseri Târih-i Güzide umumi bir tarih kitabı niteliğindedir.²¹ Eserin Mürsel Öztürk tarafından hazırlanan TTK tarafından basılan Türkçe çevirisi mevcuttur.²² Çalışmamızda eserin Selçuklu Sultanları ve Moğol Hanlarının tahta çıkış tarihleri hakkında verdiği bilgilerden yer yer karşılaştırmalı olarak istifade ettik.

Minhâcü’-d-dîn Sirâc El-Cûzcânî, Tabakât-ı Nâsırî

1193 yılında Fîrûzkuh’da doğan Minhâcü’-d-dîn Sirâc El-Cûzcânî’nin 1260 yılında tamamladığı *Tabakât-ı Nâsırî* adlı eseri XIII. yüzyılın önemli kaynaklarından. Müellif, Moğolların Ön Asya’da gerçekleştirdiği akınlara bizzat şâit olmuş, eserini kendi müşahadelere ve görgü tanıklarının ifadelerine dayanarak yazmıştır. Eser Moğol yanlısı olmayan bir üslûpla yazılmış olup başka kaynaklarda rastlanmayan orijinal bilgiler içerir.²³ Çalışmamızda bu eserin Moğol istilasına dair bilgiler içeren XXIII. tabakasını Türkçe’ye kazandıran Mustafa Uyar’ın²⁴ ve Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmsâhlar ile ilgili bölümlerini Türkçe’ye kazandıran Erkan Göksu’nun²⁵ çeviri eserlerinden istifade ettik.

Muhammed b. Ahmed Nesevî, Sîretü’s-Sulţân Celâlidîn Mengübertî

Horasan’ın Nesa şehrinde doğan müellif, Moğolların İran’ı istila ettikleri zamana tanıklık etmiş biridir. 1225 yılından itibaren Harezmsâh Celeddin Mengübertî’nin tüm

²¹ Abdülkerim Özyayın, “**Hamdullah el-Müstevfi**”, DİA, C. 15, İstanbul 1997, s. 454.

²² Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, **Târih-i Güzide**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018.

²³ A. S. Bazmee Ansarı, **Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc**, DİA, C. 8, İstanbul 1993, s. 98-99.

²⁴ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî** (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar), Çev: Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

²⁵ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî** (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmsâhlar), Çev: Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015.

savaşlarına ve seferlerine katılan müellif Harzemşah'ın ölümünden sonra Halep'e yerleşerek ömrünün kalanını orada geçirdi. Onun *Siretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî* Harzemşahların Moğollarla yaptığı savaşlardan, Moğolların İran'daki yağma ve tahribatlarından ayrıntılı olarak bahseder.²⁶ Eserin Necip Asım tarafından yapılan Türkçe çevirisi mevcuttur.²⁷ Biz çalışmamızda, eserin Moğolların İran istilasını ve Tâceddin Mu'tez'in babası hakkında verdiği bilgilerden istifade ettik.

İbn Şeddâd, Siretü'z-zahir

1217 yılında Halep'de doğan müellif Suriye'nin Moğollar tarafından işgal edilmesinden sonra Mısır'a kaçmıştır. Mısır'da Memlûk Sultanı Baybars'ın dostluğuna kazanarak onun hizmetine girdi. Memlûklerin Suriye seferlerine katılan İbn Şeddâd bölgenin askeri, idari ve ekonomik durumu hakkında bilgi edinme imkânı buldu. Müellifin Baybars'ın hayatı ve döneminde olan olayları anlatan "*Siretü'l-Meliki'z-Zâhir*" adında iki ciltlik bir eserin birinci cildi kayıptır. Edirne Kütüphanesi'nde bulunan II. ciltteki nüshaya dayanarak Şerafettin Yalpkaya tarafından yapılan Türkçe çevirisi mevcuttur. Eser 1271 yılından Baybars'ın öldüğü 1277 yılına kadar olan olayları kapsar.²⁸ Çalışmamızda Yalpkaya'nın çevirisini kullandığımız bu eser, İlhanlıların Anadolu'daki faaliyetleri hakkında verdiği bilgilerden ötürü bizim için önemlidir.²⁹

İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ, El-Bidâye ve'n-Nihâye

Döneminin önde gelen âlimlerinden olan İbn Kesîr çocuk yaşta ailesi ile birlikte Dımaşk'a yerleşmiştir. Küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim alan müellif ilerleyen yıllarında çeşitli medreselerde müderris olarak dersler vermiştir. Yönetim aleyhinde gelişen tutumlara son derece karşı olan müellif Memlûk Devletiyle iyi ilişkiler kurmakla beraber ulema va halk

²⁶ Abdülkerim Özeydin, "Nesevî, Muhammed b. Ahmed" DİA, C. 32, Ankara 2006, s. 577.

²⁷ Nesevî, *Celâlüttin Harezemşah*, Çev: Necip Asım, Devlet Matbaası Yayınları, İstanbul 1934.

²⁸ Casim Avcı, "İbn Şeddâd, İzzeddin" DİA, C. 20, İstanbul 1999, s. 374, 375.

²⁹ İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, Çev: Şerefüddin Yalpkaya, TTK Yayınları, İstanbul 1941.

arasında da saygın bir konumdaydı. Onun önemli tarihçiler arasına koyan *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri hilkatten başlayarak 1365-66 yılına kadar gelen olayları kronolojik bir şekilde anlatan genel bir İslam tarihidir.³⁰ Türkçe çevirisi Mehmet Keskin tarafından yapılan ve 14 cilt halinde yayınlanan eserin Memlûk-İlhanlı mücadelelerini içeren 13. cildinden istifade ettik.³¹

İbnü'l Esîr, El-Kâmil fi't-Târîh

1160 yılında Cizre'de doğan İzzeddin İbnü'l Esîr küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim almıştır. Çocukluk yılları Musul'da geçen İbnü'l Esîr gençlik yıllarında Bağdad'da bulunarak buralarda çeşitli âlimlilerden dersler aldı ve bu şehrin kütüphanelerinden ve ulaşabildiği resmi belgelerden faydalandı. Onun yazmış olduğu *El-Kâmil fi't-Târîh* adlı eseri onu ortaçağın en büyük tarihçileri arasına koyacak bir şöhrete kavuşturdu.³² Umumi bir tarih kitabı olan eser, hilkatten başlarayak 1230 yılına kadar olan olayları anlatır. Selçuklular, Gazneliler, Haçlılar ve Musul Atabegleri hakkında detaylı bilgiler verir. Çalışmamızda Bahar Yayınları tarafından 12 cilt halinde yayımlanan Türkçe tercümesinden³³ Türkiye Selçukluları hakkında bilgi veren 10, 11 ve 12. ciltlerinden istifade ettik.

Ahmed Eflaki, Menâkıbü'l-Ârifîn

Bir Mevlevi dervişi olan Ahmed Eflaki'nin otuz altı yıllık çalışmasının bir sonucu olan *Menâkıbü'l-Ârifîn* adlı eseri Türkiye Selçukluları'nın dini, sosyal ve kültürel tarihi için çok zengin bilgiler içeren bir kaynaktır.³⁴ Bu eseri Türkçeye kazandıran Tahsin Yacızlı, çevirisinin önsözünde eserin Mevlâna Celaleddin Rum-i ve çevresindekiler hakkındaki çalışmalarda başvurulacak başlıca kaynaklardan biri olduğunu belirtir.³⁵ Mevlâna ile mektup arkadaşı olan

³⁰ Abdülkerim Özeydın, "İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ", DİA, C. 20, İstanbul 1999, s. 132-133.

³¹ İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye- Büyük İslam Tarihi-*, Çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, C. 13, İstanbul 1995.

³² Abdülkerim Özeydın, "İbnü'l Esîr İzzeddin", DİA, C. 21, İstanbul 2000, s. 26-27.

³³ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Târîh* (İslâm Tarihi), Çev: Ahmet Ağrakça, Abdülkerim Özeydın, Yunus Apaydın, Zülfiakar Tüccar, M. Beşir Eryarsoy, Abdullah Köşe, Bahar Yayınları, C.1-12. İstanbul 1985-1987.

³⁴ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkabeleri*, Çev: Tahsin Yazıcı, MEB Yayınları, C. I, İstanbul 2001, s. 14; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s. 30.

³⁵ Eflaki, *Ariflerin Menkabeleri*, C. I, s. 11.

Tâceddin Mu'tez'in Mevlâna ile olan ilişkileri ve Aksaray'da gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında verdiği bilgiler dolayısıyla bizim için önem arz etmektedir. Çalışmamızda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından iki cilt halinde yayımlanan çeviriyi³⁶ kullandık.

Mevlâna, Mektûbat

Mevlâna'nın ölümünden sonra bir araya getirilen *Mektubat*'ı, onun yakın çevresine ve çoğunluğu Selçuklu adamlarına yazılmış yaklaşık yüz elli mektubu içermektedir. Mevlâna'nın mektupları ilk defa 1937 yılında Feridun Naifz Uzluk tarafından "*Anadolu Selçukileri Devrinde Mevlevî Bitikleri 2, Mevlânâ'nın Mektupları*" adıyla neşredilmiştir.³⁷ Bu eserde Mevlâna'ya ait 145 mektup vardır. Mevlâna'nın mektupları daha sonra 1963 yılında Abdülbaki Gölpınarlı tarafından "*Mevlânâ Celâleddin Mektuplar*" adıyla Türkçe'ye kazandırılmıştır.³⁸ Toplamda 150 adet mektubu içeren bu eser İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan dört, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bir ve Konya Mevlâna Müzesi'nde bulunan nüsha ile toplamda altı yazma nüshanın karşılaştırılmasıyla hazırlanmıştır.³⁹ Biz de bu çalışmamızda Gölpınarlı tarafından hazırlanan çeviriyi kullandık. Mevlana'nın Mektubatı'nda dokuz adet mektup Tâceddin Mu'tez'e yazılmıştır. Bu nedenle Mevlâna ve Tâceddin Mu'tez arasındaki ilişkilerin tespiti konusunda bizim için önemli kaynaklardan biridir.

Ermeni ve Süryani Kaynakları

Aknerli Gregor

Kilikya Ermenilerinden Akneri-Vank Manastırı rahibi olan Grigor'un "*Okçu Milletinin Tarihi*" adını taşıyan bu eseri, Moğolların Yakın Doğu'da yaptıkları istilaların anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. 1273 senesinde eserini tamamlayan müellif o tarihte henüz genç yaşta

³⁶ Ahmet Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, Çev: Tahsin Yazıcı, MEB Yayınları, C. I-II, İstanbul 2001.

³⁷ Mürsel Öztürk, "**Mevlâna'nın Mektupları**", I. Milli Mevlâna Kongresi, SAM Yayınları, Konya, 3-5 Mayıs 1985. s. 86.

³⁸ Mevlânâ, Celâleddin, **Mektuplar**, Çev: Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1999.

³⁹ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. XIX-XXII.

olduğundan eserin ilk kısımları yazara ait bilgiler olmaktan ziyade daha önceki kaynaklardan bir derleme olduğu kabul edilir. 1265 yılından sonraki olayların anlatımı yazı dilindeki değişiklikler de göz önünde bulundurulduğunda Gregor'un kaleminden çıktığı söylenebilir. Türkçe çevirisi mevcut olan eser bizim için ilk dönem Selçuklu-Moğol ilişkileri hakkında içerdiği bilgiler bakımından önemlidir.⁴⁰

Genceli Kiragos

XIII. yüzyılın Ermeni müverrihlerinden Genceli Kiragos'un vekayinamesi Türkiye Selçukluları, Altınorda, İlhanlılar, Harzemşahlar ve Memlükler ile ilgili son derece önemli bilgiler içerir. Çalışmamızda Kiragos'un vekayinemasını 1928 yılında Arap harfleriyle Türkçe'ye kazandıran Mahmut Kemal Bey'in tercümesini günümüz Türkçesine aktaran Fuat Hacısalihoğlu ve İlhan Aslan'ın Post yayınlarından *Moğol İstilasası (1220-1265)* adıyla basılan eserden istifade ettik.⁴¹ Bizim için ilk dönem Türkiye Selçuklu-Moğol ilişkilerine dair verdiği bilgiler ve bilhassa bu dönemdeki Moğol vergi memurlarına dair kayıtlar önem arz etmektedir.

Başkomutan Simbat

13. yüzyılın Ermeni asilzadelerinden olan Simbat, henüz daha on yaşında iken Kral I. Leon tarafından saraya alınmış, ilerleyen yıllarda başkomutan rütbesiyle Memlüklere karşı birçok askeri harekete katılmış ve deneyimlerini aktardığı eserini yazmıştır. Simbat'ın vekayinamesi, Kilikya Ermeni Kırallığı'nın 1334 senesine kadar olan tarihinin başlıca kaynaklarından biridir.⁴² Eserin Hrand D. Andreyan tarafından hazırlanmış Türkçe çevirisi

⁴⁰ Aknerli Grigor, **Mogol Tarihi** (Okçu Milleti Tarihi), Çev: Hrand D. Andreyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1954.

⁴¹ Genceli Kiragos, **Moğol İstilasası** (1220-1265), Çev: Mahmut Kemal Bey, Arap harflerinden günümüz Türkçesine aktaran: Fuat Hacısalihoğlu-İlhan Aslan, Post yayınları, İstanbul 2018.

⁴² Başkomutan Simbat, **Başkomutan Simbat Vekayinamesi (951-1334)**, Çev: Hrand D. Andreyan, TTK basılmamış nüsha, İstanbul 1946. s. I-II.

mevcuttur.⁴³ Biz çalışmamızda Memlûklerin Suriye ve Anadolu üzerine gerçekleştirdiği seferler hakkında verdiği bilgilerden istifade ettik.

Gregory Abul Farac

1256 yılında Malatya’da dünyaya gelen Gregory Abu’l Farac küçük yaştan itibaren Süryanice, İbranice, Arapça ve Yunanca eğitimi almıştır. Hülegü’nün 1258 yılında Bağdat’ı fethinden sonra onunla görüşme imkânı bulan Abu’l Farac, İlhanın ilgisini ve teveccühün kazandı. 1264 yılında “*Tagrit ve Doğu Mafriyan’ı* (Metropolit)” olan müellif Meraga’da 1286 yılında ölmüştür. Yaratılıştan başlayarak 1284 yılına kadar olan olayları anlattığı genel bir vakayiname özelliği taşıyan eserini Süryanice yazmıştır. Müellifin bu esere bazı ilaveler ekleyerek yazdığı “*Târîhu Muhtasarı “d-düvel”*” adlı Arapça bir muhtarası mevcuttur. Her iki kaynak da İlhanlılar Dönemi Selçuklu tarihi hakkında önemli bilgiler verir.⁴⁴ Eserin Süryanice aslından Ernest Wallis Budge’nin yaptığı İngilizce çevirisini Ömer Rıza Doğrul Türkçe’ye kazandırmıştır. Abu’l Farac’ın Arapça yazdığı *Târîhu Muhtasarı “d-düvel* ise Şerafeddin Yaltkaya tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.⁴⁵

Latin ve Yunan Kaynakları

Simon de Saint Quentin

Simon, 1245 yılında bir grup keşiş heyetiyle beraber Papa tarafından Moğollara gönderilen elçilerden biriydi. Yolculuğu sırasında Anadolu’da bir süre kalan müellif, gözlemlerini ve duyduklarını anılarına nakletmiştir. Orjinali Latince olan bu eserin Türkçe çevirisi Erendiz Ozbayoğlu tarafından yapılmıştır.⁴⁶ Çalışmamızda bu eserin ilk dönem

⁴³ Hrand D. Andreasyan, “**Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları**”, İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C.1, S.1-2, İstanbul 1949, s. 413.

⁴⁴ Abdülkerim Özyayın, “**İbnü’l İbrî**” DİA, C. 21, İstanbul 2000, s. 92-93.

⁴⁵ Gregory Abül Farac, **Abül Farac Tarihi**, Çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, C.I-II, Ankara 1950.; Ebül Ferec İbnül İbrî, **Tarihi Muhtasarüddüvel**, Çev: Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

⁴⁶ Simon de Saint Quentin, **Bir Keşiş’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)**, Çev: Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006, s. 5.

Selçuklu-Moğol ilişkileri hakkında verdiği bilgilerden istifade ettik. Selçukluların Baycu ile yaptıkları anlaşmanın mahiyetine dair verdiği bilgilerden karşılaştırmalı olarak faydalandık.

Wilhelm von Rubruk

Papanın elçisi olarak önce Batu Han'a oradan hareketle Karakurum'a giderek Mengü Kaan ile görüşen İtalyan seyyah, 1253'den 1255'e kadar Moğolistan'da bulunmuştur. Seyyahın, Moğolların görünüşleri, yaşam biçimleri gelenek ve görenekleri hakkında ayrıntılı bilgiler verdiği seyahatnamesinin Ergin Ayan tarafından hazırlanan Türkçe çevirisi mevcuttur.⁴⁷ İtalyan seyyahın Anadolu'dan geçtiği sıralarda Sinop ve Karadeniz bölgesi hakkında verdiği bilgilerden yararlandık.

Georges Pachymeres

1261 yılında İstanbul'un Bizans tarafından yeniden ele geçirilmesiyle bu şehre taşınan Pachymeres zamanla İmparatorlukta önemli mevkilere gelerek devlet işlerini yakından takip etme fırsatı bulmuştur. Onun "*Relations Historiques*" adlı eseri 1255 ile 1308 yılları arasındaki olayları kapsar. Eserin Türkçe çevirisi mevcuttur.⁴⁸ Biz Selçuklu Sultanı II İzzeddin Keykavus ile Bizans İmparatoru VIII. Mikail arasındaki ilişkiler hakkında verdiği bilgilerden faydalandık.

Moğol Kaynakları

Moğolların Gizli Tarihi

Kim tarafından yazıldığı bilinmeyen eserin 1240 yılında yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Eser 1935 ile 1942 yılları arasında Rusya, Moğolistan, Japonya ve Almanya'da çeşitli kez neşredilmiştir. Eserin Almanca neşri esas alınarak 1943 yılında Ahmet Temir

⁴⁷ Wilhem von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat**, Çev: Ergin Ayan, Ayışığı Kitabevi, İstanbul 2012.

⁴⁸ Georges Pachymeres, **Bizanslı Gözüyle Türkler**, Çev: İlcan Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009. s. 10-11.

tarafından Türkçe çevirisi yapılmıştır.⁴⁹ Çalışmamızda Ögeday zamanında düzenlenen vergi miktarları hakkında verdiği bilgilerden istifade ettik.

Araştırma Eserleri

Taceddin Mu'tez'i bağımsız olarak ele alan bir çalışma mevcut olmasa da onun yaşamış olduğu XIII. yüzyıl Türkiyesi, Moğollar ve Selçuklular hakkında yerli ve yabancı birçok çalışma mevcuttur.

Çalışmamızda başlıca istifade ettiğimiz araştırma eserlerinden biri olan Osman Turan'ın "Selçuklular Zamanında Türkiye"⁵⁰ adlı hacimli eseri Türkiye Selçuklularını kuruluşundan yıkılışına kadar ayrıntılı bir şekilde inceler. Selçukluların Moğol egemenliğine girdiği dönem hakkında verdiği bilgilerden ziyadesiyle faydalandık.

Bizim için bir diğer önemli araştırma eseri İlhan Erdem'in "Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)"⁵¹ adlı doktora çalışmasıdır. Çalışmamızda ele aldığımız isim olan Taceddin Mu'tez bir İlhanlı memuru olarak Türkiye Selçuklu topraklarında vazifelendirildiğinden, İlk dönem Selçuklu-İlhanlı ilişkileri hakkında en geniş bilgileri veren bu eserden çok kez istifade ettik.

Taceddin Mu'tez'in çağdaşı ve dönemin en etkili Selçuklu devlet adamı Müineddin Süleyman Pervane hakkında Nejat Kaymaz tarafından ortaya koyulan doçentlik tezi⁵², bizim için önemli araştırma eserlerinden bir diğeridir. Eser nerdeyse tüm görevi boyunca Pervane ile sıkı bir müttefiklik içinde olan Taceddin Mu'tez'in faaliyetleri hakkında da detaylı bilgiler verir.

⁴⁹ Manghol-un Niuça Tabça'an (Yüan- ch'ao Pi-shi), **Moğolların Gizli Tarihi**, Çev: Ahmet Temir, TTK, Ankara 2019.

⁵⁰ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

⁵¹ İlhan Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)**, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995.

⁵² Nejat Kaymaz, **Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970.

Claude Cahen'in ilk defa 1968 yılında "Pre-Ottoman Turkey" adıyla İngilizce olarak yayımlanan daha sonraki yıllarda bazı düzenlemelerle Fransızca olarak basılan eserin birkaç farklı Türkçe çevirisi mevcuttur. Biz çalışmamızda Fransızca eserden hareketle Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından hazırlanan Türkçe çeviriden⁵³ istifade ettik. Cahen siyasi hayatla ilgili nispeten daha özet bilgiler vermesine karşılık Taceddin Mu'tez'in Türkiye Selçuklu siyasi hayatındaki önemini birkaç defa vurgular.

Yukarda bahsi edilen tezimiz için son derece mühim olan eserler dışında yine birçok noktada istifade ettiğimiz araştırma eserleri de mevcuttur. Zeki Velidi Togan'ın "Umumi Türk Tarihine Giriş"⁵⁴ adlı eseri, Mükrimin Halil Yınanç'ın "Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II"⁵⁵ adlı eseri, Berthold Spuler'in "İran Moğolları"⁵⁶ adlı eseri, Abdülkadir Yuvalı'nın "İlhanlı Tarihi"⁵⁷ adlı eseri bunlardan bazılarıdır.

Bunlardan başka konuyla ilgili birçok noktada yararlandığımız makaleler de mevcuttur. Bunlardan bizim için en mühimi Faruk Sümer'in Selçukluların Moğollara tabi olduğu dönemi detaylı bir şekilde ele alan "Anadolu'da Moğollar"⁵⁸ adlı hacimli makalesidir. Bundan başka İlhan Erdem'in "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu"⁵⁹ ve "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî Ticarî İlişkileri ve Sonuçları"⁶⁰ adlı makaleleri, Zeki Velidi Togan'ın "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti"⁶¹ ve Ahmet Sağlam'ın

⁵³ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000

⁵⁴ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İsmail Akgün Matbaası İstanbul 1946.

⁵⁵ Mükrimin Halil Yınanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II**, TTK Yayınları, Ankara 2014.

⁵⁶ Bertold Spuler, **İran Moğolları –Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri- (1220-1350)**, Çev: Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011.

⁵⁷ Abdülkadir Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019.

⁵⁸ Faruk Sümer, "**Anadolu'da Moğollar**", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S. I, Ankara 1969.

⁵⁹ İlhan Erdem, "**İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)**", AÜ Tarih Araştırmaları Dergisi, S. XXIV/ 38, 2005.

⁶⁰ İlhan Erdem, "**Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî-Ticarî İlişkileri ve Sonuçları**", AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 21, S. 33, 2003.

⁶¹ Zeki Velidi Togan, "**Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti**", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, İstanbul 1931.

“Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri”⁶² adlı makalesi tezimizde istifade ettiğimiz araştırma eserlerden bazılarıdır.

Bu başlıkta belirtilen eserler dışında da konuyla ilgili birçok araştırma eseri mevcuttur. Burada bahsi edilmeyen diğer kaynaklar ve araştırma eserleri için kaynakça kısmını inceleyebilirsiniz.

⁶² Ahmet Sağlam, “Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri”, Belleten C. 82, S. 293, Nisan 2018.

GİRİŞ

KÖSEDAĞ SAVAŞI'NA KADAR TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1071 yılında⁶³ Malazgirt'de Bizans İmparatoru Romen Diyojen'i mağlup etmesinden sonra, Bizans'ın Anadolu'daki savunma hattı kırılmıştı. Bu savaştan sonra akın akın Anadolu'ya gelen Oğuz Türkleri kısa bir süre içerisinde bu topraklarda çeşitli beylikler meydana getirdiler. Türkmen reislerinin Anadolu'da fetihlerde bulunup beylikler kurdukları bir sırada Selçuklu soyundan Kutalmışoğlu Süleyman da Anadolu'ya gelmiş ve bu topraklarda hâkimiyet tesis etmiştir. Süleyman Şah, Selçuk Bey'den sonra bu hanedanın reisliğini üstlenen Arslan Yabgu'nun torunuydu.⁶⁴ Arslan Yabgu, Gazneliler tarafından esir alınınca⁶⁵ onun yeğenleri Tuğrul ve Çağrı Beyler hanedanın yönetimini ellerine aldılar.⁶⁶ Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış, Tuğrul Bey öldüğünde bu ailenin reisliği için hak idda edip isyana kalkışmış ve Sultanlığını ilan etmiş; ancak Alparslan karşısında başarılı olamamış ve öldürülmüştü.⁶⁷ Bu olaydan sonra bir süre göz hapsinde tutulan Kutalmışoğulları, Sultan Alparslan'ın ölümü üzerine çıkan karışıklıklarda İran'dan ayrılma fırsatı bularak Anadolu'ya geldiler. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın önderliğindeki Selçuklular Marmara sahillerine kadar sokularak 1075'de İznik'i ele geçirdiler ve bu şehri başkent yaparak Anadolu'da yeni bir devlet kurdular.⁶⁸

⁶³ Urfalı Matheos **Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)** Çev: Hrant D.Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 140; Abdurrahman **İbnü'l-Cevzî El-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular**, Çev: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 99.; İbnü'l-Azîmî, **Azîmî Tarihi**, Çev: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 22-23.

⁶⁴ Ali Sevim, **Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah**, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 21.; İbrahim Kafesoğlu, **"Selçuk'un Oğulları ve Torunları"**, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, C. XIII, İstanbul 1958, s. 118.

⁶⁵ Anonim **Selçuknâme**, s. 18.; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, **Cami'ü't – Tevârih** (Selçuklu Devleti), s. 77.

⁶⁶ Arslan Yabgu esir bulunduğu sırada vefat edince yerini Selçuk Bey'in hayattaki tek oğlu Musa Yabgu almıştı. Ancak idare fiilen Tuğrul ve Çağrı Bey'in elinde bulunuyordu. Faruk Sümer, **"Tuğrul Bey"**, DİA, C. 41, İstanbul 2012, s. 344.

⁶⁷ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Târîh**, C. 10, s. 48-49.; Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 67-68.

⁶⁸ Sevim, **Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah**, s. 22-27.

Kutalmışoğlu Süleyman Şah devletini kurup ismini duyurduktan sonra Abbasi Halifeliđi tarafından kendisine Sultanlık menşuru gönderildi. Bu gelişmelerden rahatsız olan Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Anadolu'yu kendi itaati altına almak için Emir Porsuk komutasında bir Selçuklu kuvvetini 1078 yılında buraya gönderdi. Emir Porsuk, Süleyman Şah ve kardeşi Mansur'u Bizans sınırında sıkıştırmayı başardı ve yapılan savaşta Mansur öldürüldü. Süleyman Şah bir şekilde kendini kurtarmayı başardı. Daha sonra Halifeliđin araya girmesiyle iki taraf arasında bir uzlaşma sağlandı ve Porsuk Anadolu'dan çekildi.⁶⁹

Bu hadiseden sonra Süleyman Şah Anadolu'daki durumunu koruyarak Bizans İmparatorluğu ile münasebetlerini sürdürdü. 1081 yılında Bizans İmparatoru ile bir anlaşma imzalayarak Marmara Denizi'nin doğu kıyılarına kadar olan Anadolu'daki hâkimiyetini kabul ettirdi.⁷⁰ Ardından yönünü Güney'e yönelten Süleyman Şah Tarsus, Adana ve Misis'i ele geçirerek bütün Kilikya bölgesini fethetti.⁷¹ 1085 yılında son derece mühim bir yer olan Antakya'yı ele geçirdi.⁷² Daha sonra Suriye üzerine yönelen Süleyman Şah burada Selçuklu hanedanının diğer üyeleriyle karşı karşıya geldi. Halep ve Antakya arasında bulunan bir bölgede Suriye Selçuklularının hâkimi Tutuş tarafından mağlubiyete uğratıldı ve öldürüldü (1086).⁷³ Süleymanşah'ın oğlu Kılıç Arslan esir edilerek Büyük Selçuklu Devleti topraklarına götürüldü.⁷⁴

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümünden sonra, Kılıç Arslan İran'dan ayrılarak Anadolu'ya dönmeyi başardı ve 1092 yılında İznik'te tahta çıktı. Onun babasının yerine

⁶⁹ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 282.

⁷⁰ Anna Komnena, **Alexiad**, Çev: Bilge Umar, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1996, s. 124.

⁷¹ Sevim, **Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah**, s. 31.

⁷² Kemâlüddin İbnü'l Adim, **Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular**, Çev: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 53.; İbnü'l Esir, Antakya şihnesinin daveti üzerine Süleymanşah'ın şehri teslim aldığı ve halka adaletle davrandığını bildiriyor: İbnü'l Esir, **El-Kâmil fi't-Târîh**, C. 10, s. 128.

⁷³ Urfalı Matheos, **Vekayi-Nâme**, s. 168-169.; İbnü'l Adim, savaşın olduğu yeri "Aynu Seylem" olarak verir ki bu kayıt Matheos'un kaydıyla çelişmez. bkzn: İbnü'l Adim, **Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular**, s. 58.

⁷⁴ Muharrem Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1115)**, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 2-3

İznik'te tahta oturmasıyla Türkiye Selçuklu Devleti'nin kısa bir süre içinde bulunduğu fetret devri de sona erdi. I. Kılıç Arslan'ın Türkiye Selçuklu Sultanı olduğu sıralarda Anadolu'da hüküm süren çeşitli Türkmen beylikleri mevcuttu. İzmir ve çevresinde Çaka Bey, Sivas, Amasya, Tokat bölgesinde Danişmendliler, Erzincan ve civarında Mengücekler, Erzurum ve çevresinde Saltuklular, Mardin ve civarında Artuklular hüküm sürüyordu.⁷⁵

Sultan I. Kılıç Arslan döneminin en önemli olayı Haçlıların muazzam büyüklükte kuvvetlerle 1096 yılında Anadolu'nun kapılarına dayanmasıdır. Hristiyanlarca kutsal yerleri geri alma gayesiyle yapılacak olan bu seferler Orta-Doğu'nun siyasi yapısını değiştirecektir. Tarihe I. Haçlı Seferi olarak geçen bu hareketin Anadolu ve buradaki Selçuklular için de büyük etkileri olmuştur. Kılıç Arslan başta Danişmendli Gümüştekin olmak üzere civardaki Türkmen beyleriyle birleşerek Haçlılara karşı çeşitli mücadelelere girişmiştir. Bu mücadelelerde Haçlı kuvvetlerine büyük kayıplar verdirilmişse de onları durdurmak mümkün olmamıştır. Selçuklular başta başkent İznik olmak üzere, Batı Anadolu ve Karadeniz kıyılarını Bizans'a bırakmak zorunda kalarak Orta Anadolu'ya çekildiler. Burada Konya'ya yerleşen Kılıç Arslan bu şehri Selçukluların yeni başkenti yaptı.⁷⁶

Haçlı tehlikesi geçtikten sonra yönünü doğuya çeviren Kılıç Arslan buradaki Türkmen beylilerinin bir kısmını kendi kontrolü altına almayı başardı. 1107 yılına kadar Malatya, Amid, Harput, Ahlat gibi önemli şehirleri ele geçirerek⁷⁷ devletini Anadolu'da önemli bir güç haline getirdi. Ancak onunda babası gibi Doğu'ya yönelmesi Büyük Selçuklular ile karşı karşıya gelmesine neden oldu. Sultan Melikşah, Emir Çavlı'yı, Kılıç Arslan'a karşı bölgeye gönderdi.

⁷⁵ Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi** s. 5; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 3.

⁷⁶ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Târîh**, C. 10, s. 228.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 133.; Işın Demirkent, **"Kılıçarslan I"**, DİA, C. 25, Ankara 2002, s. 397. Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi**, s. 5-6.

⁷⁷ Işın Demirkent, **"Kılıçarslan I"**, DİA, s. 398.

Büyük Selçuklu emiriyle Musul civarında 1107 yılında yaptığı savaşı kaybeden Kılıç Arslan bu savaşta ölmüştür.⁷⁸

Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümüyle Türkiye Selçukluları'nın siyasi gücü zayıflamış, Anadolu'da üstünlük Danişmendlilere geçmiştir. Kılıç Arslan'ın oğlu Sultan Mesud bir süre Danişmendlilerle birlikte hareket etmiştir. Danişmendli hükümdarı Melik Muhammed'in 1142'deki ölümünden sonra Danişmend ülkesinde taht kavgası başladı. Bundan yararlanan Sultan Mesud bu tarihten itibaren bağımsız hareket etmeye başlamış, Sivas ve Malatya'yı tabiiyetine alarak fetihlerini Fırat boylarına kadar genişletmiştir. Uzun mücadelelerden sonra Anadolu'daki üstünlüğün tekrardan Selçuklulara geçmesini sağlamıştır.⁷⁹

Bu dönemde Batı Anadolu'da artan Türkmen hareketlerinden rahatsız olan Bizans İmparatoru buna bir son vermek için Selçuklu ülkesine askeri bir sefer düzenledi. Ancak Bizans İmparatoru, Sultan Mesud komutasındaki Selçuklu kuvvetleri tarafından Konya önlerinde mağlubiyete uğratıldı (1146). Ayrıca Sultan Mesud, II. Haçlı seferi sırasında Anadolu'dan geçen Alman askerlerin olduğu bir kolu 1147 yılında Dorylaion (Eskişehir) önlerinde imha ederek, Anadolu'daki gücünü kanıtladı ve İslam dünyasındaki şöhretini arttırdı.⁸⁰

Urfa Haçlı kontluğunu 1144'de ele geçiren Musul atabeği İmameddeddin Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmud'un Haçlılara büyük darbeler indirdiği bir dönemde, Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud da 1149 ve 1150 yıllarında iki büyük sefer düzenleyerek Maraş, Göksum, Behisni, Antep ve Delük'ü ele geçirdi. Ülkesinin sınırlarını genişleterek Güneydoğu Anadolu'daki Haçlı kuvvetlerine büyük bir darbe indirmiş oldu.⁸¹ 1152 yılında Danişmendlilere Türkiye Selçukluları'nın yüksek hâkimiyetini kabul ettirdi.⁸² Çok zor bir durumda iken

⁷⁸ Urfalı Matheos **Vekayi-Nâme**, s. 231.; İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Târîh**, C. 10, s. 344-245.

⁷⁹ İbnü'l Esîr, **El-Kâmil fi't-Târîh**, C. 11, s. 89.; Faruk Sümer, "**Mesud I**", DİA, C. 29, Ankara 2004, s. 340-341.; Selim Kaya, **I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi** (1192-1211), TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 7-8.

⁸⁰ Sümer, "**Mesud I**", DİA, s. 341.; Kaya, **I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi**, s. 8.

⁸¹ Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi**, s. 107-108-109-110

⁸² Sümer, "**Mesud I**", DİA, s. 341.; Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi**, s. 48.

devletinin başına gelen Sultan Mesud, basiretli siyaseti sayesinde Türkiye Selçuklularını yeniden Anadolu'nun en etkili gücü haline getirdi.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın saltanatının ilk yıllarında Türkiye Selçuklularına karşı kurulan Bizans- Zengi ittifakı, yeni sultanı zor durumda bırakmıştı. Bu ittifaka Danişmendliler de destek vermekteydi. Ancak Sultan 1162 yılında Bizans ile yaptığı bir anlaşma ile Bizans'ı bu ittifaktan saf dışı bırakabilmeyi sağladı. Mahmud Zengi ise Haçlıların kendisini sıkıştırması sonucu Kılıç Arslan ile anlaşma yoluna gitti. Bundan sonra Sultan II. Kılıç Arslan ülkesinin hâkimiyetini genişletmek için harekete geçerek 1175 yılına kadar Sivas, Niksar, Tokat'ı zapt ederek buralardaki Danişmendli hâkimiyetine son verdi. Mengücekler de Selçuklu hâkimiyetine alındı. Orta Anadolu'daki konumlarını oldukça güçlendiren Selçukluların hâkimiyet sahası Sakarya'dan Fırat Nehri'ne kadar yayıldı.⁸³

Öte yandan Batı Anadolu'da Türkmen hareketleri artmıştı. Bizans İmparatoru bu duruma son vermek ve giderek kuvvetlenen Selçukluları dizginlemek için, Selçukluların üzerine kuvvetli bir orduyla sefere kalkıştı. 17 Eylül 1176'da Frigya dağ geçitlerinde Myriokephalon mevkiinde I. Manuel Komnenos'un komuta ettiği Bizans ordusu, II. Kılıç Arslan'ın komuta ettiği Selçuklu ordusu karşısında büyük bir bozguna uğradı. Bizzat İmparatorun kendisi bu savaşı Bizans'ın bir asır önce Malazgird'de uğradığı felakete benzetmişti.⁸⁴ Bu savaştan sonra Bizanslılar Türklerin Anadolu'dan atılamayacağını anlamışlardı.⁸⁵

Hayatı boyunca başarıdan başarıya koşan II. Kılıç Arslan'ın hükümdarlığının son yıllarında ülkeyi 11 oğlu arasında taksim etmesi, daha önce yaptıklarını gölgede bıraktı. Bin bir

⁸³ Abdulhaluk Çay, **II. Kılıç Arslan**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 47-48. Osman Turan, "**Kılıçarslan II**", DİA, C. 25, Ankara 2002, s. 400.

⁸⁴ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev: Fikret İşıltan, TTK Yayınları, Ankara, 2015, s. 351.

⁸⁵ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 235.

zorlukla toparladığı devlet, daha kendisi hayattayken taht kavgalarıyla sarsıldı. 1192 yılında Sultan öldüğünde, oğulları arasındaki taht kavgaları daha da şiddetlenerek devam ediyordu.⁸⁶

Birkaç yıl süren taht kavgalarından sonra Nihayet II. Süleyman Şah 1196 yılında devletin dizginlerini eline aldı. Süratle harekete geçen Sultan, önce Bizans üzerine giderek Menderes havalisine kadar uzanan akınlar düzenledi. Ardından Ermeniler üzerine yürüyerek onları itaate mecbur kıldı. 1200 yılında Doğu'ya doğru seferlerini gerçekleştirerek Mengücekleri ve Artukluları tabiiyetine aldı.⁸⁷ 1201 yılında Erzurum'daki Saltukluları ortadan kaldırarak devletin sınırlarını Gürcistan'a kadar genişletti. Daha sonra Gürcistan üzerine bir sefer düzenleyen Rükneddin II. Süleyman Şah burada Gürcü-Kıpçak ordusu tarafından bir baskın neticesinde yenilgiye uğratıldı. Atik yapısıyla kıza zamanda faydalı işler yapmış olan II. Süleyman Şah, 1204 yılında tekrar Gürcüler üzerine bir sefer düzenlediği sırada hastalanarak vefaat etti.⁸⁸

Rükneddin Süleyman Şah'dan sonra oğlu III. Kılıç Arslan 8 ay kadar Selçuklu tahtına oturdu. Ancak İstanbul'da bir süredir sürgün hayatı yaşayan amcası I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1205 yılında Konya'ya girdi ve tahtı yeğeninden alarak Türkiye Selçuklu Sultanı oldu.⁸⁹ Onun tahta geldiği sırada Türkiye Selçukluları'nın çevresinde önemli siyasi gelişmeler yaşanıyordu. 1204 yılında Haçlı orduları Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u ele geçirerek burada bir Latin Devleti kurdular. İstanbul'dan kaçan Bizans soyluları tarafından İznik'te ve Trabzon'da olmak üzere iki ayrı Rum devleti kurulmuştu. Öte yandan doğuda İran'daki Büyük Selçuklu İmparatorluğu yıkılmış yerlerini Harzemşahlar almışlardı.⁹⁰

⁸⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 293. Turan, "Kılıcarıslan II", *DİA*, s. 401-402.

⁸⁷ Selim Kaya, "Süleyman Şah II", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 106.

⁸⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 293.

⁸⁹ Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi*, s. 118.; Anonim *Selçuknâme*, s. 39.

⁹⁰ Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 14.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminin önemli olayları arasında kuzeyde Trabzon Rumları'nın vergiye bağlanması ve güneyde Antalya gibi önemli bir liman şehrinin fethedilmesi vardır. Antalya'da yeni bir donanma inşa edildi. Uluslararası ticareti teşvik ve himaye amacıyla ilk defa olarak Venedikliler ile bu zamanda bir ticaret muâhedesi yapıldı.⁹¹ Karaman bölgesi onun döneminde Ermeniler'den alındı.⁹² I. Keyhüsrev Denizli ve Alaşehir taraflarını da ele geçirerek burada İznik İmparatoru ile karşı karşıya geldi. Alaşehir yakınlarında 1211 yılında gerçekleşen savaşta, Selçukluların Bizans kuvvetlerine üstün geldiği bir sırada Sultan I. Keyhüsrev'in savaş alanında şehit olması Selçukluların geri çekilmesiyle sonuçlandı.⁹³

1211 yılında⁹⁴ I. Keyhüsrev'in yerine geçen oğlu I. İzzeddin Keykavus babasının siyasetini sürdürme yolunu seçti. 1214 yılında doğal limana sahip Sinop'u ele geçirerek Selçukluların Karadeniz ticaretinde söz sahibi olmasını sağladı. Sinop kuşatması sırasında Trabzon Rum İmparatoru Alexis de Selçuklular tarafından esir edilmişti. İmparator bu şehrin fethinden sonra Türkiye Selçuklularına tabii olmayı ve vergi ödemeyi kabul etmesiyle serbest bırakıldı.⁹⁵ 1216 yılında Ermenileri ağır bir mağlubiyete uğratan Sultan İzzeddin, Ermeni Kralına, Selçuklulara vergi vermeyi ve Sultan adına para bastırmayı kabul ettiren bir anlaşma imzalatıldı. 1218'de Erbil hükümdarı Muzaferreddin Gökbörü'ye metbuluğunu kabul ettiren Sultan I. İzzeddin Keykavus 1220 yılında vefat etti.⁹⁶

1220 yılında kardeşinin ölümü üzerine tahta geçen Sultan I. Aleaddin Keykubad, Selçuklu Sultanları içerisinde çok mühim bir mevkiye sahiptir. Onun döneminde Türkiye Selçuklu Devleti en parlak günlerini yaşamıştır. Güneyde Antalya yakınlarındaki Kalonoros fethedildi ve burası onun adına nisbetle Alaiyye (Alanya) olarak yeniden inşa edildi. Burada bir

⁹¹ Kaya, I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi, s. 132.

⁹² Aksarayî, Müsâmeretü'l- Ahbâr, s. 25.

⁹³ Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s. 294.; Ali Sevim, "Keyhusrev I", DİA, C. 25, Ankara 2002, s. 358.

⁹⁴ Anonim Selçuknâme, s. 40.

⁹⁵ Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II, s. 29-30.

⁹⁶ Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s. 294.

tersane kuruldu.⁹⁷ Onun döneminde Kırım'a bir deniz seferi düzenlendi ve Sudak şehri ele geçirildi. İtalyan Keşiş Simon de Quentin, bu dönemi tarif ederken, Küçük Ermenistan'ın, Trabzon ve İznik'in Rum İmparatorlarının, Güneyde Malatya, Antep, Mardin, Şam, Silvan, Hums Beylerinin, Türk Sultanına tabii olduklarını, yılın belirli zamanlarında vergi ödeyip, gerektiğinde asker yollamayı kabul ettiklerini belirtiyor.⁹⁸ Aleaddin Keykubad döneminde ülkede cami medrese, kervansaray, hastane gibi pek çok bina ve müessese inşa edilmişti. Ancak onun tahta olduğu sıralarda Doğu'da Türkiye ve Dünya tarihini de derinden etkileyecek olan çok önemli gelişmeler yaşanıyordu. Moğollar, Cengiz Han idaresinde birleşmiş, Çin'i fethettikten sonra Batı'ya doğru harekete geçerek İslam topraklarına doğru yönelmişlerdi.

⁹⁷ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 294-295.

⁹⁸ Quentin, **Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu**, s. 51.

I. BÖLÜM

ÖN ASYA'DA MOĞOLLAR VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NIN MOĞOL HÂKİMİYETİNE GİRİŞİ

1.1. KÖSEDAĞ SAVAŞI'NA KADAR MOĞOLLARIN ÖN ASYA FETİHLERİ

Cengiz Han 1206 yılında bütün Moğol kabilelerinin katılımıyla gerçekleşen bir kurultayda tüm Moğolların hanı ilan edilmişti.⁹⁹ Devletini hızla teşkilatlandırma işine girişen Cengiz Han öncelikle kuvvetli bir ordu sistemi vücuda getirdi.¹⁰⁰ 1209 yılına kadar komşu Türk kabileleri üzerinde hâkimiyet sağlandıktan sonra Uygurlar da Cengiz Han'ın yüksek hâkimiyetini kabul etti.¹⁰¹ Uygurların Moğol hâkimiyetine alınması yeni kurulan Cengiz Han'ın devleti için son derece karlıydı. Zira kültür yönünden nispeten zayıf olan Moğollara devlet yönetiminde ve idaresinde Uygurların büyük katkısı olacaktı.¹⁰²

Bundan sonra Cengiz Han'ın önderliğindeki Moğollar Çin üzerine etkili seferler düzenleyerek 1215 yılında Pekin'i ele geçirdiler.¹⁰³ Uçsuz bucaksız topraklara sahip Çin'in büyük bir bölümünü çok kısa sürede fethetmişlerdi. Bu muazzam başarıdan sonra 1218 yılında Kara Hitayları mağlup ederek Doğu Türkistan'a hâkim oldular ve Batı'da Harzemşahlar Devleti ile komşu hale geldiler.¹⁰⁴ Harzemşahlar o sırada, Batı Türkistan, Maveraünnehir, İran ve Afganistan'ın büyük bir bölümünde hüküm sürmekteydi.

Hızla büyüyen ülkesi için pek çok şeyin eksikliğini hisseden Cengiz Han, Harzemşahlar ile ticari ilişkiler kurma amacındaydı. İki devlet arasında ticaretin yapılabilmesi için girişimlerde bulunuyordu. Hatta Harzemşah Muhammed'e, amacının sulh dışında bir şey olmadığını, teminatını vermişti. Ancak Harzemşah sultanı yaklaşan tehlikeyi hissetmişti.

⁹⁹ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 133-134.

¹⁰⁰ Loe de Hartog, **Cengiz Han**, Çev: Serkan Uzun, Dost Kitapevi, Ankara 2003, s. 49-50.

¹⁰¹ Mustafa Kafalı, "**Cengiz Han**", DİA, C. 7, İstanbul 1993, s. 368.; R. Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1980. s. 229.

¹⁰² Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 28-30.

¹⁰³ Hartog, **Cengiz Han**, s. 73-74.

¹⁰⁴ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, s. 231

Bilhassa Moğolların askeri teçhizat sağlamasının önünü almak amacıyla ticari münasebetleri kesme niyetindeydi.¹⁰⁵ Nitekim Harzemşahlar ülkesine gelen Moğol ticaret kafilesi Otrar'da şehrin valisi tarafından tutuklandı. Vali, Harezmsah Sultanına gelenlerin tüccar değil bilgi toplama amacıyla olan Moğol hafiyeleri olduğunu bildirince Sultan Muhammed'in onayı ile katledildiler.¹⁰⁶ Bu olay Moğol Han'ı Cengiz Han'ı harekete geçirdi ve Moğollar Harezmsahlar ülkesini büyük bir istilaya giriştiler. 1220 yılı içerisinde Buhara, Semerkant gibi devrinin en önde gelen şehirleri bir biri ardına düştü.¹⁰⁷ Harzemşah Muhammed, Moğollara karşı direnç gösteremedi. 1221 yılında Moğollardan kaçarak saklandığı bir adada öldü.¹⁰⁸ Horasan'dan başlayıp bütün İran'ı kateden Moğollar ise 1223 yılına gelindiğinde Irak ve Anadolu sınırlarına ulaşmışlardı. Bu bölgeler Moğol egemenlik alanında değildi. Ancak bölgedeki şehirlerde birçok yağma faaliyeti gerçekleşmişti. Tahribat büyüktü. Tüm bu gelişmeler Orta-Doğu'da büyük yankı uyandırmıştı. Ancak Moğolların bir süre için geri çekilmesiyle ortalık biraz sakinleşti.¹⁰⁹

Moğolları birleştirip, gerçekleştirdiği muazzam fetihlerle devletini İran hudutlarına kadar genişletmiş olan Cengiz Han 18 Ağustos 1227 tarihinde öldü. Onun oğlu Ögeday'ın 1229 yılında yeni Kaan seçilmesine kadar Moğollar bir süre için duruldu.¹¹⁰

Harzemşah Muhammed'in ölümünden sonra oğlu Celaleddin Mengüberti bir süre Moğollar ile mücadeleyi sürdürmüş ancak kuvvetlerinin yetersiz kalması sonucu Hindistan'a çekilmişti. Cengiz Han'ın 1224'de bölgeyi terk etmesinden sonra, Celaleddin ülkesini geri almak için harekete geçti. Kısa sürede Kirman ve Fars eyaletlerinde hâkimiyetini kurduktan sonra Tebriz'e ilerledi.¹¹¹ 1225 yılında Meraga ve Tebriz'i ele geçirerek Meraga'yı kendisine

¹⁰⁵ Nesevi, *Celâlüttin Harezmsah*, s. 29.; Spuler, *İran Moğolları*, s. 31

¹⁰⁶ Nesevi, *Celâlüttin Harezmsah*, s. 30

¹⁰⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 234.; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, C. I, s. 167-168-169.; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Çev: Mustafa Uyar, s. 57-58.

¹⁰⁸ Nesevi, *Celâlüttin Harezmsah*, s. 37.

¹⁰⁹ Spuler, *İran Moğolları*, s. 34-39.

¹¹⁰ Spuler, *İran Moğolları*, s. 42-43.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 249-250.

¹¹¹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Çev: Erkan Göksu, s. 142-143.

payitaht yaptı.¹¹² Kısa zamanda ülkesinin bir bölümünü tekrar kontrol eden Celaleddin, Moğollarla olan mücadelesine destek kazanmak için baş kadı Mücireddin Tahir b. Ömer el Harezmi'yi¹¹³ elçi olarak Türkiye Selçuklu Sultanı Aleaddin Keykubad'a gönderdi.¹¹⁴ Ancak Celaleddin'in Doğu Anadolu bölgesinde hâkimiyet kurma niyeti ve Ahlat'ı ele geçirmesi, bu iki Türk hükümdarı arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden oldu. Niyahet 13 Ağustos 1230'da Yassı Çimen'de Celaleddin'in ordusu Selçuklu kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratıldı.¹¹⁵

Bu sıralarda yeni Moğol Han'ı olan Ögeday, babasının İran'da yarım bıraktığı seferi tamamlamak için Çurmagun Noyan komutasında üç tümenlik bir Moğol ordusunu harekete geçirmişti. Bu Moğol ordusu 1230 yılı başlarında İran içlerine girdi. Selçuklular'dan büyük bir darbe almış olan Harzemşah Celaleddin, üzerine gelen Moğol kuvvetlerine karşı tutunamadı. Moğollardan kaçarken dağlara çekildiği bir sırada eşkıyalar tarafından öldürüldü (1231).¹¹⁶

Çurmagun Noyan, Harzemşah'ın ülkesini zapt ettikten sonra bu bölgede bir Moğol idaresi kuruldu. Çurmagun İran ve Azerbaycan valiliğine getirildi. Meraga'yı idari merkezi yapan Çurmagun çevre ülkelere akınlar gerçekleştirmeye başladı. Kafkasya üzerine seferler yoğunlaştırıldı ve 1232'de Gürcistan'a girildi. Ancak Gürcistan'ın tamamen zaptı kolay olmadı. 1239 yılına kadar bu bölgeye akınlar sürdü. 1236 yılında bir Moğol birliği Erbil şehrini kuşatmıştı. Bağdad banliyolarında Moğol askerleri görülmeye başlanmıştı. Sınıra dayanan Moğol tehlikesine rağmen aynı yıllarda Türkiye Selçukluları ile Eyyübiler, yukarı el Cezire için mücadele içindeydiler. Gürcistan fethinin tamamlanmasına müteakip Çurmagun Noyan hastalanmıştı. Ögeday Han bu bölgede güvenliği temin etmek amacıyla Baycu Noyan'ı yeni

¹¹² Aydın Taneri, "Celâleddin Hârizmşah" DİA, C. 7, İstanbul 1993, s. 249.

¹¹³ Mücireddin Tahir El Harezmi hakkında ayrıntılı bilgi için 4. bölüme bakınız.

¹¹⁴ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 369-370.

¹¹⁵ Taneri, "Celâleddin Hârizmşah" DİA, s. 250.

¹¹⁶ Nesevi, *Celâlüttin Harezemşah*, s. 131-132.; İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 397.; Taneri, "Celâleddin Hârizmşah" DİA, s. 250.

vali olarak atadı. 1241 yılında Baycu Kafyasya'ya girdi. Hülegü'nün bölgeye gelişine kadar Baycu Ön Asya'daki vazifesini sürdürecekti.¹¹⁷

Ögeday Han'ın 1236 yılında Aleaddin Keykubad'a, Moğollara tabii olması için bir elçi gönderip aksi halde ülkesinin yağma ve tahribata uğrayacağını belirttiğini İbn Bibi bize bildirir.¹¹⁸ Akabinde Sultan Aleaddin'in ülkesinin güvenliğini temin etmek için bunu kabul ederek bir elçilik heyeti hazırlattığını, ancak heyet yola çıkmadan Sultan'ın ansızın öldüğünü (1237) yine aynı müelliften öğreniyoruz.¹¹⁹

¹¹⁷ Spuler, **İran Moğolları**, s. 46.

¹¹⁸ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 439.

¹¹⁹ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 440.

1.2. MOĞOLLAR'DA MALİ REFORMLAR VE VERGİ MEMURLARI

1.2.1. Ögeday Kaan Devri Mali-İdari Reformlar

Orta Asya ve Çin'in büyük bölümü Moğollar tarafından fethedildikten sonra bu bölgelerde bir süredir sürdürülen keyfi şekilde vergi toplama usulünün sona erdirilmesi gerekmektedir. Zira bu vergi tahsili yarı gasp niteliğinde gerçekleşiyordu. Ögeday Kaan devrinde 1236 yılında toplanan Kurultay'da keyfi vergi toplamanın önüne geçmek ve vergi miktarlarını arttırmak amacıyla yeni kararlar alındı. Ögeday'ın veziri Yeh-lü Çu-tsai çalışmalarıyla önce nüfus sayımı yapıldı ve vergi miktarları yeniden belirlendi. Buna göre halkın hayvanlarından % 1, tarım mahsullerinden % 10 vergi olarak alınacaktı. Devletin Çin'de sahip olduğu topraklarda her bir çiftlikten veya evden vergi alınması kararlaştırıldı. Amuderya nehrinin batısında kalan topraklarda ise her bir fertten vergi alınacaktı.¹²⁰ Çin'de olan hane verigisi Yeh-lü Çu-tsai tarafından belirlenmişti. Ancak batıda uygulanan şahıs vergisinin esas mimarı Mahmud Yalavaç idi. İki ayrı vergi sisteminin de uygulanmasına rağmen şahıs vergi sistemi zamanla imparatorluktaki hâkim vergi sistemi olacaktır.¹²¹

Vergilerin düzenli hale getirilmesinin yanında toplanması ve merkeze aktarılması için de birtakım düzenlemeler gerçekleştirilmişti. Çin de fethedilen bölgelerde Moğol şehzadelerinin yönettiği yerlerde merkezi hükümet adına vergi toplayacak olan memurlar atandı.¹²² Bu memurlara *darugaçi* denilirdi. *Darugaçiler* Moğollar'da daha Cengiz Han döneminde karşımıza çıkmaktadır. Cengiz Han'ın Çin ve Batı seferlerinde fethedilen veya Moğol yüksek hamiyetini kabul etmiş bölgelerin çoğunda büyük hanın naibi konumunda olan birer *darugaçi* mevcuttu. *Darugaçiler* mali işlerinin yanında büyük hanlığın istihbarat

¹²⁰ Spuler, **İran Moğolları**, s. 335.; V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 494.

¹²¹ Bahaeddin Ögel, **Sino-Turcica**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 208-209.

¹²² Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 491-492.; Abdülkadir Yuvalı, "Cengiz Han ve Halefleri Döneminde Horasan'ın İdarî Statüsü", Fırat Üniversitesi Dergisi, 1988, s. 232.

faaliyetlerini de yürütürlerdi.¹²³ Ögel, *darugaçilerin* görev bölgelerindeki vergi, mali işler, asayiş gibi işleri kontrol eden her şeye hâkim kimseler olduğunu, bu sebeple valililerin dahi onların emrinde olduğunu belirtir.¹²⁴ *Darugaçiler* görev ve yetkilerinin işareti olarak özel mühür veya tamgalar taşırlardı.¹²⁵ Vergi tahsili ile ilgilenen bu yüksek memurlara yardım eden bitikçi (bahşi) denilen kâtipler de bulunurdu.¹²⁶ Bununla beraber Kurat, Rus knezliklerinin büyük şehirlerinde görev alan *darugaçiler*'in yanında, onlara mali işlerinde yardım eden birer *baskak*¹²⁷ olduğunu, hatta daha küçük merkezlerde sadece *baskakların* bu işleri düzenlediğini bildirir.¹²⁸

Diğer taraftan Moğollar daha Cengiz Han döneminde hâkimiyetleri altındaki siyasi yapıların nitelikli memurlarından faydalanma yoluna gittikleri ve bu hususta öncelikle Uygurlardan yararlandıkları bilinir. Nitekim ilk dönemlerde Uygur kökenli *darugaçiler* mevcut olmak birlikte ilerleyen yıllarda Fars veya Türk (Müslüman) kökenli kişilerin de bu tarz memuriyetlikleri işgal ettiği görülür.¹²⁹

1.2.2. Moğollara Tabi Ülkelerde Görülen Moğol Vergi Memurları: Baskaklar

Büyük hanlar döneminde İran'da en büyük makamı işgal edenler Şihneler (askeri vali veya komutanlar) idi. Bunlarla beraber ordu komutanları tarafından atanan *baskaklar* da vergi tahsildarlığı ile hizmet veriyorlardı. Bu tür *baskaklar* yeni ele geçirilen memleketlerde 1225'de Harezmi'de 1258'de Bağdad'da görülmüşlerse de buradakilerin görevleri geçiciydi. Zira bu bölgeler sonradan doğrudan doğruya Moğol idaresi altına alındığında *baskaklık* artık bu

¹²³ Abdülkadir Yuvalı, “**Daruga**” DİA, C. 8, İstanbul 1993, s. 505.

¹²⁴ Ögel, **Sino-Turcica**, s. 215.

¹²⁵ Yuvalı, “**Daruga**” DİA, s. 505.

¹²⁶ Spuler **İran Moğolları**, s. 365.

¹²⁷ *Baskak* hakkında ayrıntılı bilgi için bir sonraki başlığa bakınız.

¹²⁸ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi -Başlangıçtan 1917'ye Kadar-**, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 80.

¹²⁹ Yuvalı, “**Daruga**” DİA, s. 505.

ülkelerde mevcut olmuyordu. Spuler, *baskakların* esas görev sahasının Moğollara tabi şube-devletler olduğunu belirtir.¹³⁰

Moğollara tabi olan devletler, doğrudan Moğollar tarafından idare edilen eyaletlerin aksine muayyen bir haraç verirlerdi. Bu haracın (vergi) tahsili kısmen kendilerine bırakılmıştı. Bunun esas şartı ise günü gününe düzenli ödemeydi. Bu tabi devletlerin mali yükümlülüklerini yerine getirmesi hususunda *baskaklar* yerel hükümdara yardım ve teftişte bulunurlardı.¹³¹ Bu *baskakların* varlığı yerel hükümdarın otoritesini koruyacak bir mahiyette değildi. Bu yüzden bu memurların nispeten sığ, iyi korunaklı bir köşke yerleştirilerek yerel halkla temasının azaltılması hedeflenirdi.¹³²

Baskaklar her ne kadar sivil memurlar olup başlıca mali işleri çevirmekle görevli olsalar da ihtiyaç zamanlarında memleket işlerine müdahale ediyor kimi zaman memleketin müdafaası işini ellerine alıyorlardı.¹³³

Baskaklar Moğol hâkimiyetine alınan ancak tam olarak ilhak edilmeyen Rus knezliklerinde de görülmüşlerdir. Rus knezliklerinde görülen *baskakların* esas görevi yine mali idare olmakla beraber Moğollar'dan ve yerli ahaliden teşkil edilen küçük askeri kıtalara sahip olarak hem vergilerin toplanmasına hem de buldukları bölgelerin asayişini sağlamaya bakarlardı. Bununla birlikte Akdes Nimet Kurat, *baskakların* varlığının Moğol işgali anlamına gelmediğini, *baskakların* Rusların iç idare işine karışmadıklarını, Rus ahalisinin doğrudan doğruya bu Moğol memurlarıyla temas etmediklerini de belirtir.¹³⁴

¹³⁰ Spuler, **İran Moğolları**, s. 353.

¹³¹ Spuler, **İran Moğolları**, s. 352-353.; Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 79.

¹³² Spuler, **İran Moğolları**, s. 352.

¹³³ Spuler, **İran Moğolları**, s. 353.

¹³⁴ Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 80.

1.3. TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NIN MOĞOLLARA TABİ OLUŞU

1.3.1. Köseadağ Savaşı

Türkiye Selçuklu Devletinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev babasının yerine tahta geçtiğinde Moğol tehdidi ülkenin tüm doğu sınırlarında hissediliyordu. Doğuda sınırların güvenliği için önlemlerin artırıldığı bir sırada ülkede baş gösteren Babailer İsyanı genç Sultanı zor durumda bıraktı. Bu isyan ancak Erzurum'da konuşlanmış Selçuklu ordusunun geri çağrılmasıyla güçlkle bastırılmıştı. Bu olay Selçuklu otoritesinin içerde ve dışarda sarsılmasına neden oldu.¹³⁵ Nihayet Baycu Noyan Komutasındaki Moğol orduları 1242-43 yılında harekete geçerek Erzurum üzerinden Anadolu'ya saldırdı. Erzurum Moğollar tarafından ele geçirilerek yağmalandı ve tahrip edildi.¹³⁶ Erzurum'un yağmalanmasından sonra Mugan'a çekilen Moğol ordusu Gürcü ve Ermenilerden de takviye kuvvetlerle¹³⁷ ertesi yıl tekrar harekete geçti. Anadolu'yu istilaya girişen Moğollara karşı Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev Türkiye Selçuklu ordusunu toplayarak karşı koymak istedi. Nihayet iki ordu 28 Temmuz 1243 yılında¹³⁸ Köseadağ mevkiinde karşılaştı ve Moğollar galip geldi.¹³⁹ Şüphesiz bu olay Türkiye tarihi için önemli bir dönüm noktasıdır. Bu savaştan sonra Türkiye Selçukluları Moğol hâkimiyetine girecek ve ülkede Moğol tahakkümü giderek artarak devam edecekti. Bizim çalışmamızda ele alacağımız başlıca isim olan Tâceddin Mu'tez de, Selçukluların Moğollara tabii olmasından doğan nedenlerden ötürü Anadolu'ya gönderilecek ve bu topraklarda Moğollar (İlhanlılar) adına faaliyet gösterecektir.

¹³⁵ İtalyan Keşiş Simon de Quentin, Baba İshak'ın az bir kuvvetle neredeyse Türk Sultanını (Selçuklu Sultanı) mağlup edeceğini, Moğolların ise bundan cesaret bularak ertesi yıl Türklerin topraklarının tamamını işgale kalktıklarını belirtir: Quentin, **Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu**, s. 45.

¹³⁶ Müneccimbaşı, **Cami'ud-Düvel**, C. II, s. 80.; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 95.

¹³⁷ Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, s. 16.

¹³⁸ Anonim **Selçuknâme**, s. 43.

¹³⁹ İbn Bibi, bu savaşta Selçuklular'ın aldığı yenilgiyi, genç Sultan II. Gıyaseddin'in tecrübesizliğine ve savaş yanlısı basiretsiz emirlere kulak vermesine bağlar. Ona göre Moğollar'a karşı gelmek ülkeyi asıl felaketlere sürüklemiştir. **İbn Bibi El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 493-502.; Ancak İbn Bibi, Türkiye Selçuklu Devletinde Moğol tahakkümünün arttığı ve ülkede sadece Moğol yanlısı olan idarecilerin yönetimde kalabildiği bir dönemin müellifidir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Mustafa Uyar, "**Köseadağ Savaşı: Askerî Hezimet Mi Diplomatik Zafer Mi**", Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri, 2019.

1.3.2. Baycu ile Yapılan Anlaşma

Kösedağ zaferinden sonra Moğollar Anadolu içlerine yönelerek Sivas önlerine geldiler. Bu şehir, Moğollara yüklü miktarda haraç ödeyerek kendini kurtarabildi. Daha sonra Kayseri'ye ilerleyen Moğollar bu şehirde kuvvetli bir mukavemetle karşılaştılar ve sonunda şehir korkunç bir yağma ve tahribata uğradı.¹⁴⁰ Buradan Azerbaycan'a dönüşü geçen Moğollar yolda Erzincan'ı da tahrip ve yağma ederek yollarına devam ettiler.¹⁴¹

Bundan sonra Türkiye Selçuklu veziri Mühezzibiddin Ali, İran'daki Moğol orduları komutanı Baycu Noyan ile görüşmek için yola koyuldu. Mühezzibiddin Ali o sıra *emir-i hâcib*¹⁴² olan Müineddin Süleyman'ın babasıydı.¹⁴³ Onun girişimleri sayesinde Selçuklular ile Baycu arasında bir anlaşma sağlandı. Ardından Selçukluların Moğollara vereceği vergi miktarı belirlendi. Bu konuda kaynaklarda farklı tafsilatlar olduğu anlaşılıyor. İtalyan keşiş Simon de Quent bu miktarın 1200 *hyperpion*, 500 ipek giysi, 500 at, 500 deve ve 5000 koç olduğunu belirtir.¹⁴⁴ Bu konuda farklı malumatlar veren çeşitli Arap kaynaklarını karşılaştıran Erdem, kesin bir rakamın tespitinin zor olduğunu, ancak Selçukluların Moğollara vermeyi tahattüt ettikleri verginin ortalama 360.000 ile 400.000 dinar arasında olduğunu belirtir.¹⁴⁵ Bununla birlikte Anadolu'ya gelip giden Moğol memurlarının da çeşitli hediyelerle karşılanması, ağırlanması ve yol masrafları Selçuklular tarafından karşılanacaktı.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, 17.; Genceli Kiragos, **Moğol İstilas**, s. 86.

¹⁴¹ Gregory Abu'l Farac, **Abû'l – Farac Tarihi**, C. II, s. 542.; Genceli Kiragos, **Moğol İstilas**, s. 87.

¹⁴² *Emir-i Hâcib* hükümdar ile hükümeti arasındaki görüşmelere aracılık yapan kimselerdi. Hükümet teşkilatında önemli bir yere sahip olan hacipler hükümdarın en güvendiği kimselerden seçilirdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 33.

¹⁴³ **Aksarayî, Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 31

¹⁴⁴ Quentin, **Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu**, s. 65.

¹⁴⁵ Erdem, "**İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)**", s. 6

¹⁴⁶ Erdem, "**İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)**", s. 6.; İtalyan Keşiş Quentin, Moğol memurlarının masrafları için harcanan paranın, belirlenen vergi miktarından çok daha fazla miktarları bulduğunu belirtir. Quentin, **Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu**, s. 65.

1.3.3. Türkiye Selçukluları'nın Batu'nun Himayesine Giriş

Türkiye Selçukluları'nın İran orduları komutanı Baycu Noyan ile anlaşma yaptıkları sıralarda Batı Moğolları'nın hanı olan Batu, Deşt-i Kıpçak, Rusya ve Doğu Avrupa'nın büyük bölümünü fethederek oldukça güçlü bir konuma gelmişti. Selçuklu idaresinden bir grup, Moğol Noyan'ı ile yapılan anlaşmanın yetersiz olacağını, onun yerine şöhreti giderek artan Batu'nun himayesine girmenin doğru olacağı düşüncesindeydi. Bu sebeple Sahib Şemseddin İsfahanî başkanlığında bir elçilik heyeti, o sıra İtil Nehri ağzında Saray şehrinde ordugahını kurmuş olan Batu ile görüşmek için yola koyuldu. Elçilik heyetinin beraberinde getirdiği hediyelerden ve gösterilen hürmetten memnun kalan Batu, Selçukluların himaye talebini kabul etti. Batu, elçilik heyetiyle birlikte Selçuklu Sultanına onu metbusu olarak tanıdığına dair bir yarlık göndermekle beraber Şemseddin İsfahanî'yi de Anadolu'daki "hâkimi" (*memalik*) tayin etmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Batu Han'a tabi olmasıyla Baycu Noyan saf dışı bırakılmış, Selçuklu-Moğol ilişkileri yeni bir safhaya girmiştir. Hülegü'nün gelişine kadar da Türkiye Selçukluları Karadeniz'in Kuzeyindeki Altın-Orda Moğolları tarafından kontrol edilecekti.¹⁴⁷

Batu Han'dan almış olduğu destekle Şemseddin İsfahanî Anadolu'da vezirlik makamına yükselmişti. Moğollardan aldığı destekle ülkede güçlü statüler kazanan devlet adamlarının ilk örneği olmuştu. İleride de bu örneğe benzer şekilde Türkiye Selçuklularında vali veya hâkim sıfatıyla Moğollara bağlı olarak siyasi olarak yetkileri Sultanı bile aşan devlet adamları ortaya çıkacaktır. Bu devlet adamlarının birbirleriyle olan mücadeleleri devlet yapısında büyük sarsıntılara neden olacaktır.

¹⁴⁷ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 512-513.; Münecceimbaşı, *Cami'ud-Düvel*, C. II, s. 82-83.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 469.470.; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 98-100.

1.4. İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞUNA KADAR SELÇUKLU-MOĞOL İLİŞKİLERİNİN SEYRİ

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra en büyük oğlu Sultan İzzeddin Keykavus 1246'da Konya'da tahta çıktı. Herhangi bir karışıklığa sebep vermemek için Sultan'ın diğer iki kardeşi Kılıç Arslan ve Alâeddin tahtın iki yanına oturtularak sembolik olarak ortak sultan oldular.¹⁴⁸ Bu çözümün mimarı olan Celaleddin Karatay saltanat naibi olurken, vezirlik Şemseddin İsfahanî'de kaldı. İzzeddin'in henüz tahta çıktığı yıllarda Moğol elçileri gelerek, yeni sultanı Kaan'ın huzuruna gelmesi ve tabiyetini bildirmesi gerektiğini ilettiler. Ancak ülkede bir karışıklığa neden olmamak için İzzeddin yerine kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan Moğol elçileriyle beraber Kaan'a gitmek üzere yola çıkarıldı.¹⁴⁹

1246 yılında Moğol Kurultayında Kaan seçilen Göyük, birçok tabi hükümdarı kabul ettiği bir sırada şehzade Kılıç Arslan'ı da kabul etti. Burada yapılan görüşmeler esnasında Kılıç Arslan'ın mahiyetinde bulunan Bahaeddin Tercüman, Şemseddin İsfahanî'yi şikâyet ederek Kaan'dan izin alınmadan yeni sultan ilan edildiğini belirtti. Bu duruma öğrenen ve İzzeddin'in çağrılmasına rağmen gelmemesine kızan Göyük, onun yerine huzura gelen kardeşi Kılıç Arslan'ı sultan ilan etti. Vezir olarak ise Bahaeddin Tercüman'ı atadı.¹⁵⁰ Buradaki Selçuklu heyeti Kaan'dan aldığı yeni yarlıklarla Selçuklu ülkesine dönüşe geçtiler.¹⁵¹

Neticede Batu Han ile anlaşılan ricalin karşısında şimdi de Moğol Kaan'ının desteğini alan yeni bir grup teşekkül etmişti. Kılıç Arslan'ın etrafında toplanmış olan bu grup Moğol destek kuvvetleriyle ülkeye dönünce Kaan'dan alınan yarlık üzerine Kılıç Arslan Sultan ilan

¹⁴⁸ Faruk Sümer, "Keykâvus II", DİA, C. 25, Ankara 2002, s. 355.

¹⁴⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 478.; Sümer, "Keykâvus II", DİA, s. 355.;

¹⁵⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, C. I, s. 266-267.; Gregory Abu'l Farac, *Abû'l – Farac Tarihi*, C. II, s. 548.

¹⁵¹ Gregory Abu'l Farac, *Abû'l – Farac Tarihi*, C. II, s. 548.

edildi. İzzeddin taraftarları bunu kabul etmeyince iki taraf arasında mücadele başladı. İki taraf arasındaki mücadele esnasında 1249 yılında Şemseddin İsfahanî öldürüldü.¹⁵²

Şemseddin İsfahanî'nin öldürülmesine rağmen Sultan İzzeddin, kardeşi Kılıç Arslan karşısında konumunu korumayı sürdürüyordu. Celaleddin Karatay'ın araya girmesiyle iki kardeş arasında bir uzlaşma sağlandı. İzzeddin ve Kılıç Arslan ortak sultan ilan edildi.¹⁵³

Ülkedeki karışıklıkların tam çözüldüğü bir sırada ülkede olup biteni soruşturmak amacıyla Batu'nun elçileri geldi. Zira Batu, Anadolu'da hâkimi ilan ettiği vezir Şemseddin İsfahani'nin öldürülmesine sinirlenmişti. Bunun üzerine İsfahanî ile yakınlığı ile bilinen devlet adamlarından oluşan bir heyet Batu Han'ı yatıştırmak için Saray şehrine yollandı. Batu'nun yanına giden Selçuklu heyetinin başında Şemseddin Tuğrai bulunuyordu. Batu, yanına gelen heyeti sorguya çektikten sonra Selçuklu ülkesinde yeni atamalar gerçekleştirdi. Vezirliğe huzura gelen Şemseddin Tuğrai'yi getirdi.¹⁵⁴

Batu Han'ın yarlıklarıyla ülkeye dönen Şemseddin Tuğrai vezir olunca ülkede yeniden karışıklıklar ortaya çıktı. Bu durumu kabullenmeyen devlet adamlarına karşı makamında kalamayan Şemseddin bu kez de şansını Baycu Noyan'da denedi.¹⁵⁵ Müineddin Pervane'nin desteğiyle Baycu Noyan'ı ikna ederek kaybettiği vezirliği kısa süreliğine yeniden ele geçirmiş olsa da, muhalefet karşısında daha fazla tutunamayan Şemseddin Tuğrai, ülkeden kaçarak Baycu Noyan'ın yanına sığındı. Tuğra'nin ülkeden uzaklaştırılmasıyla ülkedeki karışıklıklar bir süre için dindi.¹⁵⁶

¹⁵² Gregory Abu'l Farac, **Abû'l – Farac Tarihi**, C. II, s. 549.

¹⁵³ Gregory Abu'l Farac, **Abû'l – Farac Tarihi**, C. II, s. 549.

¹⁵⁴ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 234.

¹⁵⁵ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 116.

¹⁵⁶ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 560.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye** s. 489-490.; Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü**, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 137.

1251 yılında¹⁵⁷ Moğol kurultayında Batu'nun desteğiyle Mengü yeni Kaan seçilince, Selçuklu ülkesine gelen Moğol elçileri Sultan İzzeddin'i, Karakurum'a gelerek Kaan'ın huzuruna çıkması için çağırdılar. Ancak çeşitli bahanelerle Sultan'ın ülkeden ayrılmasına engel olundu.¹⁵⁸ 1254 yılında Moğollar bir kez daha İzzeddin'i Karakurum'a gelmesi için çağırdılar. Aksi halde Anadolu Moğollar tarafından tahrip edilecekti.¹⁵⁹ Moğol elçilerine karşı daha fazla direnemeyen devlet ricali, Sultan İzzeddin'in Kaan'ın huzuruna gitmesi için gerekli hazırlıkları başlattı. Ardından yola koyulan İzzeddin Kayseri'de bulunduğu sırada Celaleddin Karatay'ın öldüğü haberini alınca geri döndü. Zira Sultan kendisinin ülkede olmadığı bir sırada kardeşi Kılıç Arslan'ın Konya'da tahta çıkarılma ihtimalini gözetiyordu. Neticede Sultan yerine en küçük kardeşi Aleaddin, başlarında Seyfeddin Torumtay'ın olduğu bir grup Selçuklu devlet adamıyla beraber Kaan'ın huzuruna çıkması için gönderildi.¹⁶⁰ Heyet yolda iken bir süre önce vezirliğini kaybetmiş ancak Baycu'nun desteğiyle kurtulmuş olan Şemseddin Tuğrai ve onun yanında bulunan bir grup devlet adamı da onlara katıldılar.¹⁶¹ Ancak heyet henüz Erzurum'a vardığı bir sırada şehzade Aleaddin esrarengiz bir şekilde öldü.¹⁶² Ancak onunla birlikte hareket eden Selçuklu heyeti yollarına devam etti. Önce Batu Han'ın huzuruna giden bu heyet oradan yollarına devam ederek Moğolistan'a Mengü Kaan'ın yanına varacaktı.¹⁶³

Aleaddin'in ölmesiyle İzzeddin ve Kılıç Arslan taraftarları arasında yeniden bir mücadele patlak verdi. Zira ülkede uzlaşmayı sağlayan değerli devlet adamı Celaleddin Karatay da 1254 yılında şehzade Aleaddin'den biraz önce ölmüştü. Kılıç Arslan ve taraftarları İzzeddin'i bertaraf edebilmek için harekete geçtiler. Ancak bu girişim de başarısızlıkla

¹⁵⁷ Gregory Abu'l Farac, **Abû'l – Farac Tarihi**, C. II, s. 553.; Hamdullah Kazvinî, Mengü'nün tahta çıkış tarihini 1250 olarak veriyor: Kazvinî, **Târih-i Güzide**, s. 476.

¹⁵⁸ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 117-118.

¹⁵⁹ Gregory Abu'l Farac, **Abû'l – Farac Tarihi**, C. II, s. 559.

¹⁶⁰ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 564-565.; Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 29.

¹⁶¹ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 565. Münecçimbaşı, **Cami'ud-Düvel**, C. II, s. 91.

¹⁶² Aksarayîye göre Aleaddin, onun Moğollardan alabileceği yeni bir yarlıkla sultan olarak döneceğinden korkan kardeşleri tarafından zehirlenmişti. **Aksarayî, Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 30

¹⁶³ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 120.

sonuçlandı. İzzeddin tarafından mağlubiyete uğratılan Kılıç Arslan tutuklanarak Burgulu Kalesine hapsedildi. Böylece Sultan II. İzzeddin Keykavus bir süre için Selçuklu tahtına rakipsiz olarak oturdu.¹⁶⁴

Selçuklu Devleti İzzeddin Keykavus'un idaresinde yeniden birleşmişken, Baycu ve diğer noyanlardan sık sık elçiler geliyor, Moğol ordularının masrafları için yüklü miktarda para tahsil ediyorlardı. Belirlenen yıllık haracın dışında olan bu Moğol taleplerinin önüne geçebilmek için Fahraddin Ali (o zamanda *emir-i dad* vazifesi görüyordu) yüklü miktarda hediyeyle Batu Han'ın huzuruna gönderildi. Batu Han durumu öğrenince, İran'daki Moğolların Anadolu'da görevlendirdiği vergi tahsil memurlarını meneden bir yarlığı Fahreddin Ali ile beraber göndermiştir.¹⁶⁵

1.5. İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE SELÇUKLULARIN İLHAN HÜLEGÜ'YÜ METBU OLARAK TANIMALARI

Selçukluların Köseadağ Savaşı'nın galibi Baycu Noyan'ın Anadolu'ya gönderdiği vergi memurlarını Batu Han'ın yarlığı ile bertaraf etmesi, Baycu'yu hiddetlendirmişti. Fahreddin Ali, Batu'nun yanından dönerken Baycu Noyan ile karşılaşmış, Baycu bundan sonra kendisine ve Selçuklulara hayırlı bir gözle bakmayacağını belirtmişti. Ancak Baycu Noyan'ı tekrar Anadolu'ya yöneltecek önemli bir sebep daha vardı.¹⁶⁶

Mengü Kaan 1252 tarihindeki kurultayda kardeşleri arasında ülkeyi paylaşırken, İran ve Batı ülkelerinin idaresi için Hülegü'yü İlhan tayin etmişti.¹⁶⁷ Hülegü İran'a ancak 1255 tarihinde girebilmişti.¹⁶⁸ Onun İlhan tayin edildikten sonra bu bölgeye gelmek için birkaç yıl

¹⁶⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 30.; Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 476-477.

¹⁶⁵ ; İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 572.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 494.

¹⁶⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 497.

¹⁶⁷ Gregory Abu'l Farac, *Abû'l – Farac Tarihi*, C. II, s. 556.

¹⁶⁸ Gregory Abu'l Farac, *Abû'l – Farac Tarihi*, C. II, s. 557.

beklemesinin nedeni Batu Han'dan çekinmesiydi. Batu 1255 yılında ölünce¹⁶⁹, uygun anı bulan Hülegü otuz bin kişilik bir kuvvetle¹⁷⁰ süratle bölgeye gelerek kendisine kışlak olarak Mugan'ı seçti. Burada bulunan Baycu Noyan'a emrindeki kuvvetlerle birlikte Anadolu yaylalarına gitmesini emretti.¹⁷¹ Böylece yerinden edilen Baycu 1256 Ağustos'unda Sultan İzzeddin Keykavus'a elçi göndererek Anadolu'dan kendisi ve ordusu için yaylak ve kışlak talebinde bulundu. Bu talep Selçuklu hükümeti tarafından endişeyle karşılandı. Baycu hiç beklemeden Erzurum üzerinden Aksaray'a kadar gelince, Selçuklular savaş kararı aldı. Nihayet Selçuklu kuvvetleri 15 Temmuz 1256'da Aksaray yakınlarında Moğollar ile karşılaştıklarında savaş Selçuklular için hüsrarla sonuçlandı. Baycu Noyan ikinci defa Türkiye Selçuklu ordusunu mağlup etmişti.¹⁷²

Sultan İzzeddin Selçuklu ordusunun yenildiği haberini alınca Konya'dan ayrılarak Antalya'ya çekildi. İbn Bibi'ye göre, Sultan İzzeddin Antalya'da bulunduğu sırada dedesi Aleaddin Keykubad zamanından kalma bir hazine bulmuştur. Baycu'dan çekindiği için Antalya'da daha fazla kalamayan Sultan İzzeddin bu hazineleri de alarak önce Denizli'ye hareket etmiş; oradan tekrar yola koyularak Bizans ülkesine (İznik hükümdarı II. Theodoros Laskaris'e) sığınmıştır.¹⁷³ İzzeddin'in ülkeyi terk etmesiyle o sıralarda Burgulu kalesinde hapis olan Kılıç Arslan, hapisten kurtarılmış ve Baycu Noyan'ın desteğiyle 1 Mart 1257'de Konya'da Selçuklu tahtına çıkarılmıştır.¹⁷⁴

Selçuklular'da taht değişikliği olduğu sırada İlhan Hülegü Halifelik merkezi Bağdad üzerine bir sefer hazırlığındaydı. Nitekim bu büyük sefer için Anadolu'da bulunan Baycu Noyan'ı da yanına çağırmişti. Baycu'nun Anadolu'dan ayrılması üzerine İzzeddin Keykavus

¹⁶⁹ Cuveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 280.

¹⁷⁰ Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, s. 25.

¹⁷¹ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 240. ;Genceli Kiragos, **Moğol İstilas**, s. 128.

¹⁷² Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 497-498.

¹⁷³ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 578-579.

¹⁷⁴ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 33; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 501-502.

kaybettiği tahtını yeniden kazanmak için harekete geçti. İzzeddin, İznik İmparatorundan da aldığı destekle Konya üzerine yürüyünce, kardeşi Kılıç Arslan bu şehirde tutunamayacağını anlayarak beraberindeki devlet adamlarıyla Konya'dan ayrılarak Tokat'a çekildi.¹⁷⁵ Moğolların bir süre için ülkeden ayrılmasını fırsat bilen İzzeddin, Selçuklu tahtını yeniden ele geçirdi. Ardından Orta Anadolu'da hâkimiyetini yeniden kuvvetlendirerek kardeşini sıkıştırdı. İzzeddin'e karşı konumu giderek tehlikeye giren Kılıç Arslan, Tokat'dan da ayrılarak Erzincan'a kadar çekilmek zorunda kaldı ve kışı bu şehirde geçirdi. Hülegü'nün Bağdad'ı ele geçirmesinden kısa bir süre sonra Kılıç Arslan adına Tebriz'e giden Müineddin Süleyman Pervane, Alıncak Noyan komutasında 10.000 kişilik Moğol destek kuvveti almayı başardı. Böylece kardeşi İzzeddin'e karşı Moğolların desteğini alan IV. Kılıç Arslan mücadelesini kuvvetlendirdi.¹⁷⁶

İki kardeş arasında Anadolu'da mücadelenin süratle devam ettiği sıralarda, Aleaddin Keykubad ile beraber Moğol hanına ulaşmak için yola çıkan heyet uzun bir yolculuğun ardından dört yıl aradan sonra ülkeye dönmüşlerdi. Bu heyet henüz yolda iken İzzeddin ve Kılıç Arslan taraftarları olarak iki ayrı kutba ayrılmıştı. Sonunda heyet Karakurum'a varınca Mengü Kaan tüm Selçuklu beylerini toplayarak çeşitli müzakerelerde bulundu. Başlangıçta Seyfeddin Toruntay, Mengü Kaan'ın güvenini kazanmış, en büyük olduğu için saltanatın İzzeddin Keykavus'a bırakılmasını Kaan'a kabul ettirmişti. Ancak tam bu sırada İzzeddin'in Baycu ile yaptığı savaş Kaanlık merkezinde duyulunca Mengü Kaan bu duruma sinirlenmişti. Bu haberle fırsat yakalayan Şemseddin Tuğrai daha önce olduğu gibi Kılıç Arslan'ın da tahta ortak edilmesini gündeme getirdi. Bu fikri makul bulan Kaan, iki kardeş arasında saltanatın

¹⁷⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 38-39.

¹⁷⁶ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 581.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 503-504.

bölüştürülmesine karar vererek ülkeyi ikiye taksim etti. Heyet Kaan'dan aldıkları yarlıklarla Anadolu'ya dönünce iki kardeş arasındaki savaş duruldu.¹⁷⁷

1258 yılında Hülegü Bağdad'ı ele geçirip buradaki Abbasi Halifeliğini ortadan kaldırdıktan sonra Tebriz'e gelerek kendini Yakın ve Orta Doğu'nun hâkimi ilan etmişti. Yeni kurulan yönetim idari ve mali teşkilatını kaynakların daha düzenli olarak İlhanlı ülkesine ulaşması için düzenlendi. Daha önceki talan ve yağma zihniyeti terkedilerek, halkın kazanılması ve vergilerin düzenli akışını sağlamak hedeflendi. Başta Hülegü tüm bunlar için gerekli reformları gerçekleştirmeye başladı. Yeni kurulan sistemin sağlıklı yürütülmesi için hâkim Moğol unsur dışındaki halklardan ve bilhassa İrani unsurlardan istifade etme yoluna gidilmiştir.¹⁷⁸

Bundan sonra Suriye ve Mısır üzerine sefer planı yapan İlhan, tüm tabii hükümdarlara elçiler göndererek huzura çağırılmış; tüm ferman ve yarlıkların kendisi tarafından verileceğini bildirmişti. Bu çağrı üzerine İzzeddin ve Kılıç Arslan 1259 yılında Tebriz'de Hülegü'nün huzuruna vardılar. İlhan, Mengü Kaan'ın fermanına uygun olarak ülkeyi iki kardeş arasında paylaştırdı. Buna göre Kızılırmak'ın batısından Bizans hududuna kadar olan bölgeler İzzeddin'e, Kızılırmak'ın doğusundan Erzurum'da dâhil olmak üzere Moğol hudutlarına kadar olan bölgeler Kılıç Arslan'a bırakıldı.¹⁷⁹ Ardından Selçukluların ödeyeceği vergi miktarı yeniden belirlendi. Bu miktar 200.000 dinar, 500 parça Antalya kemha kumaşı, 3.000 parça altın işlemeli kumaş, 500 at, 500 katır olacak şekilde ayarlandı.¹⁸⁰

Bundan sonra Hülegü, İzzeddin ve Kılıç Arslan'ı ülkelerine göndererek Suriye'ye yapılacak olan sefer için hazırlanmalarını istemiştir. Bu iki Selçuklu Sultanı, 1259 yılında

¹⁷⁷ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 582-583.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 508.

¹⁷⁸ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, S. 31, 2000, s. 7.

¹⁷⁹ Münecçimbaşı, *Cami'ud-Düvel*, C. II, s. 91.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 508-509.

¹⁸⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 46.

Halep'in kuşatılarak ele geçirildiği seferde Moğol ordularının yanında destek kuvvet olarak bulundular. Halep'in ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra Mengü Han'ın öldüğü haberi gelince, Hülegü süratle Tebriz'e döndü. İlhan'ın Tebriz'de bulunduğu sırada Şemseddin Tuğrai İlhan'ın huzuruna geldi. Moğollara birçok mal vaadinde bulunarak Selçuklu Devleti adına borç para talep etti. Kendisine bizzat İlhan'ın hazinesinden 400 altın *baliş*¹⁸¹ yani 16.000 dinara yakın miktarda para tahsis edildi.¹⁸² Bu suretle Şemseddin, Selçuklu Devleti'ni ağır borçlar altında bırakırken kendisine de vezirliği elde ediyordu.¹⁸³ Aksarayı'ye göre Anadolu'da Moğol askerlerinin tahsisatını çoğaltma yolunu açan ilk kişi Şemseddin Tuğrai'dir.¹⁸⁴ İlhan katından aldığı vezaret yarlığı ile Anadolu'ya dönen Şemseddin Tuğrai, Kastamonu'nun gelirlerini de vezirlik maaşı olarak kendisine tahsis etti. Ancak Şemseddin'in bu girişimleri tam bir krizle sonuçlanacaktı. Zira o iki sultanın ortak veziri olmayı başardıktan kısa bir süre içinde ölecekti (1260).¹⁸⁵ Onun ölümüyle Selçuklu saltanatı için iki kardeş arasındaki mücadele yeniden patlak verecekti. İlhan katından tahsis ettiği borçlar ise Sultanların boynuna kalacaktı.¹⁸⁶

1.6. TÂCEDDİN MU'TEZ'E KADAR TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE GÖREV ALAN MOĞOL VERGİ MEMURLARI

1243 Köseadağ Savaşı ile başlayan ve 1258 kadar süren dönemde Anadolu'nun mali idaresinden sorumlu ilk sivil Moğol idarecisi Argun-Aka olmuştur. Cin Timur ve Körgüz'den sonra Moğol İmparatorluğu'nun batıdaki topraklarının sivil idaresi (umumi valiliği) Argun-Aka'ya kalmıştı.¹⁸⁷ Spuler, maharetli bir idareci olan Argun Aka'nın faaliyetlerinin ancak Mahmud Yalavac'ın faaliyetleri ile kıyaslanabileceğini belirtir.¹⁸⁸

¹⁸¹ *Baliş* Moğollar'da kullanılan bir para birimidir. DİA, "Bâliş", DİA, C. 5, İstanbul 1992, s. 22.

¹⁸² Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî-Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", s. 51.

¹⁸³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 510.

¹⁸⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 47.

¹⁸⁵ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 246.

¹⁸⁶ Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 168. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 510.

¹⁸⁷ Cuveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, C. II, s. 200.; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019, s. 315.; Genceli Kiragos, *Moğol İstilas*, s. 104.

¹⁸⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s. 50.

Türkiye Selçukluları Moğollara tabi olunca İran'la birlikte Anadolu'nun mali sorumluluğu da Kaanlık merkezi tarafından Argun-Aka'ya verildi. 1243-4 yılında Horasan üzerinden Azerbaycan'a gelen Argun-Aka derhal yeni düzenlemeler gerçekleştirdi. Vergi toplama işini, zulüm ve tahribatla gerçekleştiren askerlerden alarak bu iş için sivil memurlar görevlendirdi. Bunun üzerine Selçuklular da Argun-Aka'ya elçiler göndererek vergi memurlarının onun tarafından atanmasını istediler. Argun-Aka bunu kabul ederek Anadolu'ya vergi memurları gönderdi. Böylece Anadolu'da ilk kez Moğol vergi memurları görülmüş oldu.¹⁸⁹ O sırada Anadolu'da Moğollar adına toplanan verginin türü belirsizdir. Aynı sıralarda Gürcistan'a da vergi memurları gönderilmişti. Burada halktan zorla şahıs vergisi temin edilmişti. Ancak bu tür vergilendirme Türkiye Selçuklularında 1277'den sonra görülecektir. Benzer durum Kilikya Ermenileri için de geçerliydi. Moğol egemenliğine yeni alınmış bu iki devlet sadece yıllık olarak belirli bir vergi vermek durumundaydılar. Bu nedenle bu zamanda Anadolu'ya gelen Moğol vergi memurları Selçuklular'da önceden mevcut olan vergilerin toplanmasına nezaret etmiş olmalıdır.¹⁹⁰

Argun-Aka 1247'de Kaanlık seçimleri için Karakorum'a gidince kendisine vekil olarak Şemseddin Cüveynî'yi tayin etti. Kaanlık seçimlerinde ise Göyük Han seçilince, yeni Han Argun-Aka'yı İran, ve Anadolu valiliğinden alarak onun yerine asker kökenli Elçigiday Noyan'ı tayin etti. Hatta Elçigiday'ın kısa valiliği sırasında Azerbaycan bölgesinde Batu'nun görevlendirdiği memurlar görevlerinden bir süre için alınmışlardı. Ancak yeni atadığı valiler görevlerine tam olarak yerleşmeden Göyük Han ölünce Elçigiday'ın faaliyetleri de yarıda

¹⁸⁹ Cuveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, C. II, s. 200-201. Erdem, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu", s. 6-7.

¹⁹⁰ Erdem, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu", s. 7.; Judith Kolbas, *The Mongols in Iran* (Chingiz Khan to Uljaytu 1220-1309), Routledge, New York 2007, s. 121.

durdu.¹⁹¹ Cüzcani'nin kayıtlarından Mengü döneminde Azerbaycan'da Batu Han'ın memurlarının olduğu ve onun adına vergi topladıkları anlaşılıyor.¹⁹²

Mengü 1251 yılında Kaan seçilince¹⁹³ Argun-Aka'nın durumu yeniden düzeldi. İran ve Anadolu idareciliğini yeniden kazanan Argun-Aka, Mahmud Yalavac'ın mimari olduğu şahıs vergisinin kendi idare bölgesinde de uygulanması gerektiği konusunda Mengü Han'ı ikna etti. Bu sisteme göre herkesin gelir düzeyi önceden tespit ediliyor, yılda bir kez olmak kaydıyla fakirden 1 dinar zenginden 10 dinar alınıyordu.¹⁹⁴ Nitekim Argun-Aka 1254 yılında idaresi altındaki bütün bölgelerde nüfus sayımı ve vergi tahsili için memurlar görevlendirdi.¹⁹⁵ Şemseddin Cüveynî'yi Irak ve Yezd bölgelerinin vergileri için görevlendirirken, Gürcistan, Arran ve Azerbaycan'da nüfus sayımı ve kopçur tespitini bizzat kendi yürüttü.¹⁹⁶ Anadolu'ya ise Şemseddin Kazvini başkanlığında vergi memurları gönderildi. Ancak Selçuklu hükümeti buna karşılık Fahreddin Ali'yi Batu Han'a göndererek şahıs vergisinin Selçuklu topraklarında uygulanmamasını dikte eden bir yarlık almayı başarmışlardı.¹⁹⁷

Kuzeydeki Moğolların desteğini kazanan devlet adamları sayesinde, İran'daki Moğolların Anadolu'dan para tahsil etmesinin önüne geçiliyordu. Bu durum Hülegü'nün İlhan tayin edilip bölgede kontrolü ele almasına kadar devam edecek; 1261'de Selçuklu Devleti'nde İlhanlı yanlısı grubun iktidarı tamamen ele geçirmesiyle değişecektir. Bu tarihten sonra Türkiye Selçuklu Devleti düzenli olarak sadece İlhanlı Devleti'ne vergi ödeyecekti.

¹⁹¹ Genceli Kiragos, **Moğol İstilasası**, s. 115.; Erdem, “İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu”, s. 8.; Spuler, **İran Moğolları**, s. 47.; Kazvini, Göyük Han'ın sadece bir yıl hükümdar olduktan sonra öldüğünü belirtir: Kazvini, **Târih-i Güzide**, s. 476.

¹⁹² Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, Çev: Mustafa Uyar, s. 136

¹⁹³ Gregory Abu'l Farac, **Abû'l – Farac Tarihi**, C. II, s. 553.

¹⁹⁴ Cuveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, C. II, s. 205-206-207.

¹⁹⁵ Genceli Kiragos, **Moğol İstilasası**, s. 118.

¹⁹⁶ Cuveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, C. II, s. 208-209; Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, s. 24.; Genceli Kiragos, **Moğol İstilasası**, s. 118.

¹⁹⁷ Erdem, “İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu”, s. 8.

Anadolu'da görevini bir engel ile karşılaşmadan sürdürebilen Moğol vergi memurları Hülegü'nün bu ülke üzerindeki denetimi eline almayı başardıktan sonra görülecektir. Nitekim İlhan Hülegü tarafından Anadolu'da görevlendirilen Tâceddin Mu'tez on yedi yıl boyunca Moğolların mali idarecisi olarak görev alacak ve Selçukluların ödemesi gereken vergilerin takibini yapacaktır. Fakat onun döneminde dahi şahıs vergisinin toplandığına dair kaynaklarda bir ifadeye rastlayamadık. Tâceddin Mu'tez'in Anadolu'da bulunduğu dönem Moğollara tabi olan Selçukluların mali ve iktisadi hususlarda muhtariyetini korumayı sürdürdüğü bir dönemdir. Moğol vergi usulleri ancak Tâceddin Mu'tez'in ölümünden (1277) sonra Anadolu'da Abaka tarafından genel vali ilan edilen asker kökenli Kongurtay'ın, vergi temini için Şemsüddin Cüveyni'yi görevlendirmesiyle Selçuklu ülkesinde görülecektir.¹⁹⁸

¹⁹⁸ Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti”, s. 18.

II. BÖLÜM

TÂCEDDİN MU'TEZ'İN TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NE GELİŞİ VE III. GİYASEDDİN KEYHÜSREV'E KADAR GERÇEKLEŞTİRDİĞİ SİYASİ FAALİYETLER

2.1. SELÇUKLU BORÇLARININ TAHSİLİ İÇİN TÂCEDDİN MU'TEZ'İN GÖREVLENDİRİLMESİ

II. İzzeddin Keykavus ve IV. Kılıç Arslan'ın ortak veziri olan Şemseddin Baba Tuğrai'nin 1260 yılındaki ölümü¹⁹⁹ ile Türkiye Selçuklu Devleti'nde vezirliğin birliği sürdürülemedi. Sultan Keykavus kimseye danışmadan saltanat naibi Fahreddin Ali'yi kendi veziri olarak tayin etti.²⁰⁰ Sultan Kılıç Arslan ise Hülegü'nün onayı ile Pervane Süleyman'ı diğer görevleriyle birlikte vezirlik makamına getirdi.²⁰¹

Baba Tuğrai'nin ölümü iki kardeşin birbirinden kopuşunu başlattığı gibi büyük bir borçlar meselesinin de gündeme gelmesine neden oldu. İzzeddin'in ve Kılıç Arslan'ın ödemekle yükümlü kıldıkları sefer borçlarından sorumlu olacak olan vezir Şemseddin'in bizzat İlhan Hülegü'den aldığı borç paralar da vardı. Bu paraların çoğu da Anadolu'da bulunan Moğol komutanlarının masrafları için harcanmıştı. Ancak vezir Şemseddin Tuğrai, arkasında bu borçları kapatacak bir servet bırakmadan ölmüştü. Moğollar bu tür borçları çok ciddiye alırlar ve sıkı takibini yaparlardı.²⁰² Nitekim *“bu borçlar Keykavus'un sonunu hazırladığı gibi Selçuklu Devleti'ni de tabiiikten çıkarıp tam boyunduruk altına alınmasına yol açacak süreci başlattı.”*²⁰³

Hülegü, Şemseddin Baba Tuğrai'nin ölümünün ardından Süleyman Pervane'nin IV. Kılıç Arslan'ın veziri olmasını sağlamakla kalmamış, eski vezirin sorumluluğunda olan

¹⁹⁹ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 246.

²⁰⁰ Fahreddin Ali zamanında ilk kez Divan defterleri Arapça'dan Farsça'ya çevrilmiştir: Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 48; Anonim **Selçuknâme**, s. 47.

²⁰¹ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 585; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 510-511.

²⁰² Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s.46. Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 246.

²⁰³ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 169

borçların tahsili için Tâceddin Mu'tez'i Anadolu'ya göndermiştir. Tâceddin Mu'tez'in bu görevinde ona Uygur asıllı Tükelek Bahşi (Bitikçi) eşlik ediyordu.²⁰⁴

Kaynaklarda ilk defa Anadolu'daki bu göreviyle karşımıza çıkan Tâceddin Mutez Anadolu'ya gelir gelmez vergi tahsiline girişecekti. Bu durum İzzeddin Keykavus'un Konya'da tahtını bırakarak Bizans'a sığınmasına neden olacak süreci başlatacaktı.²⁰⁵

Anadolu'ya geldiği ilk günden itibaren Türkiye Selçuklu Devleti siyasi hayatında aktif rol almaya başlayacak olan Tâceddin Mu'tez, zamanla genişleyen yetkileriyle, Moğolların Anadolu'daki yönetim merkezi haline gelecek Aksaray'da en yetkili sivil idareci olarak görev yapacaktır.

2.2. II. İZZEDDİN KEYKAVUS'UN TAHTAN UZAKLAŞTIRILMASINDA TÂCEDDİN MU'TEZ'İN ROLÜ

Tâceddin Mu'tez'in Anadolu'ya geldiği sıralarda Sultan İzzeddin Keykavus, beylerbeyi olan Kont İstabl Rumi'nin tavsiyesi ile Antalya'ya hareket ederek Kubadabad Sarayı'na yerleşmişti.²⁰⁶ Bu sıralarda Yakın Doğu'da önemli gelişmeler meydana geliyordu. Memlükler 1260 yılında Ayn Calut mevkinde İlhanlılar'ı ağır bir yenilgiye uğratmıştı.²⁰⁷ Moğollar ilk defa Yakın Doğu'da ciddi bir tehdit ile karşılaşmıştı. İlhanlılar için tehdit bununla da kalmamış

²⁰⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 49; İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s.585.; Togan, Anadolu'ya gelen her Uygur kökenli bey ve noyan gibi Tükelek Bahşi'nin de bir Uygur mahiyeti olduğunu belirtir. Bu Uygurların dışında daha Çurmagun Noyan zamanında Anadolu'ya gelen Uygurlar vardı. Moğollar döneminde Anadolu'ya gelen Uygurlar elbette kendi dinlerinde yani Budist olmuşlardır. Ebu Said zamanında İlhanlı Devleti'nde Emir Çoban yerine gelen *Ulusbeği* Uygur asıllı İsen-Kutluk Noyan olunca, Anadolu'nun genel valisi de bir başka Uygur Ertene Bey oldu. Ertene Bey'in babası Cafer adında Kayseri civarında yaşayan bir Müslümandı. Onun kızlarından birinin Karaman Beyi Nureddin ile evli olup, Nureddin'in oğlu Mehmet bu Uygur hatundan doğmuştu. Amasya, Ankara, Muğla civarlarında Uygur, Uygurca, Uygur gibi köy ve kasaba isimleri, Kayseri'de "sın" ile biten köy adlarının mevcudiyeti Uygurlardan kalma hatıralardır. Anadolu'ya gelen bütün bu Uygur beylerinin kendi ananelerini yaşattıkları şüphesizdir. Karamanoğulları Konya'yı 1278 yılında işgal ettiklerinde: "*Bundan böyle divanda, dergahta ve bergahta Türkçe kullanılacak*" diye emir verdiklerinde Türkçe'yi resmi dil ilan etmişlerdir. Bu hadise Uygur dilinin bu vilayetlerde kullanılmaya başlamasının faydalı bir tesiri olarak değerlendirilebilir: Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 260-261.

²⁰⁵ Charles Melville, *The Cambridge History of Turkey*, Vol. 1, Edt: Kate Fleet, Cambridge University Press, 2009, s. 60.; Erdem, "*Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları*", s. 52.

²⁰⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 49; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s. 82

²⁰⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't – Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), s. 58.; İsmail Yiğit, "*Memlükler*", DİA, C. 29, Ankara 2004, s. 90.

Karadeniz'in kuzeyinde Altınorda hükümdarı Berke Müslümanlığı kabul etmiş, İlhanlılara cephe alarak Memlükler ile bir ittifaklık yoluna girmişti.²⁰⁸ İzzeddin Keykavus'a sığınmış ve uzun bir müddet onun yanında kalmış olan Micheal Paleologos,²⁰⁹ ise kısa bir süre önce ülkesine dönüp 1259 yılında İznik İmparatorluğunda iktidarı ele geçirmişti. Keykavus'un yakın dostu olan bu Bizanslı 1261 yılında İstanbul'u Latinler'den geri almayı başaracak ve İstanbul merkezli Bizans İmparatorluğu'nu yeniden ihya edecekti.²¹⁰

Bu yeni siyasi gelişmeler İzzeddin Keykavus'un Moğollara karşı serbestlik aramaya girişmesi için cesaret verebilecek nitelikteydi. Nitekim Tacaddin Mu'tez vergi tahsili için önce onun yanına geldiğinde Sultan İzzeddin yanında bulunan devlet erkânının da etkisiyle vergileri ödemeye yanaşmadı.²¹¹ Sultan İzzeddin elçilik heyetine "Sultan Rükneddin buraya geldiğiniz yolun üzerinde bulunuyordu. Vergiyi önce ondan tahsil etmeniz, daha sonra buraya gelmeniz gerekirdi. Şimdi önce oraya gidin vergileri oradan tahsil etmekle meşgul olun. Daha sonra bizde kendi üstümüze düşen vergiyi hazırlar ve göndeririz" diyerek onları geçiştirdi.²¹²

Sultan İzzeddin'den olumlu bir yanıt alamayan Tâceddin Mu'tez ve heyeti ister istemez oradan ayrılarak Rükneddin Kılıç Arslan'ın yanına vardı. Muineddin Süleyman Pervane, gelen elçileri son derece özenle ağırladı ve ödenmesi gereken vergileri temine girişti. Tâceddin Mu'tez iyi faaliyetlerinden dolayı Pervane Süleyman'ı kutladı.²¹³ Bu görüşmeler sırasında Pervane Süleyman Tâceddin Mu'tez'in de İzzeddin Keykavus'a karşı cephe alması için yoğun bir çaba sarf etti. Aksarayî'ye göre Pervane, Tâceddin Mutez başkanlığındaki Moğol elçilerine gerçek olmadığı halde Sultan İzzeddin'in Antalya'ya Türkmenler ile birleşip isyan amacıyla gittiğini bildirdi. Esasında Uç Türkmenlerinin reisi Mehmed Bey Antalya ve Alanya civarında

²⁰⁸ Wilhem Barthold, "Berke" MEB İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul 1979, s. 553-554.

²⁰⁹ Pachymeres, **Bizanslı Gözüyle Türkler**, s. 31-32.

²¹⁰ Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 413-415.

²¹¹ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- AHBâr**, s. 49.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 511.

²¹² Aksarayî, **Müsâmeretü'l- AHBâr**, s. 49.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 511.

²¹³ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- AHBâr**, s. 50.; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 170.

İzzeddin Keykavus'a karşı ayaklanmış, Sultanın emirleriyle çeşitli mücadelelere girişmişti.²¹⁴ Ancak İzzeddin ile görüşmesinde iyi bir intibaaya sahip olmayan Tâceddin Mu'tez Pervane ile anlaşarak, İzzeddin'in Türkmenlerle iş birliği yaptığını ve vergileri ödemeye yanaşmadığını içeren bir raporu İlhan katına ulaştırdı. Durumdan haberdar olan İlhan Hülegü, Sultan İzzeddin'e sert bir mektup gönderdi. Mektupta " Sultan İzzeddin bilsin o bize geldiğinde bizden ne iyilik istediye biz onu yerine getirdik. Hatta ihtiyaçları için hazineden borç verdik. Rum memleketleri için üstlenmiş olduğu az miktardaki vergiye de razı olduk. Fakat İzzeddin makama kavuşup eğlenceye düşünce bizim iyiliklerimizi unuttur oldu. Vergileri tahsil etmek için giden elçilerimize yüz vermedi. Ne Rum vergilerinden ne de aldığı borçlardan bizim hazinemize bir şey girmede. Şimdi balık gibi denizin dibine saklansa veya kuş gibi havalara uça bile bizim elimizden kurtulamayacaktır." yazıyordu.²¹⁵

Hülegü'nün mektubu eline geçer geçmez durumun ciddiyetini anlayan Sultan İzzeddin, Antalya'yı terk ederek Konya'ya döndü. Elçilerin istediği borçları hazırlama gayretine girişti.²¹⁶ Hatta Fahreddin Ali ile görüşüp Tebriz'e İlhan'ın yanına gitmek üzere yola koyulmaya karar verdi. Ancak kısa bir süre içerisinde Alıncak Noyan komutasındaki bir Moğol ordusunun kendisini yakalamak için harekete geçtiğini öğrendi. Süleyman Pervane ve Kılıç Arslan, Alıncak Noyan'ı Erzincan'da karşılayıp, onunla beraber 1262 yazında Aksaray'a geldiler.²¹⁷ İzzeddin bu durum üzerine vezir Fahreddin Ali'yi Moğollarla görüşüp bir uzlaşmaya varması için Aksaray'a gönderdi. Fakat Fahreddin Ali'nin Aksaray'a gidişinden bir süre sonra onun Kılıç Arslan tarafına geçip vezirliğini üstlendiği haberi İzzeddin'e ulaştı.²¹⁸ Aksarayi'ye göre Süleyman Pervane, Rükneddin tarafını güçlendirmek için daha evvelden

²¹⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 50.

²¹⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 50.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 512.

²¹⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 50.

²¹⁷ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 587-588.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 51.; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 172.

²¹⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 513.; Anonim *Selçuknâme*, s. 46.; Erdoğan Merçil, "Sâhip Ata" *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 512

Fahreddin Ali ile temasa geçerek ona vezirliği teklif etmişti. Ülkenin yarısının veziri olmaktansa tamamının veziri olmanın ülke için daha hayırlı olacağını düşünen Fahreddin Ali, Pervane ile anlaşmıştı.²¹⁹

Sonuçta Müineddin Süleyman Pervane ve Tâceddin Mu'tez'in el ele vererek Sultan İzzeddin Keykavus'a karşı giriştikleri faaliyetlere Fahreddin Ali de dahil olmuştu. Alıncak Noyan'ın da Aksaray'dan harekete geçerek Konya üzerine yürüdüğünü öğrenen İzzeddin bu durum karşısında herhangi bir anlaşmanın mümkün olmayacağını anlayınca tüm mahiyetiyle birlikte Antalya'ya kaçmıştır.²²⁰

İzzeddin'in Antalya'ya hareketinden iki gün sonra Moğol askerleri Kılıç Arslan ile birlikte Konya'ya girdiler. Kılıç Arslan Konya'daki Selçuklu tahtına oturdu. Ardından hazinede ne varsa toplanarak Tâceddin Mu'tez ile Anadolu'ya gelmiş olan Tükelek Bahşi'ye ve Bahaeddin Şehinşah'a teslim edildi.²²¹ Daha sonra Moğol ordusu Akşehir'in Karayük köyüne, Sultan Kılıç Arslan ise Kütahya'nın Altuntaş Kazasına kışlamaya gitti. O sırada Sultan İzzeddin tarafında bulunan komutanlardan Ali Bahadır, Moğol ordusuna ve Kılıç Arslan'a bir baskın düzenlemek istediye de başarılı olamadı ve uçlara doğru çekildi. Sultan İzzeddin, Ali Bahadır'ın da başarı sağlayamadığını haber alınca yanındaki ricalden Kont Istabl'ı, eski dostu olan Bizans İmparatoruna göndererek ondan sığınma talebinde bulundu. İmparatorun gelen olumlu cevabın ardından tüm ailesi ve mahiyetiyle beraber Antalya'dan ayrılarak deniz yolu ile İstanbul'a hareket etti.²²² Daha önce İzzeddin'in kendi ülkesinde Mikail Paleologos'un

²¹⁹ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 51.

²²⁰ Kaymaz, **Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü**, s. 174.; İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 588.

²²¹ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 588.; Münecimbaşı, **Cami'ud-Düvel**, C.II, s. 93.

²²² İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 588-589.; Sümer, "**Anadolu'da Moğollar**", s. 35-36.; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 248.; 64.; Erdoğan Merçil, **Selçuklular -Makaleler-** "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011. s. 344-345.; Tamara Talbot Rice, **Anadolu Selçuklu Tarihi**, Çev: Tuna Kaan Taştan, Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 77.

sığınmasını sağlayıp ona saygı ile davrandığı gibi, şimdi Bizans İmparatoru olan Mikhail de eski dostunu saygı ve sevgi ile karşılamıştı.²²³

IV. Kılıç Arslan'ın 1249 yılında ağabeyi II. İzzeddin Keykavus'un sultanlığını tanımayarak Sivas'ta kendi sultanlığını ilan etmesiyle iki kardeş arasında başlayan ve belli aralıklarla süren taht kavgası nihayet son bulmuştu. Kılıç Arslan ve bilhassa onun tarafındaki ricalden Pervane Süleyman, İzzeddin Keykavus'a karşı giriştikleri mücadeleyi ancak Moğollardan aldıkları destekle sürdürebilmişlerdi. İzzeddin Keykavus'un tamamen tahttan uzaklaştırılıp ülkeyi terk etmeye mecbur kalması ise, ancak Tâceddin Mut'tez'in Pervane Süleyman ile anlaşarak, bizzat İlhan Hülegü'yü Keykavus'a karşı ikna etmesiyle mümkün olmuştur.

2.3. II. İZEDDİN KEYKAVUS'UN TAHTAN UZAKLAŞTIRILMASINDAN SONRA YAŞANAN HADİSELER

2.3.1. İzzeddin Yanlısı Kadroların Tasfiye Edilmesi

IV. Kılıç Arslan 1262 yılında²²⁴ Konya'da Selçuklu tahtına tek başına oturmuştu. Ancak ülkede yaşanan karışıklıklar nihayet bulmadı. Onun tahta geçişinden hemen sonra Sultan İzzeddin'in önemli emirlerinden Ali Bahadır ve Emir Ahur Uğurlu harekete geçerek İzzeddin'in davası için Anadolu'dan asker toplayıp Konya üzerine yürüdüler. Pervane Müineddin Süleyman Moğollardan aldığı destek kuvvetlerle onları Aba Kervansarayı civarında mağlup etmeyi başardı. Bu galibiyetle hemen hareket geçen Pervane, devlet kadrolarında İzzeddin yanlısı olarak gördüğü bazı devlet adamlarını tasfiyeye girişti. Necmeddin Müstevfi,

²²³ Pachymeres, **Bizanlı Gözüyle Türkler**, s. 35-36.

²²⁴ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 532.; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 271.; Faruk Sümer "**IV. Kılıç Arslan**" *DİA*, C. 25. Ankara 2002, s. 405.; Ancak Anonim Selçuknâme'de Kılıç Arslan'ın tahta çıkış tarihi 1261 yılı olarak verilir: Anonim **Selçuknâme**, s. 46. Buradan hareketle Kılıç Arslan'ın tahta çıkış tarihini 1261 olarak belirleyen araştırmacılar da mevcuttur; Kaymaz, **Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman**, s. 86.; Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi -Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi-**, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 182.; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 248.

Kıvameddin Erzincani, Sivrihisarlı Celaleddin, Seyfeddin Has Kayıaba, Bedreddin Gühertaş ve Üstaddar Eminateddin Yakut gibi bazı devlet adamlarını İzzeddin taraftarlığı ile suçlayarak Alıncak Noyan'a gönderdi ve öldürülmelerini sağladı.²²⁵

Bu sayede ülkede İzzeddin yanlısı olan ve Altınordu Moğollarıyla iyi ilişkiler geliştiren Selçuklu ricali tasfiye ediliyordu. Onların yerine şimdi Müineddin Süleyman Pervane'nin başını çektiği İlhanlı yanlısı yeni bir devlet kadrosu meydana getiriliyordu. Tâceddin Mu'tez'in Anadolu'da bir muhalefetle karşılaşmadan görevini icra edebilmesi bu yeni kadronun iktidarda kalabilmesine bağlıydı. Bu nedenle daha ilk süreçte dahi Pervane ile iyi ilişkiler kuran Tâceddin Mu'tez, ilerleyen yıllarda da onunla olan ilişkilerini sıkı tutmaya gayret edecekti. Aynı durum Müineddin Süleyman için de geçerliydi. Nitekim Tâceddin Mu'tez'in desteğiyle İzzeddin Keykavus ve taraftarları bertaraf edilmişti. Bu iki ismin Anadolu'da etkin bir şekilde faaliyet gösterebilmesinin anahtarı sıkı iş birliğinden geçiyordu.

2.3.2. Anadolu'da Türkmen Hareketlerinin Baş Göstermesi

Sultan II. İzzeddin Keykavus'un tahtan uzaklaştırılarak IV. Kılıç Arslan'ın Moğol kuvvetlerinin desteğiyle tahta çıkması ülkede Moğol tahakkümünü arttırmıştı. Bu nedenle Türkmenlerin Moğol karşıtlığı ve bağımsızlık girişimleri onları Sultan İzzeddin'in davasına bağlamıştı.²²⁶ Antalya, Denizli hattında yaşayan Türkmenlerin reisi Mehmet Bey²²⁷, Kılıç Arslan'a itaat etmek yerine bizzat Hülegü'ye başvurarak kendilerine sancak ve şihne göndermesini istedi. Bununla ilgili bir ferman çıkmış olsa da Mehmet Bey'in Hülegü'nün huzuruna gitmeye pek yanaşmaması sonucu İlhanlı-Selçuklu kuvvetleri bu Türkmenlere karşı harekete geçti. Uç Türkmenlerinin lideri Mehmet Bey üzerine gelen İlhanlı-Selçuklu

²²⁵ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 593.; Aksarayı, doğru olmadığı halde bu emirlerin, Türkmenleri isyana teşvik etmekle suçlandıklarını ve haksız yere öldürüldüklerini belirtir: *Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 54.

²²⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 537.

²²⁷ Mehmet Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mikail Bayram "Türkiye Selçukluları Uç Beyi Denizlili Mehmet Bey", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002.

kuvvetlerine karşı bir süre mücadeleye giriştiyse de başarılı olamadı. Aynı sıralarda Anadolu'nun güneyinde Kerimeddin Karaman'a bağlı Türkmenler de Moğollara ve Kılıç Arslan'a karşı ayaklanmıştı. Sultan İzzeddin'i tekrar tahta çıkarmak amacıyla harekete geçen Karaman Bey kardeşleri Bunsuz ve Zeynul Hac ile birlikte 20.000 kişilik bir kuvvetle Konya üzerine yürüyüşe geçti. Süleyman Pervane Selçuklu ordusuyla onları Gevale Kalesi²²⁸ önünde karşıladı. Çok çetin geçen bir savaştan sonra Türkmenler bozguna uğradı. Bunsuz ve Zeynulhac esir alındılar ve daha sonra öldürüldüler.²²⁹

2.4. TÂCEDDİN MU'TEZ'İN ÜNVAN VE YETKİLERİNİN GENİŞLETİLMESİ

2.4.1. Makamının Vezirlik ile Eşdeğer Tutulması

IV. Kılıç Arslan'ın tahta çıkmasıyla ortaya çıkan karışıklıkları ve Türkmen ayaklanmalarını bir şekilde kontrol altına almayı başaran Süleyman Pervane, İzzeddin tarafında bulunan bazı devlet adamlarını yönetimden uzaklaştırmış, bazılarını da kendine bağlamayı başarmıştı.²³⁰ Boşalan birçok makama da kendi adamlarını getirmişti. Sultan İzzeddin tarafındaki ricalden sadece Fahreddin Ali ve Eminateddin Mikail kalmıştı. Fahreddin Ali vezirlik mevkiini korurken, Eminateddin Mikail'de naiblik mevkiini korumayı başarmıştı. Yeni oluşturulan Selçuklu kadrosuyla beraber devletin metbu olan İlhanlı Devleti'ne karşı sorumluluklarını ve bilhassa ödenmesi gereken vergilerin kontrolünü sağlamak amacıyla Tâceddin Mu'tez, şimdi Hülegü'dan aldığı yeni yarlıklarla ve geniş yetkilerle Anadolu'da İlhanlıların temsilcisi olarak görev alıyordu.²³¹ Makamı vezirlik ile eş değerdi.²³²

²²⁸ Konya'nın batısında Sarayköy yakınlarında bulunur.

²²⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 537.; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 175-176-177-178.; Alptekin Coşkun, "Türkiye Selçukluları", DGBİT, C. VIII, İstanbul 1992, s. 324-326.

²³⁰ Anonim *Selçuknâme*, s. 46.

²³¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 55.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 543.

²³² Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 55.

Tâceddin Mu'tez'in Anadolu'da bulunduğu süre zarfında oldukça yüksek bir mevkiide bulunduğu anlaşılıyor. Ancak onun tam olarak hangi ünvan ile görevini sürdürdüğü açık gözüküyor. Görev ve yetkileri aslında hala tartışmalı olan *baskaklar* için eğer Spuler'in tanımlamalarını²³³ doğru kabul edersek büyük oranda Tâceddin Mu'tez'in de bir *baskak* olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber Abu'l Farac'da geçen bir kayıt onun bir tür genel vali olduğuna işaret ediyor: “*Hanlar hanı kardeşini onun yerine Bağdat valiliğine getirdi. Diğer kardeşini de umum müdür Muhatas'ın oğlu Tâceddin ile birlikte, Musul, Mardin ve Diyarbakır'a gönderdi*”.²³⁴ Eserin Ernest Wallis Budge'in Suryanca aslından yaptığı İngilizce çevirisinde “umum müdür” ifadesi “*general director*” olarak geçmektedir.²³⁵ Burada geçen “umum müdür Muhatas” Tâceddin Mu'tez, onun oğlu Tâceddin diye belirtilen kişi Mücireddin Emir Şah olsa gerektir. Çünkü eserin ilerleyen kısımlarında Muhatas oğlu Tâceddin denen kişinin, Kazvini ile beraber yargılanması ve Kazvini'nin öldürülmesi hakkında bilgiler yer alıyor.²³⁶ Fahreddin Ali öldükten sonra vezirliğe getirilen Fahreddin Kazvini ile Mücireddin Emir Şah'ın İlhan katına çağırılarak yargılanmaları ve Fahreddin Kazvini'nin bu yargılamada suçlu bulunarak öldürülmesi diğer kaynaklarda da sabittir.²³⁷ Sonuç olarak Muhatas olarak bahsedilen kişinin Tâceddin Mu'tez ile aynı kişi olması muhtemel gözüküyor. Abu'l Farac'ın onun ünvanını yukarda bahsi edildiği üzere tanımlaması ve diğer yerli kanakların onun faaliyetleri hakkında verdiği bilgilerden onun sivil bir vali olduğu akla yatkın gelmektedir.

²³³ *baskaklar*ın esas görev sahası Moğollara tabi şube-devletler idi. Vergi tahsildarlığı hizmetinde bulunan *baskaklar* yeni hâkimiyet altına alınan ülkelerde görülüyordu. Bu ülkeler Moğollar tarafından idare edilen eyaletlerin aksine muayyen bir haraç verirdi. Bu haracın (vergi) tahsili kısmen kendilerine bırakılmıştı. Bunun esas şartı ise günü gününe düzenli ödemeydi. Bu tabi devletlerin mali yükümlülüklerini yerine getirmesi hususunda *baskaklar* yerel hükümdara yardım ve teftişte bulunurlardı. Bu ülkeler eğer doğrudan doğruya Moğol idaresine alınmış ise *baskaklar* artık bu ülkelerde mevcut olmuyordu. Spuler, **İran Moğolları**, s. 352-353-365.

²³⁴ Abûl Farac, **Abûl Farac Tarihi**, C. II, s. 630.

²³⁵ **The Chronography of Gregory Abû'l Faraj (Bar Hebraeus)**, Çev: Ernest A. Wallis Budge, Vol. I, Apa-Philo Press, Amsterdam 1976, s. 485.

²³⁶ Abûl Farac, **Abûl Farac Tarihi**, C. II, s. 633-634.

²³⁷ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 128-129.; Kazvini, **Târih-i Güzide**, s. 485.; Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't - Tevârih** (İlhanlılar Kısım), s. 170.

Bunlardan başka Ahmet Temir 1272 tarihli Cacaoğlu Vakfiyesi'nde geçen “*Tacedin-Tutga(g)ul*” isimli kişinin Tâceddin Mu'tez olabileceğini dile getirir.²³⁸ Tutgagul ya da Tutgavul ismi ya da ünvan ise kapsamı belirsiz gözükmele beraber Reşidüddin'de bir kaç yerde geçmektedir.²³⁹

İzzeddin Keykavus'un tahtan uzaklaştırılıp Rükneddin'in tahta geçmesiyle kurulan yeni düzen büyük oranda Pervane Süleyman ve Tâceddin Mu'tez'in eseri idi. Türkiye Selçuklu Devleti'nde yapılan yeni atamalarla ve Hülegü'nün desteğiyle bu iki isim şimdi daha güçlü duruma gelmişlerdi. Daha sonraki tarihlerde de Tâceddin Mu'tez ve Pervane Süleyman ittifak halinde hareket ederek, Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi tarihini büyük ölçüde şekillendireceklerdi.

2.4.2. Kastamonu, Aksaray ve Develi İktâ Gelirlerinin Onun Kontrolüne Bırakılması

Muineddin Süleyman Pervane'nin hâkimiyetindeki yeni Selçuklu hükümeti doğrudan Moğollar ile işbirliği halinde olduğundan vergi tahsilatında Tâceddin Mu'tez'e güçlük çıkarmak söz konusu değildi.²⁴⁰ Ancak Baba Tuğrai'nin borçları hala çözülmemiş bir meseleydi. Bu vezir öldüğünde ardında bu borçları kapatacak bir servet bırakmamıştı. Bu durumu Tâceddin Mu'tez Hülegü'ye rapor etti. Bunun üzerine Hülegü, Baba Tuğrai'nin iktası olan Kastamonu vilayetinin gelirlerinin Tâceddin Mu'tez'e devredilmesini öngören bir yarlık verdi. Ardından Aksaray ve Develi gelirlerinin de Mu'tez'e verilmesi uygun görüldü.²⁴¹ Bunun dışında Tâceddin Mu'tez'in yanında her zaman Moğol elçileri de mevcut bulunuyordu. Anadolu'ya ilk geldiğinde yanında bulunan Tükelek Bahşi idi. Şimdi ise Bahaeddin Şehinşah

²³⁸ Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi, Haz. Ahmet Temir, TTK, Ankara 1989, s. 211-212.

²³⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't – Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), s. 60, 181.

²⁴⁰ Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s. 107.

²⁴¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 55.; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 181.

adında yeni bir elçi Tâceddin Mu'tez'in yanına gelmişti.²⁴² Kılıç Arslan Konya'da tahta çıktığı zaman Moğollar için toplanan mallar bu sonuncu isim ile İlhan katına ulaştırılmıştı.

Böylece bir süredir Moğolların hareket üssü olan Aksaray Tâceddin Mu'tez'e ikta olarak bırakılırken onun idare merkezi haline de geliyordu. Anadolu'daki görevi çakılı hale getirilen Tâceddin Mu'tez Aksaray'da yerleşerek görevini sürdürecektir. Aksaray şehri onun faaliyetleriyle birlikte daha da ön plana çıkarak zamanla Moğolların Anadolu'daki en önemli idari merkezi haline gelecektir.

²⁴² Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 252.

2.5. IV. KILIÇ ARSLAN'IN ÖLDÜRÜLMESİ HADİSESİNDE TÂCEDDİN MU'TEZ'İN ROLÜ

Sultan İzzeddin Keykavus'un tahttan uzaklaştırılmasından önce Münieddin Süleyman Pervane, ülkenin tamamen Kılıç Arslan'ın kontrolüne geçmesini başarabildikleri takdirde, emrindeki bazı komutanlara destekleri karşılığında çeşitli mevki ve ikta vaatlerinde bulunmuştu. Kılıç Arslan'ın Konya tahtına oturmasıyla birlikte ona destek veren isimlere verilen sözler yerine getirilmeye başlandı. Pervane'nin önemli adamlarından Hatiroğlu Şerafeddin Mesud'a desteklerinden ötürü Niğde Subaşılığı ve bu vilayetin gelirleri bağışlanmıştı.²⁴³ Pervane'nin takdiriyle gerçekleşen bu bağışlara Sultan Rükneddin tahta çıktığı ilk yıllarda aleyhte bir tavır almamıştı. Ancak kısa süre içerisinde Kılıç Arslan bu bol keseden dağıtılan mevki ve devlet gelirlerine karşı duyduğu rahatsızlığı belli etmeye başladı. Sultan artık kendi otoritesini kurmayı hedefliyordu. Bu sebeple devlet kadrolarında bazı yeni atamalar gerçekleştirmeyi düşünüyordu. Bilhassa Niğde subaşılığını, Hatiroğlu Şerafeddin'den alıp başka birine vermek düşüncesindeydi. Bunu öğrenen Hatiroğlu telaşa kapılarak vezir Fahreddin Ali'ye başvurdu. Bu sayede Hatiroğlu, Fahreddin Ali'yi araya sokarak ve Sultan'a 200 bin akçe ödemek koşuluyla onu ikna etmeye çalıştı.²⁴⁴

Bu gelişmelerle Hatiroğlu Şerafeddin'in kendisine muhalif olmasına neden olan Kılıç Arslan'ın, Fahreddin Ali ile de ilişkileri bir süredir iyi değildi. Sultan İzzeddin'in Rum asıllı dayısı Kir Haye, vezir Fahreddin Ali'nin dünürüydü. Kılıç Arslan'ın tahtı ele geçirdikten sonra Kir Haye'yi katletmesi, Sultanın Fahreddin Ali ile ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştu. Yeni Selçuklu hükümetinin önemli isimleriyle arası açılmaya başlayan sultan nihayet İlhanlıların Anadolu'daki mali amiri Tâceddin Mu'tez'e de karşı geldi. Tâceddin Mu'tez, Sultan Kılıç Arslan'dan ödenmesi gereken vergileri talep ettiği bir sırada, Sultan onu

²⁴³ Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklularında İdari Birim ve Bununla İlgili Meseleler", Vakıflar Dergisi, S. 19, Ankara 1985, s. 54.

²⁴⁴ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 594-595.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 62.

tersleyerek bazı hakaretlerde bulunmuştu.²⁴⁵ Sultan Kılıç Arslan'ın Tâceddin Mu'tez ile de ilişkilerinin bozulması Sultanın ölümüyle sonuçlanacak süreci başlattı.

Sultan Kılıç Arslan'ın kendi otoritesini kurma çabasıyla giriştiği eylemlerden rahatsız olan bir grup devlet adamı Aksaray'da Tâceddin Mu'tez'in yanına giderek burada Tâceddin Mu'tez'in başını çektiği bir topluluk oluşturdu.²⁴⁶ Ancak Kılıç Arslan'a karşı girişilecek radikal bir eylemde, Pervane Süleyman'ın da ikna edilmesi gerekiyordu.

Merkezde ve eyaletlerde gerekli temizliği yapıp kendi kadrolarıyla yeni bir düzen tahsis etmiş olan Müineddin Süleyman Pervane, Moğollar ve Sultan Kılıç Arslan için gördüğü hizmetlerin karşılığında Anadolu'da mülkiyet haklarının tamamen kendisine ait bir araziye sahip olmayı planlıyordu. Böylece Pervane kendisinin ve ailesinin güvenliğini teminat altına almayı düşünüyordu.²⁴⁷ İlhan Hülegü 1265 yılında Meraga'da hastalanarak ölmüş ve yerine Dokuz Hatun'dan doğan Abaka İlhanlı tahtına oturmuştu.²⁴⁸ Müineddin Süleyman Pervane süratle yeni İlhanın huzuruna giderek daha önce Selçuklular tarafından ele geçirilmiş ancak bir süre sonra Trabzon Rum İmparatorluğu tarafından zapt edilmiş olan Sinop şehrini yeniden ele geçirmek için Abaka'dan bir yarlık almayı başarmıştı.²⁴⁹ Sinop daha önce 1214 yılında Selçuklular tarafından fethedilmişti. Ancak Moğollarla yapılan savaşlar sırasında çıkan karışıklıklardan faydalanan Trabzon Rum İmparatorluğu tarafından 1259 yılında bu liman şehri zapt edilmişti.²⁵⁰ Sinop'un elden çıkması Selçuklular için kabul edilebilir bir şey değildi. Çünkü bu şehir kuzey ticaretinin en önemli limanıydı.²⁵¹ Müineddin Süleyman Pervane, Abaka'dan

²⁴⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 62.

²⁴⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 62-63.

²⁴⁷ Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 111.

²⁴⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 58; Gregory Abu'l Farac, *Abû'l- Farac Tarihi*, C. II, s. 584-585; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 37-38. ; Kazvini, *Târih-i Güzide*, s. 479.; Genceli Kiragos, *Moğol İstilası*, s. 149.

²⁴⁹ İbn Bibi, *El-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 593-594.

²⁵⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 545.; Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 29-41.; Wilhem Von Rubruk, Moğolistan'a yaptığı yolculuk esnasında 1253 yılında Karadeniz'de bulduklarını, Karadeniz'in güneyinde bulunan Sinop şehrinin bu zamanda Türkiye Sultanına ait olduğunu belirtir: Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, s. 26.

²⁵¹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 37.

aldığı yetkiyle derhal Anadolu'ya hareket ederek Niksar ve Danişmendiye eyaletlerinden asker toplamaya koyuldu. Topladığı dört bin kişilik süvari gücüyle Sinop üzerine yürüdü. Şehrin valisi Gaydan, Frenk kuvvetlerinden aldığı destekle Pervane Süleyman'ın emrindeki Selçuklu kuvvetlerine karşı büyük bir mukavemet gösterdi. Yalnız karadan bir hücumun başarılı olamayacağını anlayan Pervane şehri aynı zamanda donanma ile denizden abluka altına almaya karar verdi.²⁵²

Pervane Süleyman'ın Sinop'un fethiyle meşgul olduğu bir sırada Aksaray'da IV. Kılıç Arslan'a karşı toplanmış olan grup, Pervane Süleyman'a Sultan'ın kendilerine haksız yere suçlamalarda bulunduğunu ve bazı adamlarını ona karşı saldırmaları adına kışkırttığını bildirdiler. Amaç Pervane ve Kılıç Arslan'ı karşı karşıya getirmektir. Ancak Sinop'un fethiyle meşgul olan Pervane şehir düşmeden bu konuyla ilgilenmek istemedi.²⁵³

Sinop'un muhasarasının şiddetle sürdüğü bir sırada Taceddin Kılıç'ın şehir valisini öldürmeyi başararak Sinop'un savunması kırıldı ve Selçuklu kuvvetleri 1266 yılında şehre girmeyi başardı. Müineddin Süleyman başta Abaka'ya olmak üzere her tarafa fetihnameler göndererek bu büyük zaferini duyurdu.²⁵⁴ Sultan Kılıç Arslan'dan bu şehrin bütünüyle kendisine verilmesini talep etti. Kılıç Arslan, Sinop'un kolayca bağışlanabilecek bir yer olmadığı fikrindeydi. Pervane'nin giderek atalarından kalma devletini ele geçirdiğini düşünüyor ve bu durumu etrafındakiler ile de paylaşıyordu. Yine de Pervane gibi güçlü bir isme mukavemet edemeyecek durumda olan Kılıç Arslan, Sinop'u Pervane'ye vermeye mecbur kaldı. Böylelikle Sinop'ta Pervaneoğulları Beyliği'nin de temelleri atılmış oldu.²⁵⁵

²⁵² Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 63.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 545.; Kaymaz, **Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman**, s. 112-113.

²⁵³ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 63.

²⁵⁴ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 545-546. Muharrem Kesik, "Mu'înüddin Süleyman Pervâne" **DİA**, C. 31, İstanbul 2006, s. 92.

²⁵⁵ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 594. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 547.; Mehmet Öz, "Sinop", **DİA**, C. 37, İstanbul 2009, s. 253.

Sinop şehrinin tamamen Pervane'ye bırakılmasında Sultan Kılıç Arslan'ın gönülsüz davranması ve etrafındakilere kaygılarından söz etmesi elbette casuslar yoluyla Pervane Süleyman'a bildirilmişti. Bu durum Pervane ile Sultan Kılıç Arslan'ın arasının açılmasına neden olmuştu. Bu sırada Hatiroğlu Şerafeddin tarafından Pervane'ye, Kılıç Arslan'ın İlhanlı hükümdarının yanına giderek ülkedeki durumu kontrol altına almak için İlhandan yardım isteme düşüncesinde olduğunu bildiren bir mektup geldi. Bu haber elbette Pervane'yi oldukça kaygılandırmıştı. Netice de Sultan Moğolları ikna edebilir ve kendilerinin tasfiye edilmelerine neden olabilirdi.²⁵⁶ Pervane, İzzeddin Keykavus'dan sonra şimdi de Kılıç Arslan'ı kendi egemenliği için bir tehdit olarak görmeye başlamıştı.²⁵⁷ Onun bu düşüncesinde kuşkusuz Kılıç Arslan'a karşı çeşitli nedenlerle tavır almış olan ve Aksaray'da Tâceddin Mu'tez'in çatısında toplanan grubun telkinlerinin etkisi büyüktü. Daha evvel İzzeddin Keykavus'un bertaraf edilmesi için Pervane Süleyman, Tâceddin Mu'tez'i ikna etmişti. Böylece Tâceddin Mu'tez'in, İzzeddin Keykavus aleyhinde İlhan katına sunduğu rapor etkili olmuş ve İzzeddin tahtan uzaklaştırılmıştı. Şimdi de Tâceddin Mu'tez ve Hatiroğlu, Kılıç Arslan'ı bertaraf edebilmek için Pervane'yi ikna etmişlerdi. Bu sefer de Pervane Süleyman'ın İlhan katına sunduğu rapor etkili olacak ve IV. Kılıç Arslan'ın öldürülmesiyle sonuçlanacaktı.

Kılıç Arslan İlhan Abaka ile temasa geçmeden harekete geçmenin doğru olduğunu düşünen Süleyman Pervane, derhal Abaka'ya elçiler göndererek “Sultan Kılıç Arslan Suriyelilerle (Memlükler) iş birliği halindedir. Rum'da asker toplayıp isyana kalkışmak istediye de ben dizginledim. Bu sebeple beni de öldürmek istemektedir. Ancak derhal önlem alınmaz ise iş çığırından çıkar.” haberini ilettili.²⁵⁸ Bu sözler İlhanlı katında hemen tesirini gösterdi. Durumu araştırmaları üzere bazı Moğol emirleri Aksaray'a yollandı. Pervane'de Tokat'tan hareket ederek Kırşehir'de bulunan Moğol tümeni komutanı Nabşi Noyan ile

²⁵⁶ Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 189.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 547.

²⁵⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 63-64.; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s. 114.

²⁵⁸ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 596.

birleşerek Aksaray'a doğru yola koyuldu. Moğol emirleri Akasaray'a varınca Pervane'nin Kılıç Arslan hakkındaki sözleri Tâceddin Mu'tez tarafından da doğrulandı. Bunun üzerine Sultan Kılıç Arslan'dan önemli bir meselenin görüşülmesi için Aksaray'a gelmesi istendi.²⁵⁹ Haberi alan Kılıç Arslan yanındaki bazı isimlerin uyarılarına rağmen vezir Fahreddin Ali'ye güvenerek onunla birlikte Aksaray'a doğru yola koyuldu.²⁶⁰

Sultan Aksaray'a vardığında Tâceddin Mu'tez'in düzenlediği bir ziyafete davet edildi. Bu ziyafet sırasında Moğol emirleri "Hangi sebeplerden ötürü Pervane'yi öldürmeye kalkıyorsun? O emirlerini yerine getirme hususunda hangi hataları yaptı ki böyle bir işe girişiyorsun" diyerek Sultanı sıkıştırmaya başladılar. Sultan Kılıç Arslan bu ithamlara karşılık "Siz emirlerin söylediği hiçbir şey aklımın ucundan bile geçmemiştir. Eğer bazı gammazların sözleriyle Pervane benim hakkımda bu kanıya vardıysa, siz emirlerin yapacağı gerekli araştırmalar bütün bunların bir iftiradan ibaret olduğunu açığa çıkaracaktır." şeklinde karşılık verdiyse de Moğol emirlerini ikna etmeyi başaramadı. Moğollar Kılıç Arslan'a onu bu düşünceye sevk edenleri teslim etmesini şart koşup bir gün mühlet verdiler.²⁶¹

Mevcut olayları biraz daha farklı anlatan Aksarayı'ye göre Kılıç Arslan, önce Aksaray'a varmış ve bu şehre henüz varmamış olan Nabşi Noyan'ın Eyüp Hisarı'na ulaştığını öğrenince onu karşılamak için Aksaray'dan tekrar hareket etmişti. Ancak Nabşi Noyan'dan önce Pervane ile karşılaşan Sultan onunla bir tartışmaya girdi. Pervane Sultan'a karşı ağır sözler söyleyince Kılıç Arslan "Ağabey sen sarhoş musun veya afyon mu aldın ki böyle sözler söylersin" diyerek karşılık vermiştir. Pervane'de bunun üzerine "Evet! Beni senin uygun olmayan davranışların sarhoş etti. Seni Burdur kalesinden çıkarıp Sultan yapan bendim. Senin saltanatın benim tedbirlerimle düzene girdi. Ancak sen benim hizmetlerimin değerini bilmedin" şeklinde

²⁵⁹ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 190; İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 596.; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 64; Kaymaz, **Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü**, s. 153.

²⁶⁰ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 596.

²⁶¹ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 596-597.

Sultan'a karşı tepkisini göstermiştir. Daha sonra Sultan Kılıç Arslan, Nabşı Noyan ile de görüşerek Aksaray'a doğru hareket etmiştir.²⁶²

İbn Bibi'ye göre Moğolların ona bir gün mühlet vermesinden bir gün sonra Kılıç Arslan, Moğol beyleriyle buluşarak onlarla beraber ava çıktı. Avdan sonra Kılıç Arslan Moğol beylerine bir ziyafet verdi. Ancak ziyafet sırasında Moğollar Sultan'ı sıkıştırmaya başladı. Sultan her ne kadar onları ikna etmeye çalışsa da başarılı olamadı. Daha önceden görevlendirilmiş kişilerce içkisine katılan zehir sonucu Sultan fenalaştı. Sultan durumu fark edip her ne kadar oradan uzaklaşmak isteyip çadırdan kendini dışarı atmış olsa da Sahip Fahreddin Ali ve Tâceddin Mu'tez, İlhan Abaka'nın yarlığı okunacağı bahanesiyle ona engel oldu. Tekrar çadıra getirilen Sultan Kılıç Arslan, Moğol askerleri tarafından yayın kirişiyle boğularak öldürüldü.²⁶³ Abul Farac ise Sultan Kılıç Arslan'ın boynuna geçirilen bir kement ile boğularak öldürüldüğünü ifade ederken; Niğdeli Kadı Ahmed zehirlenmek suretiyle öldürüldüğünü belirtir.²⁶⁴

Henüz yirmi sekiz yaşında olan Sultan Kılıç Arslan 1266 yılında öldürüldüğünde geride henüz çok küçük yaşta olan Gıyaseddin Keyhüsrev'i bırakmıştı.²⁶⁵ Başta Pervane Süleyman ve Fahreddin Ali, devlet erkânı ile birlikte süratle Aksaray'dan Konya'ya hareket etti. Onlara Moğol komutanı Nabşı Noyan'da eşlik ediyordu. Derhal küçük yaştaki Selçuklu şehzadesi annesinden alınarak tahta çıkarıldı. Yeni sultanın tahta çıkışını müjdeleyen fermanlar ülkenin dört bir yanına gönderildi.²⁶⁶ III. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıktığında İbn Bibi'ye göre iki

²⁶² Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 64-65.

²⁶³ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 597-598. Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 192.; Aksarayî ise, Sultan içkiden zehirlendiği zaman gitmesine izin verilmediğini, gece boyu çadırda alıkoyulan Sultan'ın zehrin etkisiyle öldüğünü bildirir: **Aksarayî, Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 65.

²⁶⁴ Gregory Abu'l Farac, **Abû'l – Farac Tarihi**, C. II, s. 587.; Niğdeli Kadı Ahmed, **El- Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk**, s. 444.

²⁶⁵ Ali Sevim, "**Keyhüsrev III**", **DİA**, C. 25, Ankara 2002, s. 351.; Münecimbaşı, **Cami'ud-Düvel**, C. II, s. 100.

²⁶⁶ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 599.; Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 66.

buçuk yaşındaydı. Aksarayi, Gıyaseddin'in tahta çıktığında altı, Ebul Farac ise dört yaşında olduğunu söyler.²⁶⁷

Rükneddin Kılıç Arslan'ın öldürülmesiyle Selçuklu Saltanatı ağır bir darbe almıştır. Selçuklu saltanatı ülke üzerindeki rolünü ve hâkimiyetini fiilen kaybetmiştir. Bir sembol halini gelen Selçuklu Saltanatı bir süre daha devam edecekti. Devletin yönetiminde dizginleri eline alan Pervane, Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın kızı ve II. Keykubad'ın annesi olan prenses Tamar ile evlenerek, oynadığı hükümdar rolü için daha güçlü bir eda vermeyi ihmal etmemiştir.²⁶⁸ Her ne kadar devlet yönetiminde hâkimiyet bu süreçte Pervane ve ekibinde kalsa da bir süre sonra Moğol askeri valileri Selçuklu Türkiye'sinde devlet yönetimini tamamen ele geçirecektir.²⁶⁹

²⁶⁷ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 599.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 66.; Gregory Abu'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 587.

²⁶⁸ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 382.; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 124-125.

²⁶⁹ Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 192-193.

III. BÖLÜM

III. GIYASEDDİN KEYHÜSREV'İN TAHTA ÇIKIŞINDAN TÂCEDDİN MU'TEZ'İN ÖLÜMÜNE KADAR TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE YAŞANAN HADİSELER VE TÂCEDDİN MU'TEZ'İN DURUMU

3.1. MEMLÜK-İLHANLI MÜCADELESİ VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI

3.1.1. Memlûk İlhanlı Mücadelesinin Nedenleri

Yakın Doğu'nun iki büyük gücü Memlûkler ve İlhanlılar arasındaki mücadeleler, İlhanlıların Suriye'yi ele geçirme teşebbüsünün, Memlûkler tarafından 1260 yılında Ayn-i Calut Savaşı ile durdurulmasıyla son bulmamıştı. İlhanlılar her ne kadar bu savaşla bir yenilgi almış olsalar da bu tarihten sonra da Suriye üzerine akınlar yapmaya devam ettiler. Memlûklerde Kutuz ile Baybars arasında baş gösteren mücadele, Baybars'ın galip gelip Memlûk tahtına oturmasıyla sonuçlandı. Memlûklerdeki bu karışıklıklardan faydalanmak isteyen İlhan Abaka Baydara komutasında bir Moğol birliğini Suriye üzerine harekete geçirmişti.²⁷⁰ Ancak tam da bu sıralarda arka arkaya gelen Berke Han ve Çağataylı Barak tehditleri İlhanlıları bir süre bu hadiseden çekilmeye zorladı. Moğolların bölgeden uzaklaşmasını fırsat bilen yeni Memlûk Sultanı Baybars 1266 yılında İlhanlıların vasaslı durumunda olan Kilikya Ermenileri üzerine bir sefer düzenledi. Bu seferle Kilikya Ermenilerine büyük bir darbe vuruldu.²⁷¹ Bununla kalmayan Sultan Baybars 1268-9 yılında²⁷² Anadolu'nun Suriye kapısı olan Antakya'yı Haçlılardan ele geçirerek Anadolu'da Selçuklu arazisine doğru iyiyce sokulmuştu.²⁷³ Durumu takip eden Abaka, Berke ile yaptığı savaş sona erince 1269 yılında Baybars'a sert bir mektup gönderdi. Mektupta: “ Sen Sivas'da satılan bir kölesin, nasıl olurda arzın melikine karşı geliyorsun. Bil ki her nereye kaçarsan kaç kendini

²⁷⁰ Yüksel Arslantaş, “Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri”, Belleten 67, 2003, s. 6-8.

²⁷¹ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 40.; Gregory Abu'l Farac, *Abû'l – Farac Tarihi*, C. II, s. 586.; Fatma Akkuş Yiğit, “Memlûk Ermeni Münâbetleri” Gazi Akademik Bakış, C. 8, S. 16, 2015, s. 175-176.

²⁷² Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s. 89.

²⁷³ Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 196-197.; Spuler, *İran Moğolları*, s. 83.

kurtaramayacaksın.” şeklinde küçültücü ve tahrik edici ifadeler vardı. Barbars’ın buna karşı verdiği cevabı ise: “Abaka bilsin ki Anadolu, Irak, Hicaz, Diyarbakır, Musul ve Hicaz’dan er ya da geç çıkacaktır. Abaka’nın kurtuluşu askerlerinin kanına bağlı olacaktır.”²⁷⁴ şeklindeydi.

Abaka, Sultan Baybars’a sert bir mesaj gönderdiği sıralarda Çağataylı Barak Ceyhun üzerinden hareketle Horasanı istila etmeye niyetlenmişti. Barak karşısında oldukça zor duruma düşen İlhan onu bertaraf edebilmek için daha önce Anadolu’ya gönderdiği Samagar Noyan’ı yardıma çağırmak zorunda kalmıştı.²⁷⁵ Bu sıralarda yeni bir Haçlı seferi baş gösterdiği için Sultan Baybars’ın da vaziyeti pekiyi değildi. Bu nedenle Memlûk Sultanının daha ileri giderek Anadolu üzerine herhangi bir faaliyete girişebilecek durumu yoktu.²⁷⁶

Doğu’daki sorunları yatıştırdıktan sonra Abaka 1271 yılında Suriye’deki kritik durumu bir taarruz ile çözmeyi planladı. Kardeşi Acay’ı ve Samagar Noyan’ı 10.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu’ya gönderdi. Pervane Süleyman da emirindeki Selçuklu askerleriyle destek kuvvet olarak onların yanında bulunuyordu.²⁷⁷ Moğol-Selçuklu kuvvetleri önce Elbistan, oradan hareketle Maraş’a ilerledi. Bu sıralarda Sultan Baybars’ın Dımaşk (Şam)’da olduğu haberi geldi. Moğol kuvvetleri Baybars’la karşılaşmaktan çekindiği için daha ileri gidemedi. Bunun üzerine Samagar ve Pervane Süleyman, Sultan Baybars’a elçi göndererek barış yolunu aramaya çalıştılar. Devlethan ve Sadeddin Said Tercüman adlı elçiler Mayıs 1272’de Dımaşk’da Sultan Baybars’ın huzuruna çıkarak iki ülke arasında kurulabilecek bir sulh için gerekeni yapabileceklerini bildirdiler.²⁷⁸ Sultan Baybars elçilerin getirdikleri haberden memnun oldu. Baybars, Samagar’ın teklifine olumlu yaklaşarak, Fahreddin Ayaz ve Mübarizüddin et-Turi’yi Abaka’ya elçi olarak gönderdi. Elçiler önce Konya’ya gelerek burada Müineddin Süleyman Pervane ile görüştüler. Pervane onları yanına alarak Abaka’nın huzuruna götürdü. İbn Şeddad,

²⁷⁴ Sağlam, “Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri”, s. 91.

²⁷⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s. 80.

²⁷⁶ Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 198.

²⁷⁷ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 231.

²⁷⁸ Sağlam, “Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri”, s. 92.

Baybars'ın elçilerinin Konya'da ahalinin cuma namazında Baybars için dua ettiklerine şahit olduklarını bildirir.²⁷⁹ Elçiler Abaka'nın huzuruna vardığında iki devlet arasında kalıcı bir barışın, Abaka'nın hâkimiyetinde bulunan Müslüman beldelerinden el çekmesiyle mümkün olabileceğini bildirdi. Abaka ise bunun mümkün olmayacağını, her iki tarafında elinde bulunan toprakların olduğu gibi kalması kararlaştırılarak bir barışın tesis edilebileceğini dile getirdi.²⁸⁰

Barış görüşmeleri bir sonuç vermeyince Moğol-Selçuklu kuvvetleri Fırat nehrini geçerek Bire'ye geldi ve burayı muhasara altına aldı. Bunun üzerine Baybars'ın kuvvetleri hızla ilerleyerek 11 Aralık 1272 yılında Rahbe civarında Moğol kuvvetlerini bozguna uğrattı. Bu suretle Fırat üzerindeki Bire kalesi de muhasaradan kurtuldu. Bir süre Bire'de kalan Baybars, Moğol tehlikesinin bertaraf edilmesinden sonra Dımaşk'a döndü.²⁸¹

Netice de İlhanlılar bu saldırılardan her hangi bir sonuç alamadılar. Memlük Sultanı bu hadiseden daha da güçlenerek çıkmayı başardı. Memlük İlhanlı mücadelesi bu tarihlerden sonra daha çok Anadolu üzerinde cereyan edecektir.

3.1.2. Mücadelenin Anadolu'daki Yansımaları

3.1.2.1. Selçuklu-İlhanlı İlişkilerine Etkileri

Yukarıda ele aldığımız gibi Abaka döneminde Moğollar Anadolu'da bazı askeri ve idari önlemler almıştı. Bu bağlamda Şehzade Acay ve Samagar Noyan ilk kez 1268-9 yılında Anadolu'ya geldi. Ancak Altınordu ve Çağatay sorunu yüzünden bu isimler tekrar çağırılmıştı. Abaka kuzeydeki ve doğudaki sorunlarını yatıştırınca 1271 yılında bu isimler Anadolu'ya tekrar tekrar döndüler. Bu Moğol askeri valileri ülkeyi kendileri idare etmek istiyor ve dayatma biçiminde karşılanması olanaksız istemlerde bulunuyorlardı. Ayrıca onlarla birlikte gelen çok

²⁷⁹ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 5-6-7.

²⁸⁰ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 7.

²⁸¹ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s.; 17-18.; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, C. 13, s. 452.; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 204-505.; Spuler, **İran Moğolları**, s. 84.

sayıdaki Moğol kuvvetlerinin istihdam edilmesi de güçtü. O zamana kadar İlhanlılara karşı vergilerini ve borçlarını rahat ödeyen Selçuklular, bu yeni askeri masraflar karşısında zorlanmaya başlayacaktı. Bu sebeplerden ötürü Anadolu’da kendini rakipsiz gören Süleyman Pervane ile çatışmaya girmeleri kaçınılmaz oldu.²⁸²

Yerli kaynaklar Süleyman Pervane’nin Anadolu’da Selçuklu Devleti’nin tek hâkimi olarak yönettiği dönemi sulh ve refah devri olarak gösterir.²⁸³ Pervane bu dönemde Anadolu’daki en yetkili kişiydi. O elbette İlhanlılar adına burada görev yapan Tâceddin Mu’tez gibi isimleri memnun etme gayesi taşıyordu. Ancak Tâceddin Mu’tez’in onun üzerinde bir egemenlik kurmaya çalışması düşünülemez. O askeri yetkileri olmayan bir İlhanlı bürokratydı. Pervane’nin iktidarı için bir tehdit oluşturmuyordu. Hatta birçok zaman bu İranlı bürokratlar ortak çıkarları doğrultusunda birbirlerine destek olma durumundaydılar. Ancak durum şimdi farklıydı. Abaka’nın kardeşi Acay ve önemli bir komutan olan Samagar Anadolu’ya vali olarak gönderilmişti. Kendilerini Pervane Süleyman’dan daha üstün görüyorlardı. Pervane onlar için naib konumundaydı.

Pervane Moğol askeri valilerinin ona yaptığı baskıdan kurtulmak için yeni çareler aramaya başlamıştı. İbn Şeddad, Pervane’nin 1271 yılında Memlük elçilerini Tebriz’e götürdüğü zaman Abaka’ya, Acay ve Samagar Noyanı şikâyet ettiğini bildiriyor. Pervane Abaka’nın huzuruna çıktığı zaman şu sözleri söylemişti: “ *Padişahlıkta akrabalığa bakılmaz; icabında oğul babaya ve kardeş kardeşe kıyar. Kardeşin Acay beni öldürüp Rum tahtına geçmek ve Mısır hükümdarına tabi olmak niyetindedir.* ”²⁸⁴ Pervane’nin oldukça iddialı ve cesur bir şekilde kardeşini ilhana şikâyet etmesi ve Memlükler ile işbirliği içerisinde isyan durumunda olmakla itham etmesi gerçekten şaşırtıcıdır. Herhâlde Abaka bu cesurca şikâyetin üzerine daha

²⁸² Kaymaz, **Anadolu Selçuklularının İnhitadında İdare Mekanizmasının Rolü**, s. 139.; İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 33.; Erdem, “**Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları**”, s. 53.

²⁸³ Aksarayî, **Müsâmeretü’l- Ahbâr**, s. 90.; İbn Bibi, **El-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye**, s. 626-627.

²⁸⁴ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 33.

temkinli davranmak istemiş olacak ki Pervane'ye bu konuyla ilgileneceğini, Acay ve Samagar'ı Anadolu'dan çekeceğini, ancak şimdilik bu konunun gizli kalması gerektiğini söylemiştir.²⁸⁵

Pervane Süleyman Anadolu'ya döndüğü zaman Acay'ı kendisine çok daha sert bir tavırla buldu. Zira Acay bir şekilde Pervane'nin Abaka'ya kendisini şikâyet ettiğini öğrenmişti. Oldukça zor bir durumda kalan Pervane çeşitli hediyelerle Acay'ı ikna etmeye çalıştı. Ancak Pervane Abaka'ya yeterince güvenmemiş olacak ki Memlük Sultanı Baybars'a gizli bir şekilde mektup göndermiştir.²⁸⁶ Pervane'nin elçisi 1274 yılı başında Sultan Baybars'a ulaştı. Pervane bu mektupta Memlük Sultanına, Türkiye Selçuklu hükümdarlığının Gıyaseddin Keyhüsrev ile kendisinde kalması şartıyla Moğolları ortadan kaldırmak üzere Anadolu'da Memlük askerlerinin ikametine razı olduğunu bildiriyordu. Sultan Baybars bu teklifi memnuniyetle karşıladı. Ancak böyle bir eyleme girişmek için gerekli hazırlıkların yapılabilmesi için bir süre beklemesi gerektiğini, gelecek yılın böyle bir eylem için daha uygun olduğunu Pervane'ye bildirmiştir.²⁸⁷

Öte yandan daha Baybars'ın mektubu Pervane'ye ulaşmadan Abaka, Acay ve Samagar'ı Anadolu'dan çekmiştir. Bu durum neticesinde Abaka'ya güvenmesi gerektiğini düşünen Pervane Baybars ile temaslarını kesti.²⁸⁸ Buna rağmen ertesi yıl Sultan Baybars kuvvetlerini hazırlayarak Mısır'dan harekete geçti. Baybars'ın Anadolu'ya doğru ilerlediği haberini alan Pervane derhal Memlük Sultanına bir haberci yollayarak kararlaştırılan planın şu anda gerçekleştirilmenin mümkün olmadığını ancak seneye durumun müsait olabileceğini bildirdi.²⁸⁹ Bunu üzerine Baybars seferini Moğollara tabi durumda olan Ermeniler üzerine çevirdi.²⁹⁰ 1275

²⁸⁵ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 33; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 206.

²⁸⁶ Sümer, "**Anadolu'da Moğollar**", s. 39-40.; Kesik, "**Mu'neddin Süleyman Pervâne**" DİA, s. 92.

²⁸⁷ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 33-34.; Kaymaz, **Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman**, s. 139.; Sümer, "**Anadolu'da Moğollar**", s. 40.

²⁸⁸ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 554.

²⁸⁹ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 49.

²⁹⁰ Sümer, "**Anadolu'da Moğollar**", s. 40.

Mart'ında gerçekleştirilen bu harekette Ayas, Adana, Sis, Tarsus'a kadar olan bütün Ermeni şehirleri tahrip edildi. Ardından buradan ayrılan Memlûkler Dımaşk'a (Şam) döndüler.²⁹¹

İlhan Abaka, Acay ve Samagar'ı Anadolu'dan çektikten sonra yerine Tuku Noyan'ı göndermişti. Süleyman Pervane, Tuku Noyan ile iyi geçinmeye gayret ediyordu.²⁹² Ancak muhtemelen Memlûklerin Kilikya'ya olan bu hareketinden ötürü İlhan Abaka kardeşi Acay'ı tekrar Anadolu'ya göndererek, Pervane ve Tuku Noyan'ın Selçuklu sultanını da yanlarına alarak huzura gelmelerini emretmiştir. Pervane ve Tuku Noyan derhal hareket ederek Urmiye şehrinde Abaka'nın huzuruna çıktılar.²⁹³ Abaka ile görüşükten sonra Anadolu'ya dönen Pervane, Acay'ın Anadolu'ya gelir gelmez Pervane'nin naiplerine baskı ve zulme giriştiğini öğrendi. Pervane ve Tuku Noyan'ın bu durumu derhal Abaka'ya bildirmesi üzerine İlhan, Acay'ı tekrar Anadolu'dan çekerek huzuruna çağırmıştır. Acay ise bu durum karşısında kardeşi Abaka'ya bir mektup göndererek Pervane ve Tuku Noyan'ın Anadolu'yu soymaya kalktıklarını kendisinin onlara engel olduğunu bu yüzden kendisinin memleketten uzaklaştırılmaya çalışıldığını bildiriyordu. Abaka ise Acay'a gönderdiği bir mektupta, “ Pervane kim oluyor, Onun senin hakkındaki sözleri dinlenir mi? Onun hayatı senindir, ister yaşatır ister öldürürsün.” şeklinde cevap veriyordu. Bu mektuptan bir şekilde haberdar olan Süleyman Pervane, Abaka'nın gözündeki değerini anlamış oldu. Pervane derhal harekete geçerek Acay'ı ikna etmek için çeşitli hediyeler gönderdi. Bir taraftan da İlhan katında Acay'ın gözden düşürülmesi için daha ciddi girişimlerde bulunmayı sürdürdü. Anadolu'daki bazı fakih, kadı ve devlet adamlarından Acay'ın Memlûkler ile işbirliğini yaptığına dair imzalar toplayarak İlhan katına gönderdi. Bunun üzerine İlhan Abaka tüm bu olaylarla ilgili olan kişilerin hepsini Tebriz'e

²⁹¹ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 49; Simbat, **Başkumandan Simbat Vekayineması**, s. 90.; Gregory Abu'l Farac, **Abû'l – Farac Tarihi**, C. II, s. 594.

²⁹² İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 50.

²⁹³ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 56.

çağırmıştır. Sonunda 1275 yılının Ağustos ayında İlhan katında yapılan yargılamalarda Abaka, Acay'ı Anadolu'dan tamamen menetmiştir.²⁹⁴

Yoğun gayreti sonucu Acay'dan kurtulmayı başaran Süleyman Pervane, Anadolu'ya döner dönmez Abaka'nın Nabşı ve Abatay Noyan'a Anadolu askerlerini de alarak Bire üzerine sefer düzenlemelerini emrettiğini öğrendi. Bu Memlüklerin bir yıl önce Kilikya üzerine düzenlediği harekâta karşı bir misillemeydi. Pervane'de diğer Selçuklu beyleriyle beraber Moğolların bu seferine katılmak zorunda kaldı. Moğol-Selçuklu ordusu Kasım 1275'de 30.000 kişilik bir kuvvetle Bire'yi kuşattı.²⁹⁵ Bu sefer sırasında boş durmayan Pervane gizlice Sultan Baybars'a elçiler göndererek Moğolları yok edebilmek için harekete geçilmesini bildiriyordu. Sultan Baybars bu mesaja olumlu bir karşılık verdi. Ancak Baybars'ın elçileri Suriye içlerine girmiş olan Moğol öncü birlikleri tarafından yakalanmışlar ve Abatay Noyan'ın huzuruna getirilmişlerdi. Abatay Noyan'ın, Pervane'nin Baybars ile görüşmelerini öğrenmesi üzerine Pervane derhal savunmaya geçerek, bunun Ermenilerin bir oyunu olduğunu dile getirmiş ve elçileri hemen orada öldürmüştür. Moğol kumandanı sefer durumunda olası bir kriz çıkmaması için Pervane'ye inanmış görünmüştü. Öte yandan bu mektuplar gizlice Abaka'ya ulaştırıldı. Bu sırada Bire'yi savunanlarda ciddi bir mukavemet gösteriyordu. Yaşanan gelişmelerden ötürü Pervane'ye ve Selçuklu askerlerine güvenemeyen Abatay Noyan, Sultan Baybars'ın Dışmaşk'dan hareketle üzerlerine geldiği haberini alınca derhal kuşatmayı kaldırarak çekilme kararı aldı.²⁹⁶

Pervane Süleyman seferin kaldırılmasıyla Moğol kumandanından izin isteyerek Konya'ya dönmeyi başarmıştı. Ancak bu mektup hadisesi nedeniyle kendisinin yargılanacağına

²⁹⁴ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 57-58.; Kaymaz, **Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman**, s. 140-141.; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 211.

²⁹⁵ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 58.; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, C. 13, s. 460.; Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, s. 233.

²⁹⁶ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 58-59-60.; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 212-213.; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II**, s. 282.

hatta öldürülebileceğini biliyordu. Diğer Selçuklu beyleri de aynı durumdaydılar. Bu nedenle bazı Selçuklu yöneticileri bir araya gelerek Moğollardan tamamen kurtulmak için Baybars ile anlaşılması gerektiği konusunda anlaştılar. Bu Selçuklu emirlerinin başında Pervane başta olmak üzere, Emir Hüsameddin Bicar, Diyarbakır valisi Bahaeddin, Hatiroğlu Şerafeddin Mesud ve Naib Eminateddin Mikail geliyordu. Aralarında anlaşılan bu emirler Baybars'a derhal Anadolu'ya gelmesi için bir mektup gönderdiler. Sultan Baybars'a Anadolu'ya gelip Moğolları defettiği takdirde Moğollara verilmekte olan verginin kendisine verileceği bildirildi. Tek şart Selçuklu saltanatının sürdürülmesine müsaade edilmesiydi. Sultan Baybars 1276 baharında kendisine ulaşan bu mektuptan memnun kaldı. Ancak yılın bu mevsiminde henüz Anadolu'ya girmesinin mümkün olmadığını söyleyen Baybars, sonbahara doğru bir sefere girişebileceğini bildirmiştir.²⁹⁷

3.1.2.1.2. Selçuklu-İlhanlı Arasındaki Evlilik Akdi Münasebetiyle Tâceddin Mu'tez'in Selçuklu Devlet Adamlarıyla Beraber Anadolu'dan Ayrılması

Moğolların aleyhinde söz birliği etmiş olan başta Süleyman Pervane olmak üzere birçok Selçuklu devlet adamının Baybars'ın müdahalesini beklediği sıralarda, İlhan Abaka ısrarla elçiler göndererek Pervane'den huzura gelmesini istiyordu. Pervane bir süre çeşitli bahanelerle İlhanı oyalamaya çalıştı.²⁹⁸ Abaka'nın Pervane'yi huzura çağırıp onun hakkındaki ithamların hesabını sormaktan başka planları da vardı. İlhan, Anadolu halkının Selçuklu hanedanına olan bağlılığını göz önünde bulundurarak, bu ülkede daha etkili bir kontrol sağlayabilmek adına kendi hanedanıyla Selçuklu hanedanı arasında bir evlilik yoluyla akrabalık kurma düşüncesindeydi.²⁹⁹ Bu sebeple Abaka, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Selçuk Hatun

²⁹⁷ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 61.; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, C. 13, s. 460-461.; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 214.

²⁹⁸ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 73.; İbn Bibi ve Aksarayi, Pervane'nin Anadolu'dan ayrılıp İlhanın huzuruna gitmek istemeyişini İlhanlı egemenliğine karşı tutumuyla değil, Anadolu'dan ayrıldığı takdirde Selçuklu beylerinin Memlûklerle iş birliğine girebileceğini ve kendisinin bunu dizginlemek için bir süre buradan ayrılmadığı ile açıklar açıklar: İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 608.; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 77.

²⁹⁹ Kaymaz, **Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü**, s. 162.

ile kendi oğlu Argun’u evlendirmeye karar verdi.³⁰⁰ İbn Bibi bu hadisenin Selçuklular’da sevinçle karşılandığını, bu evliliğin Selçuk hanedanının şerefini ve azametini yükselteceğini dile getirir.³⁰¹ Ancak Müslüman bir kızın Putperest bir erkek ile izdivacı İslam’da yeri olan bir şey değildi. Anadolu ahalisinde ve bilhassa Memlükler ile işbirliği yapmayı planlayan ümera arasında bu durumun tepkiyle karşılanmış olması muhtemeldir.³⁰²

Pervane ise gelinin çeyizini hazırlama bahanesiyle bir müddet daha Anadolu’dan ayrılmayarak Baybars’ın gelişini bekliyordu. Ancak Baybars’ın hareketi bir türlü gerçekleşmiyordu. Sonunda Abaka’dan Pervane’ye gelmediği takdirde asi ilan edileceğini bildiren sert bir mektup gelince Pervane’nin başka çaresi kalmamıştı. Baskıya dayanamayan Pervane 27 Mayıs 1276 yılında aralarında Sahip Ata Fahreddin Ali, Naib Eminateddin Mikail ve Tâceddin Mu’tez’in³⁰³ olduğu Selçuklu gelin heyeti ile beraber yola koyuldu.³⁰⁴

Pervane’nin Anadolu’dan ayrılması Moğolları ülkeden kovuşturmak için söz birliği etmiş Selçuklu beylerini kızdırmıştı. Bilhassa Pervane, Hatiroğulları ile bu nedenle anlaşmazlığa düşmüştü. Kendisi Anadolu’dan ayrılınca Hatiroğulları’nın ülkede karışıklık çıkaracağını düşünen Pervane, ayrılmadan önce Uc kumandanı Arslandoğmuş’un oğlu Emir Sinaneddin ve Danişmendiye vilayetinin Subaşı Emir Tâceddin Giv’i bu konuda uyararak, onları fırsatını buldukları takdirde Hatiroğullarını ortadan kaldırmaya memur etmişti.³⁰⁵ Ayrıca Pervane, Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud’u, Atabey Mecdüddin ve Şerafeddin Torumtay’a

³⁰⁰ İbn Bibi, *El-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye*, s. 607-608.; Aksarayî’de ve İbn Şeddad’da Selçuklu melikesinin Abaka’nın kendisiyle evlendirileceği kaydı vardır. Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 77.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 73.

³⁰¹ İbn Bibi, *El-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye*, s. 608.

³⁰² Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. II, s. 283.

³⁰³ Aksarayî, gelin alayı dönüş yolunda iken bu alayın içinde Taceddin Mutez’in de olduğunu bildirir: Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 80. Muhtemelen Selçuklu melikesiyle beraber Anadolu’dan hareket eden gelin alayının içinde Taceddin Mu’tez de vardı.

³⁰⁴ İbn Bibi, *El-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye*, s. 608-609.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 73.; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. II, s. 282.; Müneccimbaşı, *Cami’ud-Düvel*, C. II, s. 100.

³⁰⁵ İbn Bibi, *El-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye*, s. 608.; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. II, s. 285.; Kaymaz, *Pervâne Mu’inü’d-dîn Süleyman*, s. 146-147.

emanet etmiştir.³⁰⁶ Bu isimler Moğollara karşı Baybars ile anlaşmaya söz birliği etmiş grubun dışında kalmış, İlhanlılarla işbirliğini sürdürmeyi devam ettirmek isteyen kimselerdi.³⁰⁷ Görüldüğü üzere Pervane, ya tekrar İlhanlılar ile işbirliğinin devamını kendi siyasi kariyeri için uygun görüyor ya da Anadolu'da kendisi yokken bir hareketin başlamasını istemiyordu.

3.1.2.2. Anadolu'da Hatiroğulları İsyanı

Şerafeddin Mesud'un başını çektiği Hatiroğulları, Selçukluların İlhanlı hâkimiyetine girdiği tarihten itibaren yaklaşık 15 yıl boyunca Selçuklu tarihinde önemli rol oynamışlardır. Hatiroğulları bu süreçte Pervane'nin en büyük destekçileriydi. II. İzzeddin Keykavus'un tahtan uzaklaştırılmasında ve IV. Kılıç Arslan'ın öldürülmesi hadisesinde Pervane'nin yanında yer almışlardı. Bilhassa Şerafeddin Mesud, Tâceddin Mu'tez ile de iyi ilişkiler içerisindeydi. Kılıç Arslan ile arası açıldığında o Aksaray'da Tâceddin Mu'tez'in yanına sığınmıştı. Ancak şimdi durum farklıydı.

Anadolu'da artan Moğol baskısına karşı Baybars'ı bölgeye çağırarak için ittifak etmiş emirlerin başında Hatiroğlu Şerafeddin Mesud ve kardeşi Ziyaeddin gelmekteydi. Pervane Süleyman başta bu planın parçası olmakla beraber Baybars'dan ümidini kesince İlhanlılar ile güven tazeleme yolunu seçti. Neticede yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Memlükler ile anlaşma yolundan ayrılmak istemeyen Hatiroğulları ile Pervane'nin arası açıldı. Pervane'nin gelin heyetiyle beraber Anadolu'dan ayrılmasıyla derhal harekete geçen Hatiroğulları, Memlük Sultanına bir mektup göndererek onu Anadolu'ya davet ettiler. Bu mektup üzerine Sultan Baybars Atabek Bedreddin Bektut'u 1276 Haziran'ında Anadolu'ya gönderdi.³⁰⁸ Bektut Elbistan'a geldiği vakit Selçuklu emirlerinden Seyfeddin Candar, Mübarizeddin Çavlı ve Bedreddin Mikail gibi isimlerle görüşerek, Anadolu'nun Moğollardan nasıl kurtarılması

³⁰⁶ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 608.

³⁰⁷ Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 162.

³⁰⁸ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 73-74.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 77-78.; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s. 41.

gerektiği konusunda fikir birliği ettiler. Ardından Bektut, yanında taşıdığı Baybars'ın Selçuklu emirlerine hitaben yazdığı mektubu yanında bulunan Selçuklu ümerasına ilettiler. Mektup, Anadolu'daki Selçuklu emirlerine Baybars'a itaat etmeleri gerektiğini bildiriyordu. Emir Bektut daha sonra Elbistan'da görüştüğü Selçuklu emirlerini de yanına alarak Sultan Baybars'ın yanına döndü.³⁰⁹

Hatiroğlu Şerafeddin Mesud, Emir Bektut'un mektubu kendisine ulaşınca derhal Anadolu'da Moğollara karşı isyan bayrağını çekti. Mahiyetindeki Tüm Selçuklu emirlerine Anadolu'da bulunan Moğolları öldürmeleri veya esir etmelerini emretti. Daha sonra Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'i teslim almak için Kayseri'ye yöneldi.³¹⁰ Ardından Uç Türkmenlerine haber göndererek Moğollara karşı girişilecek isyanda destek olmalarını istedi. Bu talebe derhal karşılık veren Karamanoğulları Akdeniz'deki şehir ve beldeleri ele geçirerek buralarda konuşlanmış Moğolları katlettiler. Anadolu'ya hâkim olmaya başlayan Hatiroğlu bu durumu Baybars'a bildirdi.³¹¹

Kayseri'de Pervane'nin kendisine vekil olarak bıraktığı oğlu Mühezzibiddin Ali, Sultan Gıyaseddin'i muhafaza ediyordu. Sultanı almak için gelen ve şehri kuşatan Hatiroğullarına karşı bir süre mücadele etmeye çalıştıysa da baskılara dayanamayarak genç Sultanı Hatiroğulları'na teslim etti. Daha sonra Hatiroğlu Sultanın kendi iktâ bölgesi olan Niğde'ye götürülmesini ve buradan Baybars'a elçiler gönderilmesini uygun gördü.³¹² Sultanı'da kendi yanına alarak Anadolu'da durumunu iyiye güçlendiren Şerafeddin Mesud kardeşi Ziyaeddin Mahmud ve Seyfeddin Torumtay'ı Selçuklu heyetiyle Memlûk Sultanına elçi olarak gönderdi.³¹³ Selçuklu heyeti 3 Ağustos 1276'da Humus'da Baybars'ın huzuruna ulaştılar.

³⁰⁹ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 74.; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 217.

³¹⁰ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 78.; İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 76-77.

³¹¹ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 218.; Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 79.

³¹² İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 77.; Münecimbaşı, **Cami'ud-Düvel**, C. II, s. 100-101.

³¹³ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 78.; Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't – Tevârih** (İlhanlılar Kısmı) s. 112.; Anonim **Selçuknâme**, s. 48.

Elçiler Anadolu'da olup biteni Baybars'a anlattıktan sonra acele buraya gelmesini istediler. Ancak o sırada yeterli hazırlığı olmayan Memlûk Sultanı elçilere, Moğollara karşı isyanda acele ettiklerini, kendisinin daha önce Pervane ile anlaştığı gibi ancak kışın Anadolu'ya gelebileceğini bildirdi.³¹⁴ Ancak bilhassa Hatiroğlu Ziyayüddin'in ısrarları sonucu Baybars, Emir Seyfeddin Balaban komutasında bir Memlûk kuvvetini Anadolu'ya gönderdi. Bunun ardından da Baybars'ın büyük bir orduyla Anadolu'ya geleceği söyleniyordu.³¹⁵ Hatiroğlu Şerafeddin derhal bazı fermanlar hazırlatarak Anadolu'da çeşitli bölgelere gönderdi. Bu fermanlarda “İki kıblenin sahibi, doğunun ve batının sultanı, Dünyanın ve dinin muzafferî el Melik ez-Zahir'in (Baybars)” sancaklarının Anadolu'ya geldiği belirtilerek Moğollara karşı girişilen davaya daha fazla destek bekleniyordu.³¹⁶

3.1.2.3. Moğollar Tarafından Tâceddin Mu'tez'in İsyân ile Bağlantılı Olduğu Gerekçesiyle Göz Hapsinde Tutulması

Anadolu'da Hatiroğulları ile başlayan isyan hareketine katılanlar sadece Pervane'nin eski ortakları değildi. Daha önce Tâceddin Mu'tez'in mutlak naibi olarak görev yapan emir Şemseddin Gencei, bir süredir siyasetten elini çekmiş ve kendisini tasavvuf yoluna adanmıştı. Ancak Hatiroğulları ile başlayan harekete o da dâhil oldu. Hatta Şemseddin Gencei, Hatiroğulları'nın danışmanı olarak Baybars ile yapılan görüşmelerde aktif rol oynuyordu.³¹⁷

Öte yandan Selçuklu melikesinin Argun ile evlendirilmesinden sonra Süleyman Pervane, Fahreddin Ali ve Tâceddin Mu'tez ile birlikte Anadolu'ya dönüşüne geçmişti. Ancak Erzurum'a kadar geldiklerinde Anadolu'da Hatiroğulları önderliğinde başlayan ayaklanmaları öğrendiler. Pervane gerisin geriye dönerek Abaka'nın yanına vardı. Durumu öğrenen İlhan Abaka bu hadiselerde Pervane'nin de parmağı olabileceği ihtimalini gözetmekle beraber böyle

³¹⁴ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 78.; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 218-219.

³¹⁵ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 78.

³¹⁶ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 79-80

³¹⁷ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 78.

karişik bir durumda onu elde tutmak istemiş olacak ki derhal önlem olarak Şehzade Kongurtay ile Tuku ve Tudavun Noyanları Pervane Süleyman ile beraber Anadolu'ya gönderdi.³¹⁸

Anadolu'ya 1276 Eylül ayında varan Moğol güçleri 30.000 kişilik bir kuvvetle Sivas üzerinden hareketle Yabanlu³¹⁹ civarına geldi. Memlük ordusu hakkında istihbarat toplamak adına Moğol keşif güçleri Elbistan civarına gönderildi. Aynı amaçla Elbistan'a gelmiş olan 6.000 kişilik Memlük birliğinin keşif kolları da çeşitli bölgere yollanmıştı. Bazı Memlük askerlerini yakalayan Moğol birlikleri bu esir askerleri sorgulayınca, Sultan Baybars'ın 60.000 süvari gücüyle yakınlarda konakladığı bilgisine ulaştı. Aynı şekilde Memlük tarafına esir düşen Moğol askerleri de, iki Moğol Şehzadesinin her biri 60 bin süvariyle bölgeye ilerlediğini söylemişti. Bu abartılı bilgiler sonucu tedirgin olan iki tarafta geri çekildi.³²⁰ Ardından Pervane, Sahip Ata ve Tâceddin Mu'tez Memlük ordusu hakkında bilgi sahibi oldukları halde gerekli bilgilendirmeyi yapmadıkları gerekçesiyle Moğollar tarafından göz hapsine alındılar. Tam da bu sıralarda Tâceddin Mu'tez'in eski naibi Şemseddin Gencei Moğol keşif kolları tarafından yakalandı. Şemseddin Gencei, Şehzade Kongurtay'ın huzuruna götürülünce onun Memlük Sultanını cihada teşvik ve tahrik etmek için elçilik görevi yaptığı anlaşıldı ve hemen o gün idam edildi.³²¹ Bu durum elbette Tâceddin Mu'tez'in üzerindeki baskının daha da artmasına sebep olacaktı.

3.1.2.4. İsyanın Moğollar Tarafından Bastırılması

Tüm bu olaylar Hatiroğlu Mesud'a Moğolların Memlükler karşısında yenilgiye uğradığı ve Pervane ve adamlarının Memlük kuvvetleri tarafından esir alındığı şeklinde iletilmişti.

³¹⁸ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 611-612.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 82.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 555.; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't - Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), s. 112.

³¹⁹ Kayseri'nin doğusunda Pınarbaşı ile Elbaşı arasında bulunur. Selçuklu döneminde burada yerli yabancı birçok tüccarın uğrak yeri olan büyük bir pazar kurulurdu. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 80.; Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, TDAV Yayınları, İstanbul 1985, s. 4-5.

³²⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 80.

³²¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 80.

Olayların doğruluğunu araştırmadan harekete geçen Hatiroğlu her yere fetihnameler gönderdi. Bu fetihnamelerin Aksaray'a ulaşan bir nüshasında Sultan Baybars'ın sayısız İslam askeriyle Anadolu'ya geldiği, Elbistan'da Moğolları büyük bir yenilgiye uğrattığı, Tâceddin Mu'tez, Pervane ve Sahip Ata'nın esir edildiği, şehrin naib, imam, iş adamları ve tüm ahalisine müjdeleniyordu.³²² Ancak bu haberlerin asılsız olduğu çok çabuk anlaşıldı. Pervane ve Tuku Noyan emrindeki güçlerle ani bir hareketle Niğde'ye gelerek burada bulunan Hatiroğlu'nun karargâhını kuşattı. Şaşkına dönen Hatiroğlu Şerafeddin emrindeki 4000 kişilik kuvvetle Moğol güçlerine karşı koyamayacağını anlayınca bir yarma hareketiyle Moğol kuşatmasını yarıp Luluva (Ulukışla) Kalesine sığındı. Ancak bu kalenin muhafızı Moğollardan korktuğu için Hatiroğlu'nu tutuklayarak Pervane'ye teslim etti.³²³

Hatiroğlu Şerafeddin Mesud ele geçirilince, Pervane tarafından Kırşehir yakınlarında Delice mevkiinde kışlayan Şehzade Kongurtay'ın huzuruna getirildi. Niğde'de bulunan devlet adamları da Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'i alarak Moğolların yanına götürdüler. Bir yargı meclisi oluşturuldu.³²⁴ Önce Sultan Gıyaseddin'e Baybars ile neden anlaşmaya çalıştığı soruldu. Selçuklu sultanı Moğollara, kendisinin henüz küçük olduğunu, devletin ileri gelenlerinin taleplerine karşı gelmekten korktuğunu bildirdi. Daha sonra Hatiroğlu yargı için Moğol kumandanlarının önüne çıkarıldı. Hatiroğlu'na Mısır sultanı ile neden anlaşmaya kalktığı sorulunca o Pervane tarafından buna yöneltildiğini, Pervane'nin de Baybars ile mektuplaştığını ve anlaşacağını söyledi. Pervane o anda Hatiroğlu'nun bu açıklamalarını inkâr etti. Hatta sorgulamasının devam ettiği süreçte Hatiroğlunu ikna etmeye çalışmak için Pervane ona, daha önce söylediği sözleri geri almasını, ancak bu şekilde kendisine yardım edebileceğini, aksi takdirde ikisinin de ölümüne sebep olacağını söyledi. Bundan ümitlenen Hatiroğlu bir sonraki sorgusunda Pervane hakkındaki sözlerinin doğru olmadığını söyledi. Ancak

³²² Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 80-81.

³²³ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 612-613.; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, s. 79.

³²⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 83.; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 223-224.

Hatiroğlu'nun tüm söyledikleri İlhan Abaka'ya ulaştırıldı. Bir süre sonra Abaka'dan gelen yarlıg üzerine Hatiroğlu Şerafeddin Mesud idam edildi. Aynı zamanda onunla birlikte hareket eden emirlerden ve Türkmenlerden de birçoğu öldürüldü. Bir kısmı da Pervane'nin gayretleriyle ölüm cezasından kurtuldu.³²⁵ Neticede Anadolu'da Moğollara karşı başlayan isyan beklenen Memlük desteğinden mahrum kalınca Moğol kuvvetleri tarafından sert bir şekilde bastırılmış oldu.

3.2. BAYBARS'IN ANADOLU SEFERİ VE ETKİLERİ

3.2.1. Anadolu Üzerine Yürüyüşe Geçmesi ve Moğolları Yenilgiye Uğratması

Anadolu'da Moğollara karşı isyan bayrağını çeken Hatiroğulları'nın ve ona destek olan Türkmenlerin, Moğol müdahalesi sonucu bastırılarak birçok kimsenin katledildiği haberi Mısır'a ulaşmıştı. Selçuklu elçilerinin Baybars'ın bir an önce Anadolu'ya hareket etmesi için gösterdikleri yoğun çabaların haklı sebepleri gözler önüne çıkmıştı. Baybars'ın yanında mülteci olarak bulunan Selçuklu emirleri Anadolu'dan gelen bu haberleri öğrendiklerinde, biraz da sitemkâr bir tavırla Baybars'ın karşısına çıkarak durumun vahametini bildiriyor ve Moğollardan intikam alınması için onu ısrarla Anadolu'ya sefere teşvik ediyorlardı. Durumun ciddiyetini anlayan Sultan Baybars daha önce verdiği sözün artık gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Sonunda bütün hazırlıklarını tamamlayan Baybars, ordusuyla birlikte Hatiroğlu isyanından yaklaşık 6 ay sonra Şubat 1277'de Kahire'den Anadolu'ya doğru hareket etti.³²⁶ Hatiroğlu Şerafeddin Mesud'un kardeşi Ziyaeddin Mahmud da bu seferde Memlük Sultanının yanında bulunuyordu. Memlük ordusu zorlu bir yürüyüşün ardından önce Dımaşk'a oradan hareketle 6 Nisan 1277'de Halep'e vardı. Bu şehrin emiri Nureddin Ali, Suriye üzerine Moğollar tarafından yapılabilecek olası bir saldırıyı önlemek için Fırat üzerine gönderildi.

³²⁵İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 80-81.; Aksarayi ise, Hatiroğlu öldürüldükten sonra bu olayda adı geçen diğer kişilerin öldürülmediğini, bunun Süleyman Pervane'nin gayret ve tedbirleriyle mümkün olduğunu söyler. Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 84.

³²⁶İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 84.; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, C. II, s. 290-291; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 228.

Ardından Sultan Baybars kuvvetleriyle beraber tekrar yola koyularak Ayıntab, Delük, Göynük'den geçerek Göksu nehrine ulaştı. Ermeniler, Memlük ordusunun ilerleyişinin haberini Kırşehir'de bulunan Toku ve Tudavun Noyanlara ilettiler.³²⁷ Toku ve Tudavun komutasındaki 30.000 Moğol askeri derhal harekete geçerek Pervane komutasındaki Selçuklu askerleriyle beraber Kayseri'de toplanıp Elbistan'a doğru hareket ettiler. Bu sırada Baybars tedbir amaçlı Sungur el-Aşkar komutasında bir öncü birliğini yola çıkarmıştı. Bu Memlük öncü birliği, Moğolların Giray komutasında bulunan 3000 kişilik öncü birliği ile karşılaşarak onları mağlubiyete uğrattı.³²⁸

Memlük güçlerini karşılamak için harekete geçmiş bulunan Moğol ordusu, Elbistan'a yaklaşarak Hürün dağına çıktıkları sırada Memlük ordusunun da Elbistan sahrasına girdiği ve bir günlük mesafede bulunduğu haberini aldı. Moğollar beraberlerindeki Selçuklu kuvvetlerine güvenemedikleri için onları ayrı tutuyorlardı. Niyahet iki ordu 15 Nisan 1277 Cuma gününde Elbistan ovasında karşı karşıya geldi.³²⁹ Çok çetin geçen bir mücadeleden sonra Memlük kuvvetleri Moğol ordusunu bozguna uğratmayı başardı. Moğollar mevcutlarının yarısını kaybetmişlerdi. İki büyük ordu komutanı Toku ve Tudun Noyanlar öldürülmüş beş Moğol komutanı da esir alınmıştı. Hatiroğlu Ziyaeddin Mahmud, Memlük tarafında çarpışarak ölen komutanlardan biriydi.³³⁰ Bu savaşta hiç çarpışmadan esir olan Selçuklu kumandanlarının başında ise Süleyman Pervane'nin oğlu Mühezzibuddin, Cacaoğlu Nureddin, Kutbiddin Mahmud, Cacaoğlu Siraceddin Subaşı Seyfeddin Sunkurca geliyordu.³³¹

³²⁷ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 84-85.; Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 87.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 562.; Abul Farac'a göre Ermeni Kralı Leon'un Memlük ordusu hakkındaki uyarılarına rağmen, Pervane gelen istihbaratı küçümsüyor ve Moğollara gerekli bilgiyi vermiyordu: Gregory Abu'l Farac, **Abû'l – Farac Tarihi**, C. II, s.598-599.

³²⁸ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 85.; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, C. 13, s. 463.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 562.

³²⁹ İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, C. 13, s. 463.; Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't – Tevârih** (İlhanlılar Kısmı), s. 112.

³³⁰ Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't – Tevârih** (İlhanlılar Kısmı), s. 112-113.; İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 86.; İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, C. 13, s. 464.

³³¹ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 86.

3.2.2. Kayseri’de Selçuklu Tahtına Oturması

Moğol ordusunun savaşı kaybettiğini gören Müineddin Süleyman derhal savaş alanını terk ederek Kayseri’ye doğru hareket etmişti. Kayseri’ye ulaştınca burada bulunan Sultan Gıyaseddin’i, karısı ve Fahreddin Ali’yi yanına alarak Tokat’a gitti.³³² Tokat onun iktâ bölgesiydi ve oldukça müstahkem bir kaleye sahipti.³³³ Tokat’a çekilmeyi başaran Pervane, daha sonra mevcut durumu Abaka’ya ulaştırarak ona derhal ordusuyla Anadolu’ya gelmesi gerektiğini bildirdi.³³⁴

Öte yandan Sultan Baybars galip ordusunu tekrar nizama sokarak Kayseri’ye doğru harekete geçti. Baybars, Kayseri’ye varmadan önce şehir ahalisine bir mektup göndererek onlara aman göstereceğini, çarşı ve pazarları açık tutmalarını, askerlerinin kendi paralarıyla alışveriş yapacağını bildirdi. Memlûk Sultanı Kayseri’ye doğru ilerlerken bölge üzerinde çeşitli yöneticiler gelerek ona itaatlerini bildiriyorlardı. Baybars ordusuyla birlikte 20 Nisan 1277’de Kayseri önlerine ulaştı.³³⁵

Baybars’ın şehre yaklaştığını öğrenen Kayseri halkı ise onu karşılamak için Keyhüsreviyye denilen ovada çadırlar hazırlayıp beklemeye koyulmuştu. Nitekim Sultan Baybars buraya teşrif ettiğinde halk büyük bir coşkuyla onu karşılayıp itaatlerini bildirdiler. Sultan Baybars şehir ileri gelenlerinin dertlerini dinleyerek çeşitli ihsanlarda bulundu. İki gün sonra 22 Nisan 1277’de Cuma namazını kılmak için şehre girdi. Önce Selçuklu sarayına gelen Baybars burada kendisi için hazırlanan Selçuklu tahtına oturdu. Taht merasimi Selçuklu usulünce gerçekleştirildi. Daha sonra yemekler yenilerek namaz hazırlıklarına başlandı. O gün

³³² İbn Bibi, *El-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye*, s. 623.; Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 88.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 86-87.

³³³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 563.

³³⁴ İbn Bibi, *El-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye*, s. 623.

³³⁵ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 87.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 563

camilerde hutbe Sultan Baybars adına okundu. Ardından onun adına yeni sikkeler basıldı. Baybars şimdi Selçuklu hükümdarı da olmuştu.³³⁶

Moğolların Memlükler karşısında yenilmesiyle Tokat'a kaçmış olan Pervane Müineddin, Kayseri'de olup biteni öğrenince Baybars'a mektuplar göndererek onun tahta çıkışını kutladı. Pervane'nin amacı bir taraftan sürekli gelişmeleri ilettiği Abaka ile Moğolları, gizli görüşmelerde bulunduğu Baybars ile karşı karşıya getirmektir. Baybars ise Pervane'den yanına gelmesini isteyerek mevkinin başına geçmesini istiyordu. Bunun üzerine Pervane, Memlük Sultanından 15 gün mühlet istedi.³³⁷

Baybars, Pervane'nin dışında diğer Selçuklu emirlerinin ve uç beylerinin huzuruna gelmesi için çeşitli fermanlar göndermişti. Karamanoğulları, Baybars'ın bu çağrısına hemen karşılık verdiler. Ancak Baybars, Selçuklu emirlerinden umduğu desteği alamamıştı. Baybars katına gelenler sadece Türkmen liderleri idi.³³⁸ Üstelik ordusu ve hayvanları için erzak ve mühimmat teminatı giderek zorlaşıyordu. Kayseri'de her şeyin fiyatı yükselmişti.³³⁹ Baybars'ın Mısırdan bu kadar uzakta oluşu oradaki saltanatı için de risk barındırıyordu. Neticede tüm bunları göz önünde bulunduran Sultan Baybars, daha fazla beklemenin fayda sağlamayacağını düşünerek Kayseri bölgesine geldikten yaklaşık on gün sonra³⁴⁰ şehirden ayrılarak Halep'e doğru hareket etmiştir.³⁴¹

Memlük Sultanının Anadolu'dan çok kısa bir süre içerisinde ayrılması Pervane'nin hesaplarına pek uymuyordu. Bu yüzden Pervane, Baybars'a derhal elçiler yollayarak onun

³³⁶ İbn Şeddad, **Baybars Tarihi**, s. 87-88.; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 232-233.

³³⁷ İbn Şeddad, Pervane'nin Baybars'ı oyalama maksadının Abaka ile Baybars'ı Anadolu'da karşılaştırmak olduğunu bildirir: İbn Şeddad, **Baybars Tarihi**, s. 88.

³³⁸ Sümer, "**Anadolu'da Moğollar**", s. 43.

³³⁹ Aksarayî'ye göre Memlük ordusunun şehirde bulunduğu sıralarda şehirde ciddi oranda pahalılık ve gıda sıkıntısı baş göstermişti: Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 88.

³⁴⁰ Abu'l Farac, Sultan Baybars'ın 15 gün boyunca Kayseri'de kaldığını söylerken, Aksarayî ve Niğdeli Kadı Ahmed bu sürenin 10 gün olduğunu belirtir: Gregory Abu'l Farac, **Abû'l – Farac Tarihi**, C. II, s. 599.; Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 88.; Niğdeli Kadı Ahmed, **El- Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk**'i, s. 445.

³⁴¹ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 565-566.

Anadolu'da kalması gerektiğini bildirdi. Baybars öfke ve kırgınlıkla elçilere şu cevabı verdi: “Pervane ve kendilerinden mektup aldığım diğer Selçuklu emirleri sözlerinde durmadılar. Tahta oturduğumuzun gayesi ona ehemmiyet verdiğimizden değil, bunu yapabileceğimizi göstermekti. Biz şimdi Anadolu'yu ve yollarını da öğrendik. Pervane'nin annesini, oğlunu ve torunun şimdilik ceza olarak yanımıza alıyoruz.”³⁴²

Sultan Baybars bundan sonra yoluna devam ederek daha önce geldiği yoldan hareketle Mayıs 1277'de Halep'in bir kazası olan Harim'e ulaştı. Burada bulunduğu sırada Anadolu'dan gelen Türkmen reisleri ona ziyarette bulundular. Baybars gelen beyleri iyi karşılayarak onlara hilatler verdi ve tekrar ülkelerine yolladı. Ardından buradan da hareket eden Mısır Sultanı, Haziran 1277'de Dışmak'a (Şam) geçti. Böylece Sultan Baybars'ın Anadolu hareketi sona ermiş oldu.³⁴³

Sultan Baybars, Anadolu'da bulunduğu sırada kendisine gönüllü itaat eden ve esir düşen birçok Selçuklu devlet ricalini, buradan ayrılırken yanında götürmüştü. Bu durum Selçuklu yönetiminde önemli bir boşluğun doğmasına sebebiyet verecekti. *Sultan Baybars'ın Anadolu seferi her ne kadar, Türkiye Selçukluları için bir felaketle sonuçlanmışsa da Moğollarla mücadele eden Türkmenler için son derece yararlı olmuş, onların düşmanlarına karşı daha güçlü ve cesur bir şekilde karşı koyarak, ileride filizlenecek Türk Beylikleri döneminin tohumları atılmıştır.*³⁴⁴

3.2.3. Karamanoğulları'nın Konya'yı Zaptı

Karamanlı Türkmenler daha önce II. İzzeddin Keykavus'un davasına dâhil olarak Moğollara karşı ayaklanmışlar ve hatta birkaç kez Konya üzerine başarılı olmayan seferler gerçekleştirmişlerdi. Hatiroğulları, Moğollara karşı Anadolu'da isyan bayrağını çektiğinde

³⁴² İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 88-89.

³⁴³ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 89.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 566.

³⁴⁴ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 235-236.

Karamanlılar bu harekete katılmışlardı. Selçuklu-Moğol kuvvetleri Hatiroğlu'nu öldürüp isyanı kontrol altına almışlar; ancak uçlara çekilen Karamanlılar üzerine gerçekleştirilen seferlerde etkili bir sonuç alamamışlardı.³⁴⁵

Sultan Baybars'ın Anadolu'ya girip Elbistan Ovası'nda Moğolları mağlup etmesiyle yeni bir fırsat yakalayan Karamanlı Türkmenler hemen harekete geçtiler. Askerlerini toplayan Karamanoğlu Mehmed Bey önce Tâceddin Mu'tez'in idare merkezi olan Aksaray³⁴⁶ üzerine yürüdü. Ancak Aksaray'da bir sonuç alamayan Mehmed Bey buradan hareketle Konya üzerine yürüyerek bu şehrin surları önüne geldi.³⁴⁷ Baybars'ın Anadolu hareketi sırasında çıkan karışıklıklardan ötürü Pervane birçok devlet erkânıyla beraber Tokat'a çekilince Sahip Fahreddin Ata'nın oğulları da kuvvetleriyle beraber Karahisar'a çekilmişlerdi.³⁴⁸ Nitekim Konya'da ciddi bir kuvvet kalmamıştı. Konya'da bulunan naib Eminateddin Mikail, emrindeki güçlerle Karamanlılar'a karşı koymaya çalışıyordu. Karamanoğlu Mehmed Bey, Konya halkına Baybars'ın Moğolları hezimete uğratarak Kayseri'de tahta oturduğunu, kendisinin Baybars'dan menşur alarak buraya geldiğini söyleyerek onları teslim olmaya ikna etmeye çalıştıysa da muvaffak olamadı. Şehir teslim olmayınca hücumla kalkan Türkmenler 14 Mayıs 1277'de şehre girmeyi başardılar.³⁴⁹ Naib Eminateddin Mikail şehirden kaçmak için hareket edip Tokat'a doğru

³⁴⁵ Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 236.

³⁴⁶ Ancak bu sırada Taceddin Mu'tez'in Aksaray'da bulunduğu kesin değildir. Hatiroğlu isyanı sırasında Moğol güçleri tarafından göz hapsinde tutulan Taceddin Mu'tez'in bu olaylardan sonra nereye gittiği, Baybars'ın Anadolu seferi esnasında ve sonrasında onun kimlerle hareket ettiğine dair kayıtlar yetersizdir. Ancak tüm bu olaylar esnasında Anadolu'nun batı kesimlerinde Moğol kuvvetlerinin kifayetsiz kalması, Türkmenlerin gösterdiği faaliyetler ve Aksaray'ın onun Erzincan'da öldüğü hakkındaki kaydı, bize onun bu sıralarda Anadolu'nun doğu kesimlerinde konuşlanmış bazı Moğol kuvvetlerinin yanında bulunduğunu düşündürmektedir. Hatiroğlu isyanı sırasında Aksaray'da bulunmadığını bildiğimiz Taceddin Mu'tez, eğer Baybars ve Karamanoğullarının faaliyetleri sırasında da malum nedenlerden ötürü Aksaray'a dönememişse, o Selçuklu gelin heyetiyle beraber İlhanlı başkentine gittikten sonra bu şehre bir daha hiç dönmeden ölecektir. Bu durumda, Aksaray'da Taceddin Mu'tez başkanlığında Moğollar adına hizmet veren mali-idari yapının, 1280 yılında Abaka'nın emriyle Taceddin Mu'tez'in oğlu Mücireddin Emirşah tarafından yeniden ihya edilene kadar faaliyet gösteremediğini söyleyebiliriz.

³⁴⁷ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 90.; Anonim Selçuknâme Karamanlılar'a Eşref ve Menteşe Türkmenlerinden de bir kısmın dahil olduğunu ve 10.000 kişilik bir kuvvetle Türkmenlerin Konya önlerine geldiğini kaydeder. Anonim **Selçuknâme**, s. 50.

³⁴⁸ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 631.

³⁴⁹ İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 90.

yola koyulduysa da civardaki Türkmenler tarafından yakalandı. Karamanoğlu Mehmed Bey'in yanına götürülen Eminateddin Mikail öldürüldü ve malları müsadere edildi.³⁵⁰

Karamanlı Türkmenler Konya şehrine girmişti ancak şehrin iç kalesi müdafaaya devam ediyordu. Karamanoğlu Mehmet bu meseleyi başka bir yoldan halletmeyi düşünüyordu. Bir plan tertip edildi. Düzmece bir genç Selçuklu şehzadesi olarak seçilecek, şehirde ahalinin kalabalık olduğu bir yerde başka bir görevli onu güya II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Aleaddin³⁵¹ olarak tanıyacak, etrafta biriken halkla beraber bu genç Mehmed Bey'in yanına götürülecekti. Plan tamamıyla tatbik edildi ve İzzeddin Keykavus'un oğlu olarak tanıtılan bu genç Mehmed Bey'in huzuruna götürüldü. Burada iyi bir şekilde karşılanan düzmece şehzadenin başı üzerine 19 Mayıs 1277'de saltanat sancağı çekildi. Bunu duyan Konya halkı hanedana olan bağlılığından dolayı iç kaleyi 70.000 dirhem karşılığında teslim ettiler. Ardından iç kaleye giren Karamanlılar sonradan Cimri olarak anılacak bu şehzadeyi ihtişamlı bir şekilde Selçuklu tahtına çıkardı.³⁵² Aleaddin Siyavuş adına yeni sikkeler basıldı.³⁵³ Karamanoğlu Mehmed Bey vezirliğe getirildi.³⁵⁴ Her tarafa fermanlar gönderildi. Ardından divanda “*Bu günden sonra hiç kimse divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dil konuşmayacak*” diye karar alındı.³⁵⁵ Daha sonra Mehmed Bey, Siyavuş'un durumunu kuvvetlendirmek için Sultan IV. Kılıç Arslan'ın Gazalya Hatun'dan olan kızını yeni Sultan ile

³⁵⁰ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 633.

³⁵¹ İbn Şeddad'da Aleaddin Keyhüsrev olarak geçen bu düzmece sultan, İbn Bibi'de Gıyaseddin Siyavuş olarak, kendi adına basılan mevcut sikkesinde ise Aleaddin Siyavuş olarak geçer. İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 90.; İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 631. O. Fikret Sağlam “*Şimdiye Kadar Görülmeyen Cimri Sikkesi*” TTK Belleten C. 9, S. 35, Ankara Temmuz 1945, s. 302.

³⁵² İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 90.; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 237-238.; Cimri'nin tahta çıkış tarihi için İbn Bibi'nin verdiği tarih 13 Mart 1277'dir. İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 636.; Ancak Baybars'ın Kayseri'ye girişinden evvel böyle bir hadisenin meydana gelmesinin ihtimali düşüktür.

³⁵³ Sağlam “*Şimdiye Kadar Görülmeyen Cimri Sikkesi*”, s. 302.

³⁵⁴ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 267.

³⁵⁵ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 636.

evlendirmeye teşebbüs etmiştir. Selçuklu melikesinin annesi, kızının çeyiz hazırlıkları için dört aylık bir süre istemiş, Mehmed Bey’de bunu kabul etmiştir.³⁵⁶

Bu sıralarda Karahisar’da bulunan Sahip Ata’nın oğulları Konya’da olup biteni öğrenince, Germiyanlı Türkmenler’den yardımcı kuvvetler toplayarak Konya üzerine doğru hareket ettiler. Sahip Ataoğulları’nın harekete geçtiğini işiten Mehmet Bey, Siyavuş’u da yanına alarak Akşehir’e doğru onları karşılamak için hareket etti. Mehmed Bey emrindeki Türkmen kuvvetleriyle Altuntaş köyü civarında Sahip Ataoğulları ile karşılaştı. İki taraf hemen savaşa tutuştu. Savaşın şiddetle sürdüğü bir sırada Sahip Ata’nın büyük oğlu Tâceddin Hüseyin öldürülünce Germiyanlı Türkmenler dağılmaya başlamış ve Karaman kuvvetleri galip gelmiştir. Hatta Sahip Ata’nın küçük oğlu Nusreddin de bir süre sonra Karamanlı Türkmenler tarafından ele geçirilerek öldürülmüştür.³⁵⁷ Ardından Mehmet Bey emrindeki kuvvetlerle Karahisar’ı kuşatmıştır. Ancak bir süre sonra kuşatmayı kaldırarak Konya’ya geri dönmüştür. Ancak Konya’ya döner dönmez Şehzade Kongurtay’ın emrindeki Moğolların Konya üzerine gelmekte olduğu haberi gelince, Mehmed Bey ve Siyavuş Konya ve civarından ele geçirdikleri ganimetleri alarak şehri terk ettiler.³⁵⁸ İbn Şeddad, Karamanoğulları’nın Konya’da otuz yedi gün kaldıklarını belirtir.³⁵⁹

3.2.4. Abaka’nın Ordusuyla Beraber Anadolu’ya Gelişi

Anadolu’da Hatiroğulları ile başlayan isyanlara karşı İlhan Abaka, Pervane ve bazı noyanlarını göndererek müdahale etmek istemişti. Bunların kuvvetleri Hatiroğlu’nu bastırmaya yetmiş ancak Anadolu’ya giren Memlük Sultanını durdurmaya yetmemişti. İlhan’ın

³⁵⁶ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 637.

³⁵⁷ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 90-91.; İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 637-638.

³⁵⁸ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 638.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 91

³⁵⁹ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 91.

Anadolu'ya gönderdiği Moğol ordularının Baybars tarafından yenildiği haberi 1277 yazında İlhan katına ulaşınca Abaka derhal ordusuyla Anadolu'ya gitme kararı aldı.³⁶⁰

O sırada Tokat'da bulunan Müineddin Süleyman Pervane, Seyfeddin Erbeği'yi İlhan Abaka'ya göndererek Anadolu'da olup biteni bildirdi. Derhal harekete geçen Abaka Erzincan üzerinden Divriği'ye geldi. Bu şehrin kalesini yıktırdıktan sonra yoluna Elbistan yönünde devam etti. İlhan'ın Anadolu'ya geldiğini haber alan Müineddin Süleyman, Fahreddin Ali ve Sultan Gıyaseddin'i de yanına alarak Abaka'yı karşılamak için yola koyuldu. Elbistan yakınlarında Selçuklu heyeti Abaka'yı karşıladı. Burada Sultan, Pervane ve Sahip Ata, İlhan'a itaatlerini arz ettiler. İlhan Abaka, Selçuklu heyetini yanına katarak yoluna devam etti. Bundan sonra hep birlikte savaşın yaşandığı alana gidildi (Temmuz 1277).³⁶¹ Savaş alanını teftiş eden İlhan Abaka, çocukluğundan beri tanıdığı Tudavun ve Tuku Noyanların cesetlerini görünce oldukça öfkeleni. Savaş alanını enine boyuna inceleyerek Memlûk ordusunun sayısı hakkında bilgi edinmeye çalıştı. Daha sonra İlhan Abaka, Memlûk ordusu hakkında yeterli malumat vermediği için Pervane'ye çıkıştı. Pervane her ne kadar kendini savunmaya kalksa da İlhan onu dinlemeyerek: “ Mısır hükümdarı ile senin anlaşlığını söyleyenler meğer haklıymış” diye serzenişte bulundu.³⁶² Tam da bu sırada aslen Memlûk emirlerinden olup Abaka'ya iltica etmiş olan İzzeddin Aybek el-Şeyhî, Memlûklerle Pervane arasında uzun zamandır elçilerin gelip gittiğini Abaka'ya bildirmiş, İlhan'ın öfkesi bir kat daha artmıştı. ³⁶³ Bunun üzerine İlhan, askerlerine isyana katılan ve taraftar olan kim varsa öldürülmelerini emretti. Şemseddin Cüveyni yoğun çabasıyla İlhan'ı bu ağır kararında yumuşatmayı başarmıştı. Yine de Selçuklu

³⁶⁰ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't – Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), s. 113.

³⁶¹ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 623-624.; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't – Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), s. 113.; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 246.

³⁶² İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 91.

³⁶³ Anonim *Selçuknâme*, s. 49; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, s. 176.

ricalinden Sivas Kadısı İzzeddin el-Hasan Kırmevi, Fahreddin Güçbeği, Karacaoğlu Nureddin Hud'un torunu Zaireddin ve halktan pek çok insan ölümden kurtulamadı.³⁶⁴

Daha sonra Baybars'dan intikam almak isteyen Abaka, ordusunu Suriye üzerine harekete geçirdi. Ancak yaz mevsiminin ortasında mevcut kuvvetleriyle Baybars'a karşı başarı sağlayamayacağına karar veren Abaka birliklerini Göynük'ten geri döndürdü. Baybars'a tehdit dolu bir mektup göndermekle yetindi.³⁶⁵ Asıl düşmanı Baybars'dan intikamını alamayan İlhan, öfkesini kendi vasalı konumunda olan Anadolu'dan çıkaracaktı.

Suriye'ye gitmekten vazgeçen İlhan Abaka Kayseri'ye doğru hareket etti. Bu sırada kardeşi Kongurtay'ı Fahreddin Ali ile beraber, Konya taraflarını ele geçirmiş ve Siyavuş'u tahta çıkarmış olan Karamanlılar üzerine gönderdi.³⁶⁶ Ardından Kayseri'ye gelen İlhan, burada Baybars'ı karşılamış ve itaat etmiş kişileri tespit ettirdi. Burada şehrin kadısı Celaleddin Habib başta olmak üzere şehrin ileri gelen kimselerini ve ahaliden birçok kimseyi katletti.³⁶⁷

Daha sonra yanına Pervane Süleymanı da alan İlhan geldiği güzergahtan dönerek yurduna doğru hareket etti. Dönüş yolunda İlhan Abaka, Pervane'nin mülkü Şebinkarahisar kalesi önlerine geldiklerinde bu kalenin teslim alınması için Pervane'yi görevlendirdi. Ancak kalenin muhafızı, Pervane'nin bütün ısrarlarına rağmen kaleyi teslim etmeye yanaşmadı. Kale muhafızı Pervane'ye hitaben "sen şu an bir esirsin artık hükmün yoktur! Ben bu kaleyi sadece senin yüzünden esarete düşmüş Mısır'da bulunan oğullarıma teslim ederim." diyerek kaleyi Moğollara teslim etmedi. Kale muhafızının bu hareketi İlhan Abaka'yı bir kat daha öfkelenmiş, onun Pervane'ye olan güveni tamamen ortadan kaldırmıştı. Daha sonra

³⁶⁴ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 624.; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't – Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), s. 113.

³⁶⁵ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 624.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 91.

³⁶⁶ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 625.; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't – Tevârih*, s. 114.

³⁶⁷ Kaynaklar bize İlhan Abaka'nın Kayseri'de askerlerine umumi katl emri verdiğini, bunun üzerine 200.000'den fazla insanın öldürüldüğünü, hatta bir rivayete göre Kayseri'den Erzurum'a kadar asker, çiftçi ve ahalinin her kesiminden yarım milyon insanın katledildiğini bildiriyor: İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 92.; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C. 13, s. 464.

bölgeden ayrılan Abaka, Pervane'yi de yanına katarak Aladağ³⁶⁸ mevkiine geldi. Burada Pervane ve adamlarının yargılanması için bir divan kuruldu. Pervane düşmandan kaçmak, düşman ile gizlice mektuplaşmak, düşmanın gelişini doğru zamanda haber vermemek ve huzura geç gelmek gibi birçok davranışından suçlanıyordu. Tuku ve Tudavun Noyanların eşlerinin Pervane aleyhindeki feryatları da Abaka üzerinde baskı oluşturuyordu. Netice de tüm bu sebeplerden suçlu bulunan Pervane Müineddin Süleyman, 2 Ağustos 1277'de 30 adamıyla beraber idam edildi.³⁶⁹

3.2.5. Abaka'ya Refakat Eden Tâceddin Mu'tez'in Dönüş Yolunda Ölmesi

Tâceddin Mu'tez'in Selçuklu melikesiyle İlhanlı şehzadesinin evlendirilmesi için hazırlanan gelin alayı ile birlikte Anadolu'dan hareketle İlhanlı başkentine gittiğini yukarıda kaydetmiştik. Heyet dönüş yolunda iken Anadolu'da Hatiroğlu önderliğinde Moğol karşıtı bir isyan baş göstermişti. Hatiroğlu isyanının Mu'tez'in idari merkezi olan Aksaray ve çevresinde de oldukça etkili olduğundan onun bu sırada bu şehre dönebilmiş olması olası değildir. Aksarayı, Hatiroğlu'nun memleketin dört bir yanına gönderdiği fetihnamelerin Aksaray'a gönderilen bir örneğini eserine aynen nakleder. Bu fetihnamede Fahreddin Ali, Pervane ve Tâceddin Mu'tez'in esir edildiği halka duyurulmuştur.³⁷⁰ Hâlbuki Aksarayı, burada yazılanların gerçeğe dayanmadığını kaydederek, Tâceddin Mu'tez'in bu sırada Pervane ve Sahip Ata ile birlikte hareket ettiğini, bu isyanı bastırmak için görevli olan Tudu ve Tudavun Noyanlar'a katıldıklarını bildirir. Hatta bu sırada Tâceddin Mu'tez'in eski naibi Şemseddin Gencei'nin Memlük Sultanıyla Hatiroğlu arasında elçilik görevi gördüğü ortaya çıkınca, Tâceddin

³⁶⁸ Van Gölü'nün kuzeydoğusunda, Fırat'a bağlanan Murat Irmağı'nın çıktığı yerde bulunan Aladağ, İlhanlıların en önemli yaylaklarından biridir. Mustafa Uyar, **İlhanlı (Iran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 109.

³⁶⁹ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 625-626.; İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, s. 92-93; Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't – Tevârih** (İlhanlılar Kısmı), s. 114.; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 251.

³⁷⁰ Aksarayı, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 81.; Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't – Tevârih** (İlhanlılar Kısmı), s. 114.

Mu'tez'in de Pervane gibi göz hapsine alındığını yine Aksarayı'den biliyoruz.³⁷¹ Ancak bundan sonrası için kaynaklarda Tâceddin Mu'tez'in durumunu takip etmek zorlaşıyor. Baybars'ın Anadolu'ya gelip Moğolları yenilgiye uğrattığı ve Kayseri'de tahta çıktığı sıralarda, Tâceddin Mu'tez'in nerede ve kimlerle olduğuna dair açık bir kayda rastlayamadık.

Baybars'ın Anadolu'dan ayrılmasıyla da karışıklıklar son bulmamış, Karamanoğulları Konya'yı zapt ederek Aksaray ve çevresinde çeşitli faaliyetler göstermişlerdi. Hatta Kongurtay emrindeki Moğol kuvvetleriyle, Karamanoğulları'nın faaliyetlerini bastırmak için harekete geçtiğinde, Aksaray'da Kızıl Hamit diye birisinin Aksaray'ı bir süredir zapt ettiğini Aksaraylı müellifimizden öğreniyoruz.³⁷² Tüm bu karışıklıklar esnasında Tâceddin Mu'tez'in Aksaray'da bulunuyor olması pek mümkün gözüküyor. Hatiroğlu isyanıyla başlayan süreçte Moğolların Anadolu'nun bilhassa batı kesimlerinde kontrolü kaybettiği bir gerçektir. Baybars, Anadolu'dan ayrıldıktan sonra da Anadolu'da Türkmen hareketleri sürüyor, bilhassa Kayseri'nin batısında kalan bölgeler de karışıklıklar devam ediyordu. Tâceddin Mu'tez'in bu sıralarda Anadolu'nun doğu kesimlerinde konuşlanmış bazı Moğol kuvvetlerinin yanında bulunuyor olması mümkündür. Ancak yine de bu duruma ilişkin kaynaklarda bir ifadeye rastlayamadık. İlhan Abaka Anadolu'ya geldiğinde Tâceddin Mu'tez'in onun yanına hareket ettiği Aksarayı'nın kayıtlarından anlaşılıyor.³⁷³

Aksarayı, Müineddin Pervane'nin ölümünün bahsinden sonra ele aldığı büyük kişilerin ölümü faslında Tâceddin Mu'tez'in ölümünü de anar. Burada belli bir kronoloji takip etmeden Tâceddin Mu'tez, Mecdüddin İshak, Mevlâna Celaleddin Rumi, Sadreddin Konevi gibi isimlerin ölümünden üzüntüyle bahseder. Bu bölümde İlhan Abaka Anadolu'dan ayrılırken, dönüş yolunda Tâceddin Mu'tez'in İlhan'a Erzincan'a kadar eşlik ettiği, ancak Erzincan'da buldukları sırada ağır bir hastalığı sebebiyle Tâceddin Mu'tez'in bu şehirde öldüğü kaydı

³⁷¹ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- AHBÂR**, s. 78-79-80.

³⁷² Aksarayî, **Müsâmeretü'l- AHBÂR**, s. 97-98.

³⁷³ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- AHBÂR**, s. 91.

vardır.³⁷⁴ Daha önce belirttiğimiz gibi Abaka Anadolu'dan ayrılırken Müineddin Süleyman Pervane'yi de yanına katarak götürmüş, Abaka'nın ordusu Aladağ mevkiine geldiği zaman yapılan yargılamada Pervane suçlu bulunarak 2 Ağustos 1277'de idam edilmişti.³⁷⁵ Buradan Tâceddin Mu'tez'in, 1277 Ağustos'unda ölen Müineddin Pervane'den en fazla birkaç ay önce vefat ettiği sonucu çıkıyor.

1277 yılının ortalarında öldüğü anlaşılan Tâceddin Mu'tez'in öldüğünde kaç yaşında olduğunu belirlemek ise çok güçtür. Onun doğum yılını bildiren, hatta Türkiye Selçuklu Devleti'nde görevlendirilmeden önceki hayatına dair bir kayda rastlayamadık. Ancak İbn Bibi'nin verdiği bilgilerden Tâceddin Mu'tez'in babası Mücireddin Tahir'in, 1225 senesinde Aleaddin Keykubad'ın yanına Harzamşah Sultanı adına elçilik göreviyle geldiğini, ancak dönüşte Sivas'ta öldüğünü, yanında taşıdığı mektubun 1226 yılında başka bir elçi tarafından Harzemşah'a ulaştırıldığını anlıyoruz. Yani Tâceddin Mu'tez, 1225-6 yılında ölen babasının o yıl doğan oğlu dahi olsa 1277 yılında elli bir yaşından daha genç olması mümkün değildir. Zaten babasının ölüm tarihi olan 1225-6'dan çok daha önceki bir tarihte doğmuş olması daha muhtemel olmalıdır. Bu da onun döneminin şartları düşünüldüğünde nispeten yaşlı olduğu sonucunu veriyor. Aksarayî'nin onun ölümüne neden olduğunu belirttiği hastalık ani gelişen bir olay değil muhtemelen yaşlılığına bağlı olan bir hastalığı idi. Nitekim Mevlâna, Tâceddin Mu'tez'in ölümünden en az dört yıl önce yazılmış olması gereken CXIX. mektubunda Tâceddin Mu'tez'in hastalığından haberdar olduğunu belirtip ona acil şifalar diler.³⁷⁶

Tâceddin Mu'tez de Müineddin Pervane'nin yaptığı gibi, Anadolu'ya ilerleyen İlhan Abaka'nın huzuruna gelmişti. Dönüş yolunda da İlhana eşlik ediyordu. Tâceddin Mu'tez'in de Pervane gibi yargılanmak üzere götürüldüğüne dair kaynaklarda bir ifade yok. Nitekim böyle

³⁷⁴ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 91.; Müneccimbaşı da muhtemelen Aksarayî'den hareketle Taceddin Mu'tez'in Pervane ile aynı yıl içinde Erzincan'da öldüğünü bildirir. Müneccimbaşı, **Cami'ud-Düvel**, C. II, s. 104.

³⁷⁵ Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't – Tevârih**, s. 114.; Kazvinî, **Târih-i Güzide**, s. 480.; Müneccimbaşı, **Cami'ud-Düvel**, C. II, s. 103.

³⁷⁶ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 178.

bir durum olsa bile, Moğol ordusu daha Anadolu'yu terk etmeden Erzincan'da bulunduğu sırada Tâceddin Mu'tez ölmüştü. Ancak yine de böyle bir olasılık mevcuttur. Zira Baybars'ın Anadolu'ya hareket ettiği sırada Tâceddin Mu'tez de Memlûk ordusundan haberdar olduğu halde yeterli bilgi vermediği gerekçesiyle tutuklanmış, eski naibinin Anadolu'daki isyancılar için Baybars ile temasta bulunduğu ortaya çıkınca gözler daha da onun üzerine çevrilmişti.³⁷⁷ Ancak şimdilik Moğolların onu yargılamak için götürdüğü veya Erzincan'da kasıtlı olarak öldürüldüğüne dair bir kayda rastlayamadık.

³⁷⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 80.

IV. BÖLÜM

TÂCEDDİN MU'TEZ'İN ŞAHSİYETİ, SOYU VE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

4.1. KAYNAKLARDA KİŞİLİĞİNE VE NERELİ OLDUĞUNA DAİR İFADELER

Başta İbn Bibi ve Aksarayı olmak üzere yerli kaynaklarda Tâceddin Mu'tez'in sıklıkla övüldüğü, iyi huylarından bahsedildiği dikkatimizi çekmektedir. Elbette Türkiye Selçukluları'nın kesin olarak Moğol egemenliğine girdiği ve Anadolu'da Moğol karşıtı kimselerin barınmadığı bir dönemde yazan müelliflerin, İlhanlı adına hizmet vermiş bir kimsenin aleyhinde tavır alması kolay olmasa gerek. Ancak Tâceddin Mu'tez'in kaynaklarda daima övülmesi, örnek alınacak birisi olarak tarif edilmesi sadece bu sebeple ilgili değildi. O her ne kadar İlhanlı hükümetine bağlı olsa da on yedi yıllık görevi boyunca Anadolu ile ister istemez bütünleşmiş biriydi. Selçukluların muhtariyetini korumayı hedefleyen ümera ile çok sıkı ilişkiler içerisinde bulunmuş, her daim onlarla ortak hareket etme yolunu seçmişti. Anadolu'daki birçok Selçuklu devlet adamı gibi o da önemli tassavvuf önderlerinden Mevlâna ile sıkı ilişkiler kurmuş, Anadolu'da halkın yararına birçok imar faaliyeti gerçekleştirmiş, başlılarda bulunmuştu. Moğolların askeri aristokrasiden gelen bir komutanı değil, sivil bir vali idi. Onun ölümüne kadar görevini sürdürmüş olması ve ondan sonra görevinin Moğollar tarafından oğlu Mücireddin Emir Şah'a devredilmesi, onun her iki tarafı da memnun edebildiğini gösterir niteliktedir. Mevlâna'nın mektuplarında Tâceddin Mu'tez'i "iki devlet ıssı"³⁷⁸ (iki devlet sahibi) olarak anması boşa olmasa gerektir.

Tâceddin Mu'tez'in Anadolu'ya gelmeden önce nerede ve kimin hizmetinde bulunduğu dair bir kayda rastlamadık. Ancak İbn Bibi ve Aksarayı bize onun Harzemşahlar Devleti ulemasından *kadı ül-kuddat* Mucireddin Tahir bin Ömer el-Hârezmi'nin oğlu olduğunu

³⁷⁸ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 36, 88, 130 vd.

bildiriyor.³⁷⁹ Babasının nisbesinden anlaşıldığı üzere Tâceddin Mu'tez aslen Harezmlidir. Ancak kaynaklarda onu Horasan ile ilişkilendiren ifadeler de mevcuttur. İbn Bibi babasının Harezmlî olduğunu belirtmekle beraber Tâceddin Mu'tez için “*Harezmi'nin ve Horasan'ın meşhuru*” ifadesini kullanıyor.³⁸⁰ Mevlâna'nın Tâceddin Mu'tez'e yazdığı LVIII. mektubunda ona “*Irak'ın ve Horasan'ın övüncü*” olarak hitap ettiğini görüyoruz.³⁸¹ Eflaki ise menakıbında onu “*Horasanî*” nisbesiyle anıyor.³⁸² Bu kayıtlar bize Tâceddin Mu'tez'in hayatının bir bölümünde Horasan'da faaliyet göstermiş olabileceğini düşündürüyor.

İbn Bibi, Tâceddin Mu'tez hakkındaki ilk bahsinde onun güzel ahlaklı, üstün zekâlı, samimi ve güvenilir birisi olduğunu belirtir.³⁸³ Tâceddin Mu'tez'in âlimlere, bilginlere ve şairlere değer veren, onlara bağışlarda bulunan birisi olduğunu, ülkenin her yerine hayır kurumları yaptırdığını, çok hoşgörülü birisi olduğundan ötürü herkesin onun duacısı olduğunu yine İbn Bibi'nin kayıtlarından öğreniyoruz.³⁸⁴

İbn Bibi, Mutez'in Anadolu'ya gelir gelmez Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki etkinliğini şu sözlerle ifade eder: “*Emir Tâceddin Mu'tez Rum'a varınca Hatem'in³⁸⁵ elini, Ahzem'in faziletini, Mani'nin³⁸⁶ cömertliğini ve Ahnef'in³⁸⁷ yeterliliğini gösterdi.*”³⁸⁸

İbn Bibi'nin eserinde her daim rahmetle andığı Tâceddin Mu'tez için yazdığı bir de güzel Arapça şiiri bulunur.³⁸⁹

³⁷⁹ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, 585.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 49.

³⁸⁰ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 585.

³⁸¹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 88.

³⁸² Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. I, s. 271- 431.

³⁸³ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 585.

³⁸⁴ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 585-586.

³⁸⁵ Cömertliği, aşırı harcamaları, misafirperverliği ile ünlü, İslam menkıbelerinde mert ve cömert Arap tipinin ideal örneği olan Cahiliye dönemi şairi. Bakınız: Süleyman Tülücü, “*Hâtim et-Tâî*”, DİA, C. 16, İstanbul 1997, s. 472.

³⁸⁶ Maniheizmin kurucusu. Bakınız: Şinasi Gündüz, “*Maniheizm*”, DİA, C. 27, İstanbul 2003, s. 418.

³⁸⁷ Bağdad doğumlu, Hârûnürreşid'in himayesinde bulunan VIII. yüzyılın ünlü şairlerinden. Bakınız: Süleyman Tülücü, “*İbnü'l-Ahnef*”, DİA, C. 20, İstanbul 1997, s. 481.

³⁸⁸ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 585.

³⁸⁹ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 586.

Aksarayi ise, yumuşak huylulukta, dürüstlükte ve kifayette devlet adamlarının Tâceddin Mu'tez'in izinden gittiğini belirtir. Onun her zaman Selçuklu devlet erkânıyla ortaklık ve işbirliği içinde olduğunu; üstün gayretleri ve cömertliği ile ünlenmiş biri olduğunu belirtir.³⁹⁰ Onun görev süresi boyunca ülkede refahın ve imarın arttığını belirterek onun yönetim zamanını *cömertlik ahid-namesi* olarak tanımlar. Aksarayi ayrıca, düzene girmiş olan devletin onun ölümünden sonra düğümünün çözüldüğünü de kayıtlarına ekler.³⁹¹

Eflaki birçok hikâyesinde yer verdiği Tâceddin Mu'tez'i her şeyden haberdar olan çok itibarlı bir emir olarak anar.³⁹² Tâceddin Mu'tez'in Anadolu'da medreseler, hankahlar, hastaneler ve kervansaraylar yaptırdığını bildirir. Eflaki'nin bu kaydı İbn Bibi'nin kaydını doğrular niteliktedir. Tâceddin Mu'tez'in mahiyeti çok açık olmasa da Anadolu'da çeşitli imar faaliyetlerinde bulunduğu, hayır kurumları yaptırdığı anlaşılıyor.

Mevlâna mektuplarında Tâceddin Mu'tez'e "Emirler Padişahı" diye hitap ederken onu adaletli oluşu, mazluma yardımcı olması, ihsan sahibi oluşu yönlerinden övgüyle söz eder.³⁹³

4.2. AİLE BİREYLERİ

4.2.1. Babası Mücireddin Tahir bin Ömer el-Harezmî

Tâceddin Mu'tez'in babası Mücireddin Tahir, Harezm imamlarının önde gelenlerinden biriydi. Harezmşah Celaleddin Mengüberti'nin önemli devlet erkânı arasında bulunmaktaydı. Mengüberti'nin, Harezm'in ve Horsan'ın iftiharını bahsettiği Mücireddin Tahir, onun devletinde baş kadı (kadı ül-kuddat) olarak görev almaktaydı ve vezir ünvanına sahipti.³⁹⁴ İbn

³⁹⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 55.-67.

³⁹¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 91.

³⁹² Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. II, s. 431.

³⁹³ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 36-88

³⁹⁴ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 81.; İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 369-370.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 55.

Bibi, onun seçkin bir alim olup, fıkıh, felsefe ve hitabet sanatında oldukça meziyetli olduğunu, dönemin diğer alimlerinin bu alanlarda onun görüşlerine başvurduklarını belirtir.³⁹⁵

Daha önce de bahsini geçirdiğimiz gibi Moğollar XIII. asrın ilk yarısında Türkistan'ı istila ederek, Harzemşah Sultanı Alaeddin Muhammed'i mağlup edip onu firara zorlamışlardı. Alaeddin Muhammed'in ölümünden (1221) sonra oğlu Celaleddin Mengüberti, istila kuvvetlerine karşı bir süre daha direnç göstermeyi sürdürdü. Ancak kuvvetlerinin yetersiz gelmesiyle bir süre Hindistan'a çekilerek oralarda 3 yıl boyunca çeşitli savaflara girişti ve oradan batıya doğru bir hareketle Kirman, Fars, taraflarını yeniden ele geçirerek Azerbaycan'a doğru hareket etti.³⁹⁶ Azerbaycan Meraga'da bulunduğu sırada Moğollara karşı sürdürdüğü mücadeleye destek bulmak amacıyla dönemin güçlü Selçuklu Sultanı Aleaddin Keykubad'a bir mektup gönderdi. Nitekim mektupta: *Aynı cihad yolunda birleşiyor, aynı din ve millete mensup bulunuyoruz. Garpte küfrün kökünü kazıyan ve İslam hudutlarını kafirlere karşı kapayan siz ve Şarkta da kafirlerin fitnesini kılıçla yatıştıran biziz*" denmekteydi. 1225 yılı Temmuz ayı başlarında yazılan bu mektubu, Anadolu'ya getiren elçilik heyetinin başında ise Tâceddin Mu'tez'in babası Mücireddin Tahir El Harezmî bulunuyordu.³⁹⁷

Mücrireddin Tahir, Anadolu'ya varınca burada Kayseri Sarayı'nda Sultan Aleaddin tarafından oldukça iyi karşılandı. Mücireddin, Sultan Aleaddin'in elini öptükten sonra Sultan onu kucaklayarak samimiyetini gösterdi.³⁹⁸ Hatta Sultan, Mücireddin'e at, köle, elbise ve 2000 dinar para tahsis etti.³⁹⁹ Bir müddet Kayseri'de Sultan Aleaddin'in yanında kalan Mücireddin Tahir, Celaleddin Mengüberti'nin Moğollar ile sürdürdüğü mücadele hakkında Sultanı bilgilendirdi. Mücireddin Tahir'in, Sultan Aleaddin'in yanında kaldığı sürede iki sultan

³⁹⁵ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 369.

³⁹⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî* (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar), s. 143.

³⁹⁷ Nesevî, *Celâlü'ttin Harezemşah*, s. 69.; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 83-84-85.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 55.

³⁹⁸ Aydın Taneri, *Harzemşahlar*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s.75-76.

³⁹⁹ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 372; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 85.

arasında dostluk kararı alındı. Bu amaçla Celaleddin Mengüberti'nin Şiraz atabeyi Ebu Bekir'in kız kardeşinden doğma kızının Selçuklu Sultanı'nın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlendirilmesi hususunda anlaşıldı. Sultan Aleaddin, Mücrieddin Tahir'e 10000 altın (sultani), 3000 gümüş (dirhem), 5 katır, 10 at, 10 köle, 10 cariye ve 20 kadar hilati Celaleddin'e hediye olarak götürmesi için verdi ve elçiyi yolladı.⁴⁰⁰ Mücireddin Tahir, Sultan Alaeddin'den aldığı hediyelerle dönüş yolunda iken Sivas'ta ağır bir hastalığa yakalandı ve burada vefat etti.⁴⁰¹

Mücireddin Tahir dönüş yolunda ölmüştü; ancak yine de Selçuklu Sultanı Aleaddin'in, Celaleddin Mengüberti için gönderdiği hediyeler yerine ulaştırıldı. Bununla beraber Sultan Aleaddin cevap olarak yazdığı bir mektubunu elçisi Sipahsalar Selahaddin ile Mengüberti'ye yolladı. Bu mektupta “*Muzaffer sancaklarımızın kâfirlerden intikam almak ve Müslümanların gönüllerini kazanmak maksadıyla hareket ettiğini öğrendik. Fakat bu dostunuzun da yaz kış dört tarafta kâfirlerle cihad eylediği malumlarıdır. Horasan ve Harezm'in iftihar Mücireddin Tahir geldi ve yüce sözlerini erişirdi. Burada kaldığı birkaç gün zarfında, gönülleri, yüce menkıbelerinizi zikrederek fethetti.*” şeklinde yazıyordu.⁴⁰²

Mücireddin Tahir, iki büyük Türk hükümdarı arasında iyi ilişkiler kurmak adına büyük gayret göstermişti. Sultan Aleaddin Keykubad'ın saygınlığını kazanmıştı. Aleaddin Keykubad ve Celaleddin Mengüberti arasında Mücireddin Tahir ile başlayan müzakereler onun ölümünden sonra da iki tarafın elçilerinin gidip gelmesiyle bir süre daha devam etti. Ancak daha sonra Erzurum Meliki Cihanşah ve Ahlat valisi Hacib Ali'nin hasmane girişimleri iki taraf arasındaki ilişkileri giderek kötüleştirdi. Nihayet Selçuklu kuvvetleri ile Harezm kuvvetleri 10 Ağustos 1230'da karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşta Selçuklular Harezm ordusunu ağır bir

⁴⁰⁰ Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, s. 85-86.; Taneri, **Harzemşahlar**, s. 76.; İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 372.

⁴⁰¹ İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, s. 374.; Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, s. 86.; Ancak Nesevi, Tiflis'in Harzemşah Sultanı tarafından zapt edildiği (10 Mart 1226) sıralarda Mücireddin'in elçilik görevinden döndüğünü bildiriyor: Nesevi, **Celâlüttin Harzemşah**, s. 69.

⁴⁰² Taneri, **Harzemşahlar**, s. 76.

yenilgiye uğrattı. Tarihe Yassı-çimen Savaşı olarak geçen bu hadiseden sonra Celaleddin Mengüberti emrindeki az bir kuvvetle Azerbaycan'a çekilebildiyse de 1 yıl sonra öldü ve Harezmsahlar Devleti tarihe karıştı.⁴⁰³

4.2.2. Oğlu Mücireddin Emir Şah

Tâceddin Mu'tez'in oğlu olan Mücireddin Emir Şah, Türkiye Selçuklu Devleti tarihinde en az babası kadar etkili olmuş bir şahsiyettir. Onun hakkında yegâne bilgiler veren Aksaraylı müellifimiz ondan ilk bahsettiği bölümde adını "Mücireddin Muhammed bin Mu'tez"⁴⁰⁴ olarak verir. Daha sonra onu sıklıkla "Mücireddin Emir Şah" olarak anar. Kerimüddin Mahmud Aksarayı uzun yıllar onun himayesinde bulunup onun için hizmet vermiştir. Aksarayı birçok yolculukta ve savaşta Mücireddin'e eşlik etmiş, gördüklerini meşhur eserine aktarmıştır. Kerimüddin Mahmud'un uzun yıllar Mücireddin'in himayesinde bulunması ve Aksaraylı oluşu nedeniyle Tâceddin Mu'tez ve oğlu Mücireddin Emir Şah hakkında verdiği bilgiler bakımından onun eserinin bizim için ayrı bir ehemmiyeti vardır.

Mücireddin Emir Şah 1280 yılında Abaka tarafından babasının makamını ihya etmesi için Anadolu'ya gönderilmiş ve Selçukluların İlhanlılara ödemekle yükümlü olduğu vergilerin sorumluluğunu üstlenmiştir.⁴⁰⁵ Bununla birlikte bir süre sonra Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud tarafından saltanat naibliğine getirildi.⁴⁰⁶ Bu görev İlhan katından da bir yarlık ile tasdiklenince İlhanlıların Anadolu'daki mali sorumlusu olmakla birlikte Selçuklu devlet mekanizmasında yüksek bir ünvana da sahip oldu.

Uzun yıllar Türkiye Selçuklu Devletine çeşitli hizmetlerde bulunmuş olan vezir Fahreddin Ali 1288 yılında⁴⁰⁷ ölünce İlhan Argun, Fahreddin Kazvini'yi vezirliğe getirmişti.⁴⁰⁸

⁴⁰³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 392- 393.

⁴⁰⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 105.

⁴⁰⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 105.

⁴⁰⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 108.

⁴⁰⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 56.

⁴⁰⁸ Anonim *Selçuknâme*, s. 57.; Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 117.

Ancak Kazvini mevkisine tutunamadan sorunlar baş gösterdi. Çünkü babası Tâceddin Mu'tez'den kalan saygınlıktan yararlanan Mücireddin Emir Şah'ın mevkii ondan daha yüksekti. Kazvini'nin faaliyetleri kimse tarafından onaylanmayınca ekonomik güçlükler baş gösterdi. Bu durum üzerine kaygılanan Mücireddin Emir Şah ülkenin iki mali idari sisteme ayrılmasını önerdi. Bu teklif İlhan katından onaylandı.⁴⁰⁹ Böylece ülkenin Kayseri'nin batısında kalan toprakların sorumluluğu Kazvini'ye, Sivas, Tokat, Kastamonu, Sinop ve Samsun sahillerine kadar uzanan Danişmendiye vilayetini içeren Doğu'da kalan topraklar Mücireddin Emir Şah'a bırakıldı.⁴¹⁰

Ancak yeni düzenlemelere rağmen Anadolu'da ekonomik sıkıntılar devam etti. Bilhassa Fahreddin Kazvini'nin bölgesinde İlhanlı mali sisteminin uygulanmasından ibaret olan kurallar büyük tepki çekiyordu. Anadolu'da Türkmen hareketleri artmaya başladı.⁴¹¹ Çıkan karışıklıklardan sorumlu tutulan iki mali idareci Fahreddin Kazvini ve Mücireddin Emir Şah yargılanmak üzere çağrıldılar. Aladağ mevkinde yapılan yargılamada Kazvini suçlu bulundu ve 8 Eylül 1290 yılında idam edildi.⁴¹² Dönemin İlhanlı Veziri Sa'dü'd-devle'nin Mücireddin Emir Şah'ın da aleyhinde tavır almasına rağmen Kutbeddin Şirazi'nin araya girmesi ve İlhanı ikna etmesiyle Mücireddin Emir Şah kurtulmayı başardı.⁴¹³

Mücireddin Emir Şah'ın Gazan Han devrinde de etkili bir devlet adamı olarak faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılıyor. Gazan Han'ın 1298 ve 1299 yıllarında Suriye üzerine yaptığı seferlerde Mücireddin Emir Şah'da bulunuyordu.⁴¹⁴ Bu ikinci sefer esnasında Gazan Han Anadolu'da süre gelen karışıklıklara nihayet verebilmesi için Emir Şah'ı görevlendirmişti. İstifa makamı için yeni atamalar yapan Emir Şah, Niğde ve Aksaray civarında ayaklanmış bazı

⁴⁰⁹ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 281.

⁴¹⁰ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 122.

⁴¹¹ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 281-282.

⁴¹² Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 128-129.; Kazvini, **Târih-i Güzide**, s. 485.

⁴¹³ Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't – Tevârih** (İlhanlılar Kısmı), s. 170.

⁴¹⁴ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 638-643.

Türkmen beyleri üzerine askeri hareketler gerçekleştirerek durumu bir süre için kontrol altına almıştı.⁴¹⁵ Bu durum onun sadece bir mali idareci değil askeri bir kuvvete de sahip olduğunu gösteriyor.

Anadolu'daki mevcut karışıklıklar esnasında Sinop'a hâkim olan Müineddin Süleyman Pervane'nin torunu Mühezzibiddin Mesud, Samsun ve Bafra bölgelerini de zapt ederek buralardan vergi tahsil etmeye başlayınca, Mücireddin Emir Şah'ın müdahalesi ile karşılaşmıştı. Emir Şah ile anlaşmak zorunda kalan Mühezzibiddin Mesud, Samsun'dan topladığı paraları Emir Şah'a geri verirken onun damadı olmak için de girişimlerde bulundu. Sonunda kuvvetli bir barışın ve düzenin sağlanması için Mücireddin Emir Şah'ın kızı ile Mühezzibiddin Mesud evlendirildi.⁴¹⁶ Bir dönem Anadolu siyasetine yön veren iki büyük isim Müineddin Süleyman Pervane ve Tâceddin Mu'tez'in torunları evlendirilmiş, iki aile arasında bağ kuvvetlendirilmişti.

Babası Tâceddin Mu'tez gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nde uzun yıllar İlhanlılar için hizmet veren Mücireddin Emir Şah, III. Aleaddin Keykubad'ın azlinde kısa bir süre sonra 9 Mart 1302 yılında⁴¹⁷ vefat etmiştir.

4.3. ANADOLU'DAKİ VERGİLERİ DÜZENLEMESİ

Türkiye Selçukluları 1243 yılında Moğollara yenilmesiyle Moğol hâkimiyetini tanıdığı gibi, bunun gereği olarak da belirli bir miktar vergi ödemeyi kabul etmişti. Pervane Müineddin Süleyman'ın babası Mühezzibüddün Ali, Selçuklular adına Köseadağ Savaşı'nın galibi Baycu Noyan ile bir anlaşma yapmıştı. Daha önce belirttiğimiz gibi yapılan bu anlaşmada Selçukluların ödemekle yükümlü olduğu vergilerin miktarı konusunda kaynaklar itilaf halindedir. Ancak ortalama bir değer verecek olursak 360.000 ile 400.000 dirhem arasında nakit

⁴¹⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 643.644.

⁴¹⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 206-207.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 644-645.

⁴¹⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, s. 237.

ve bir miktar at, deve, koyun ve ipekli kumaş, Selçukluların Moğollara ödemesi gereken vergi miktarı olarak söylenebilir.⁴¹⁸ İlhan Hülegü bölgeye geldiğinde bu vergi miktarı 1.200.000 dirhem, 500 parça “*Antaliye*” kemha kumaşı 3.000 parça dibac kumaşı, 500 at, 500 deve, 5.000 küçükbaş hayvan olacak şekilde yeniden düzenlendi. Bunların dışında Hülegü’nün hazinesinden Selçuklu veziri Şemseddin Baba Tuğrai’ye verdiği borçlar mevcuttu. Belirlenen vergilerin ve borçların kontrolörü olarak da Tâceddin Mu’tez İlhanlılar adına Aksaray’da bulunuyor ve bu işin takibini yapıyordu. Ancak bu dönemde Selçuklu ülkesinin mali işleri ve vergi şekilleri kendi idaresinde kalmış, İlhanlı Devleti’nin çeşitli bölgelerinde uygulanan Moğol vergi sistemleri (Tamga, Kopçur vb.) 1277 yılına kadar Anadolu’ya getirilmemiştir.⁴¹⁹

III. Gıyaseddin Keyhüsrev’in 1266 yılında tahta gelmesiyle birlikte, daha önce Sultan İzzeddin’in İstanbul’a firara zorlanmasıyla çıkan karışıklıkların aksine herhangi bir isyan hareketi görülmemiştir. Süleyman Pervane dizginleri tamamen eline almış durumdaydı. Kendisine biçtiği hükümdar rolüne daha iyi bir eda verebilmek adına II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in karısı Tamar ile evlenmişti. Ancak Selçuklu ülkesinde gerçekleşen değişiklikler Pervane’nin tutum ve davranışlarıyla sınırlı kalmış değildi. Yeni sultanın tahta çıkışıyla birlikte daha önemli değişiklikler Türkiye Selçuklu Devleti’nin tabii olduğu İlhanlıların müdahalesiyle vergi ve asker konusunda gerçekleştirilenler olmuştur. Bilhassa ülkenin denetiminin artırılması ve vergilerin daha verimli kılınması amacıyla bazı düzenlemeler getirilmiştir.⁴²⁰

Pervane, 1267 yılında Abaka’nın huzuruna gidip itaatini bildirdiği zaman, İlhan Abaka, kardeşi Acay’ı⁴²¹ ve kıdemli komutanı Samagar Noyan’ı⁴²² onunla birlikte Anadolu’ya

⁴¹⁸ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 294-295.; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 95

⁴¹⁹ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 295.; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri*, s. 194-195.; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 308.

⁴²⁰ ⁴²⁰ Melville, *The Cambridge History of Turkey*, s. 65.; Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitanda İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 154-155.

⁴²¹ Acay, Anadolu’ya gelen ilk İlhanlı şehzadesidir.

⁴²² Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 234-235.; Samagar Noyan için ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Temir, “Anadolu’da İlhanlı Valilerinden Samagar-Noyan”, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953.

göndermiştir. Onların Anadolu'ya gelişiyle Moğol askeri masrafları artarken Selçuklu askeri giderleri tedricen azaltılmıştır. Bununla beraber Moğol ordusunun ülkede bulunmasının etkisiyle asayiş bozacak olaylar pek çıkmıyordu.

Anadolu'ya gönderilen askeri kuvvetlerin dışında muhtemelen Tâceddin Mu'tez'in tasarrufu ve Abaka'nın onayı ile vergilerde bir reform gerçekleştirdi. Bu reformda vergi kalemleri açıkça belirtiliyor ve ödeme şekli düzene sokuluyordu.⁴²³ Vilayetlerin vergisi yılın dört farklı döneminde ödenmek üzere dört tür vergi belirlenmişti. Bu dört verginin isimleri "Yivit?", Nalbaha, Mal-i Yam ve Mal-i Bozork olarak geçer.⁴²⁴ Vergilerin isimleri nereden alınacağından ziyade, hangi alanlara tahsis edileceğini gösterir niteliktedir.⁴²⁵ Bunlardan birincisinin nasıl okunduğu ve ne anlama geldiği tam olarak bilinmemektedir. Nalbaha sipahiler için yani ordunun masrafları için toplanan vergiydi. Mal-i Yam posta vergisiydi. Mal-i Bozorg ise genel harcamalar için alınan bir vergi türüydü.⁴²⁶ Uç bölgelerinden gelen vergiler ile Alanya ve Antalya gümrük vergileri bunun dışında bırakılarak, belirlenen bu dört vergi dışında gerek tekâlif⁴²⁷ gerek zevâ'id⁴²⁸ olarak hiçbir vergi talep edilmeyecekti. Bu gelişmelerden kısmi olarak Selçuklu mali sisteminin İlhanlı müdahalesiyle yeniden örgütlendiği anlaşılıyor.⁴²⁹

⁴²³ Kaymaz, **Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman**, s. 126- 127.

⁴²⁴ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 68.

⁴²⁵ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 309.

⁴²⁶ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s. 68.; Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s. 295.; Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri**, s. 194. Kaymaz, **Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman**, s. 126-127.

⁴²⁷ Mecburi daimi vergiler

⁴²⁸ İlave vergiler

⁴²⁹ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 257.

4.4. MEVLÂNA VE MEVLEVİLER İLE İLİŞKİLERİ

Tâceddin Mu'tez Anadolu'da görev yaptığı süre boyunca tasavvuf önderleriyle de ilişkiler kurmuştu. Bunlardan Mevlâna ile ilişkilerinin oldukça kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz. Onun Mevlâna ile olan muhabbeti üst düzeydeydi. Pervane gibi o da Mevlâna'nın meclisinde bulunanlardan biriydi. Eflaki'nin kayıtlarından Tâceddin Mu'tez'in Mevlâna'yı sık sık ziyarete giden beylerden biri olduğunu anlıyoruz. Mevlâna onu çok sever, ona "hemşehri"⁴³⁰ diye hitap ederdi. Hatta Tâceddin Mu'tez emirler arasında Mevlâna'nın en sevdiği kişi olma konumuna sahipti.⁴³¹

Mevlâna'nın Tâceddin Mu'tez'e yazdığı dokuz adet mektubu bulunmaktadır.⁴³² Mevlâna'nın mektuplarından XXII, LVIII, LX, LXXV, LXXXVIII, C, CVII, CXIX, CXXXVI sayılı olanlar Tâceddin Mu'tez'e yazılmıştır.⁴³³ Mevlâna mektuplarında Tâceddin Mu'tez'e "Sahib-i A'zam"⁴³⁴, "Zamanın Nizâmül- Mülk'ü"⁴³⁵, "Vezirler Padişahı",⁴³⁶ "Emirler Padişahı"⁴³⁷, "İki devlet ıssı (sahibi)"⁴³⁸ gibi ünvanlarla hitap etmektedir. Adaletli, insanlara güven kazandıran, ihsan sahibi olarak bahsettiği Tâceddin Mu'tez'i gerçekleştirdiği işlerden ötürü sık sık över.⁴³⁹ Mevlâna, ona olan bağlılığını CVII. mektubunda şu cümleyle ifade eder. "Yüce zatınızca da bilinmesi gerektir ki, size olan bağlılığımın miktarınca bir mektup yazmak

⁴³⁰ Eflaki Menakıbında Tâceddin Mu'tez'i "Horasani" nisbesiyle anar. Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, C. I, s. 271-431. İbn Bibi ve Aksarayi, onun Mücireddin Tahir el-Harezmi'nin oğlu olduğunu belirtir. İbn Bibi, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, 585. Aksarayi, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 49.; Bununla beraber İbn Bibi'de Tâceddin Mu'tez'in Harezmi'nin ve Horasan'ın meşhuru olduğu kaydı vardır. İbn Bibi s. 585. Mevlâna'nın Tâceddin Mu'tez'e yazdığı LVIII. mektubunda ona "Irak'ın ve Horasan'ın övüncü" olarak hitap ettiğini görüyoruz. Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 88. Tüm bunlardan onun aslen Harezmi olduğu, hayatının bir bölümünde ise Horasan'da bulunduğu sonucu çıkıyor. Mevlâna'nın ona "hemşehrim" diye hitap etmesi bundan ötürü olsa gerektir.

⁴³¹ Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, C. I, s. 431.

⁴³² Mevlânâ, **Mektuplar**, s.

⁴³³ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. (İçerikteki sıraya uygun olarak) 36, 88, 89, 115, 130, 147, 162, 178, 204.

⁴³⁴ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 88-89.

⁴³⁵ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 89.

⁴³⁶ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 115.

⁴³⁷ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 130.

⁴³⁸ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 130.

⁴³⁹ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 88-89.

*icab etse, her gün yeni bir mektup yazmam lazım.*⁴⁴⁰ Mevlâna'nın Tâceddin Mu'tez'in faaliyetlerinden oldukça memnun olduğu mektuplardan anlaşılmaktadır. Bu durumu daha açıklığa kavuşturmak için mektupların içeriğine değinmek icap ediyor.

Mevlâna, Tâceddin Mu'tez'e yazdığı mektuplarda çoğunluğu Mevlâna müridi olan muhtelif kimseler için yardım, himaye, bağışlama gibi isteklerde bulunur. Ayrıca bazı tekke veya medreselere tayin edilmelerini bizzat Tâceddin Mu'tez'den rica eder.

XXII. Mektubunda Mevlâna, Hüsameddin Çelebi'nin⁴⁴¹ damadı Nizamaeddin için Tâceddin Mu'tez'den yardım etmesini rica eder. Üstün vasıflarıyla övdüğü Nizameddin'e mahiyeti çok açık olmayan bir yardımda bulunulması ve her türlü lütfun ondan esirgenmemesi Tâceddin Mu'tez'den talep edilir.⁴⁴²

LVIII. Mektubunda Mevlâna, Şerafeddin adında birisi için Tâceddin Mu'tez'in yardımını bekler. Mektubu Tâceddin Mu'tez'e götüren kişi olduğu anlaşılan Şerafeddin için Mevlâna, seyyid, bilgin, adaletli biri olarak bahsettikten sonra Tâceddin Mu'tez'e hitaben bu zatın sizin kapınızdan lütuflarınıza mazhar olarak dönmesini umduğunu söyler.⁴⁴³ Eflaki Tâceddin Mu'tez'in Aksaray'da bir medrese inşa ettirdiğini ve buraya müderris olarak Mevlâna'dan Kayserili Şerafeddin adında birisini istediğini bildirir.⁴⁴⁴ Eğer mektupta geçen Şerafeddin, Eflaki'de geçen Şerafeddin ile aynı kişiye mektuptaki talebin mahiyeti açığa çıkmış olur. Ayrıca bu talebin Tâceddin Mu'tez tarafından kabul edildiği de söylenebilir.

⁴⁴⁰ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 163.

⁴⁴¹ Urmiye'den Anadolu'ya göç eden bir ailenin çocuğu olarak 1225 yılında Konya'da doğmuştur. Mesnevi'de ve Menâkıbü'l-'Arifin'nde Ahi Türk'ün oğlu olarak geçen Çelebi Hüsameddin, babası öldükten sonra çevresindeki bir kısım ahi ile beraber Mevlâna'nın müritlerinden biri olmuştur. Zamanla Mevlâna'ya büyük bir sevgiyle bağlanan Hüsameddin onun en yakın müridi ve halifesi olacaktır. Mevlâna Mesnevi'sini onun teşvikiyle yazmıştır. Hatta Mevlâna bu eserini bazen "Hüsâminâme" adıyla anmıştır. 24 Ekim 1284 yılında Konya'da vefat etmiş ve Mevlâna'nın kabrinin yanı başına defnedilmiştir. H. Ahmet Sevgi, "**Hüsâmeddin Çelebi**". DİA, C. 18, İstanbul 1998, s. 512.

⁴⁴² Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 36-37-38.

⁴⁴³ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 88-89.

⁴⁴⁴ Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, C. I, s. 365.

LX. Mektup, XXII. Mektupta geçen Nizameddin ile ilgilidir. Hatta bu mektup ile Mevlâna, Nizameddin'in, Çelebi Hüsameddin'in damadı olduğu haberini Tâceddin Mu'tez'e müjdelemiştir.⁴⁴⁵ Bu mektubun son bölümündeki İyazoğlu Fuzayl hikâyesine dikkat çeken Abdülbaki Gölpınarlı, mektubun içeriği için mevcut bir suçun bağışlanması ricasını okşar gibi olduğunu dile getirir.⁴⁴⁶

LXXV. Mektup diğer mektuplara nazaran daha mühim bir meseleyle ilgili gözüküyor. Bu mektupta Mevlâna, Tâceddin Mu'tez'den Ziyaeddin Vakfi'na ait olan iki hankahın⁴⁴⁷ Hüsameddin Çelebi'ye verilmesini rica eder. Aynı mektupta Mevlâna, bazı düşmanların, bu iki makamın Hüsameddin'in talep etmesini çok gördüklerinden buna engel olmak istediklerini, oysa bu isteklerinin devletin düzene girmesiyle alakalı olduğundan bahseder.⁴⁴⁸ Mevlâna'nın bu mektuptaki ricasının Tâceddin Mu'tez tarafından gerçekleştirildiğini Eflaki'nin kayıtlarından anlıyoruz. Eflaki bu meseleyi şöyle izah eder: Mevlâna'nın zamanında yaşayan biri, iki hankahta şeyh idi. Bu şeyh ölünce Emir Tâceddin Mu'tez, Ziyaeddin Hankahı'nın, Çelebi Hüsameddin'e verilmesini uygun gördü. Bu hususla ilgili Sultan'dan ferman almak istedi. Sultan'dan (IV. Kılıç Arslan) ferman alındıktan sonra Tâceddin Mu'tez hankah alanında büyük bir posta oturtma töreni düzenledi. Ziyaeddin Hankahı'nın Çelebi Hüsameddin'e verildiği haberi Mevlâna'ya bildirilince o da tören alanına teşrif etti. Bu törende Ahi Ahmet, Ahi Kayser, Ahi Çoban, Ahi Muhammedi Zebzvari gibi bazı Ahi önderleri de hazır bulunuyordu. Ancak Ahiler Çelebi Hüsameddin'in bu hankahta şey olmasına gönüllü değillerdi. Tören esnasında Ahi Ahmed birdenbire kalkarak "Ben bu adamın bu havalide şeyhliğini kabul etmiyorum." diye sesini duyurdu. Bunun üzerine diğer Ahi beyleri Ahi

⁴⁴⁵ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 89-90.

⁴⁴⁶ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 261.

⁴⁴⁷ Kervansaray, ev, mâbed anlamlarına gelen hankahlar, tasavvuf eğitiminin yanı sıra tefsir, hadis fıkıh gibi dersler verilen, kimi zaman medresenin işlevlerini yerine getiren dini yapılarıdır. Osmanlılar, hankah yerine daha çok tekke, dergâh, zaviye kelimelerini kullanmışlardır: Süleyman Uludağ, "**Hankah**" DİA, C. 16, İstanbul 1997, s. 44-46.

⁴⁴⁸ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 115.

Ahmed'e destek olarak kılıçlarına sarıldılar. Ortalık bir anda karıştı. Mevlâna'nın müridleri arasında bulunan bazı emirler, Ahilerin bu küstah tavırlarını cezalandırmak isteyip onların üzerine yürüdü.⁴⁴⁹ Bu karışıklıklar esnasında bir süre sessiz kalan Mevlâna daha sonra sessizliğini bozarak, ayaklananlar (ahiler) için şunları söyledi: "Bu taassupları çok sürmeyecek; ettikleri yanlarına kalmayacaktır. Onlar feleğin ayakları altına düşecektir. Bizim tarikatımızın ise bütün tarikatların öncüsü olacağı aşikardır."⁴⁵⁰ Sultan bu durumdan haberdar edilince Ahi Ahmed'i öldürmek istemiş, ancak Mevlâna buna razı gelmeyerek Ahi Ahmed'in öldürülmesine engel olmuştur. Sonunda her iki hankahın şeyliği de Hüsameddin Çelebi'ye verilmiştir.⁴⁵¹

Ziyaeddin Hankahının Hüsameddin Çelebi'ye verilmesiyle çıkan karışıklıkları Mikail Bayram, Hüsameddin Çelebi ile Ahi Evren arasında mevcut olan ihtilaf ile açıklar. Bayram'ın tespitlerine göre bu hankah Ahi Türk (Çelebi Hüsameddin'in babası) hayatta iken onun elinde bulunuyordu. Ahi Türk ölünce bu hankah Ahi Evren'in eline geçmişti. Hüsameddin Çelebi eskiden babasının elinde olan hankah üzerinde hak sahibi olmayı isteyince Ahi Evren ile araları açılmıştı. Nitekim hankahın Hüsameddin Çelebi'ye devredilmesi sırasında çıkan karışıklıklar bu sebeple ilgiliydi.⁴⁵²

Tâceddin Mu'tez hankahın şeyliği için Ahiler ile Mevlâna taraftarları arasındaki ihtilafta, Mevlâna tarafını desteklemişti. Mevlâna'nın ricası üzerine Hüsameddin Çelebi'nin Ziyaeddin Hankahı'na şeyh tayin edilebilmesi için Sultan IV. Kılıç Arslan'ın ikna ederek bu hususta ferman almayı başarmıştı. Hatta Hüsameddin Çelebi'nin post oturtma törenini bizzat Tâceddin Mu'tez tertip etmişti.⁴⁵³ Nitekim Bayram, Mevleviler ile Ahiler arasındaki mücadelelerde Moğol siyasetine uygun olarak Tâceddin Mu'tez'in daima Mevlevilere destek

⁴⁴⁹ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. II, s. 341-342.

⁴⁵⁰ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. II, s. 342-343.

⁴⁵¹ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. II, s. 342-343.; Mikâil Bayram, *Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din Mahmud ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2018, s. 113-114.

⁴⁵² Bayram, *Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din Mahmud ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, s. 109-110.

⁴⁵³ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. II, s. 341-342.

olduğunu belirtir. Hatta onun tespitlerine göre Mevlâna, Ziyaeddin Hanıkahı'nın Çelebi Hüsameddin'e verilmesiyle ilgili mektubu, bu kanikahın eski şeyhi ölmeden evvel Tâceddin Mu'tez'e yazmıştır.⁴⁵⁴

LXXXVIII. Mektupta ise Mevlâna, Hucend'li Şemseddin soyuna vakfedilen Kara Arslan Mescidi'nin, imamlığının Hüsameddin Çelebi'nin oğlu⁴⁵⁵ Sadreddin'e verildiğini Tâceddin Mu'tez'e müjdelir. Bununla beraber bu mescidde vaktiyle imam olan birisinin, makamın tekrar kendisine tahsis edilmesi için divana başvurduğunu bildirerek, Tâceddin Mu'tez'den Sadreddin'e himaye etmesini rica eder. Mevlâna, Sadreddin'in soy, anlayış ve bilgi bakımından bu makamı hakettiğini vurgulayarak Tâceddin Mu'tez'den daha önce olduğu gibi ona himaye edip destek olmasını beklediğini ifade eder.⁴⁵⁶

C. Mektupta ise Mevlâna, Tâceddin Mu'tez'in daha önceki desteklerine olan şükranlarını ifade ederek söze başlar. Mektup Ahi Muhammed adında birisiyle ilgilidir. Mevlâna, Tâceddin Mu'tez'den Ahi Muhammed adındaki birisinin bağışlanıp kollanmasını rica etmektedir. Eflaki'de geçen Sivaslı Ahi Muhammed Divane'nin⁴⁵⁷ bu mektuptaki Ahi Muhammed ile aynı kişi olma ihtimali vardır.⁴⁵⁸ Eflaki'deki bir hikâyede, Hüsameddin Çelebi Sivas'ı ziyaret ettiği bir sırada bir grup avam içinde ünlemiş Erzurumlu bir derviş düzenbazlıkla suçlayarak ona karşı gelmişti. Bunun üzerine bu dervişin takipçileri Hüsameddin Çelebi'ye hiddetlenerek üzerine yürüdüler. Çıkan kargaşa sırasında orada bulunan Ahi Muhammed Divane olaylara müdahale etmeyip sessiz kalmayı seçmişti. Sonunda Hüsameddin Çelebi güçlükle oradan kurtulup Tokat'a kaçabilmişti.⁴⁵⁹ Ancak bu olaylardan bir müddet sonra Ahi Muhammed Divane, Mevlâna'nın yolunu seçerek onun müridi olmuştu.⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ Bayram, **Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din Mahmud ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu**, s. 108-114.

⁴⁵⁵ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 262.

⁴⁵⁶ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 130-131.

⁴⁵⁷ Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, C. II, s. 255-449-457.

⁴⁵⁸ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 262.

⁴⁵⁹ Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, C. II, s. 448-449.

⁴⁶⁰ Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, C. II, s. 449.

CVII. mektupta Mevlâna, üstün bir hatip ve müderris olduğunu belirttiği Celaleddin adında birisine yardım etmesi için Tâceddin Mu'tez'den ricada bulunur.⁴⁶¹

CXIX. mektupta Mevlâna, Şemseddin adlı birisine yardım etmesi için Tâceddin Mu'tez'den ricada bulunur. Mevlâna mektupta Tâceddin Mu'tez'e, Şemseddin'in aziz, devletli, inançlı biri olduğunu belirtmekle birlikte "sizin eski kulunuzdur; nimetinizin sütünü daha önce emmiştir." diyerek ona yardımcı olmasını ister.⁴⁶² Daha önce Tâceddin Mu'tez'in hizmetinde bulunduğu anlaşılan Şemseddin'in, Aksarayı'de geçen Şemseddin Gencei ile aynı kişi olma ihtimali vardır. Nitekim Şemseddin Gencei, Tâceddin Mu'tez'in naibi iken devlet işlerinden uzaklaşmış tasavvuf yoluna dönmüştü.⁴⁶³ Ayrıca mektupta Mevlâna, Tâceddin Mu'tez'in hastalığından haberdar olduğunu bildirerek, Mu'tez'e hastalığı için şifa dileklerinde bulunur.⁴⁶⁴

CXXXVI. mektupta ise Mevlâna, Tâceddin Mu'tez'e hitaben "gelen gidenden sizin haberlerinizi sorup duruyorum." diyerek söze başlar. Ardından devletin kötülüğünü isteyenlerin, hainlerin Tâceddin Mu'tez tarafından kahredildiğini öğrendikçe Tanrı'ya şükrettiğini belirtir. Son kısımda Mevlâna'nın oğlumuz olarak belirttiği birisinin Tâceddin Mu'tez'in kapısına yöneldiğini ve Mevlâna'nı Tâceddin Mu'tez'den bu kimse için destek olmasını istediği anlaşılıyor.⁴⁶⁵

XCVIII. mektubunu ise Mevlâna, Şemseddin adında birisine yazmıştır. Bu mektubun son bölümünde Şemseddin'den, "*emirler padişahı*" Tâceddin Mu'tez'e selamlarını iletmesini rica eder.⁴⁶⁶ Bu mektup muhtemelen Tâceddin Mutez'in naibi olarak görev yaptığı bir sırada Şemseddin Gencei'ye yazılmıştır. Bununla birlikte Gölpınarlı, bu mektubun beylerbeyi Şemseddin Yavtaş'a veya doğrudan doğruya Tâceddin Mu'tez'e yazılmış olabileceğini belirtir.

⁴⁶¹ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 162-163.

⁴⁶² Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 178-179.

⁴⁶³ Aksarayî, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, s.78.

⁴⁶⁴ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 178.

⁴⁶⁵ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 204-205-206.

⁴⁶⁶ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 144-145.

Ayrıca CIX. ve CXXIII. mektupların da Şemseddin Gencei'ye yazılmış olması ihtimal dâhilindedir.⁴⁶⁷

Mevlâna'nın Tâceddin Mu'tez'e göndermiş olduğu mektuplardan, ikisi arasındaki kuvvetli ilişki açıkça görülüyor. Mevlâna birçok kez çeşitli kimseler için Tâceddin Mu'tez'in desteğini beklemektedir. Mektuplarda bahsi edilen kimseler Eflaki'deki kayıtlarla mukayese edildiğinde, Tâceddin Mu'tez'in Mevlâna'nın ricalarını ve tavsiyelerini gerçekleştirmekten geri durmadığı anlaşılmaktadır.

Mevlâna ve Tâceddin Mu'tez'in münasebetleri mektuplar ile sınırlı değildi. Tâceddin Mu'tez, Mevlâna'nın sohbetlerinde bulunur onu sık sık ziyaret ederdi. Eflaki'nin Ariflerin Menkıbeleri'nde anlattığı birçok hikâyede Tâceddin Mu'tez de vardır. Eflaki eserinde Tâceddin Mu'tez'i velilerin makbulü, Mevlâna'nın has müritlerinden olarak anıp; onun itibarlı bir emir, her şeyden haberdar bir adam olduğunu belirtir.⁴⁶⁸

Eflaki'nin anlattığı bir hikâye ikisi arasındaki ilişkinin çok yönlü olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Bir gün Tâceddin Mu'tez, Mevlâna'nın ziyaretine gelmişti. Bu ziyareti esnasında Mevlâna'nın müridleri için bir âşıklar evi yaptırmak istedi. Daha sonra kendi sarayına dönen Tâceddin Mu'tez bunun için naipleri ile Mevlâna'ya üç bin dinar gönderdi. Ancak Mevlâna “*Biz nerde, dünya meşgaleleri nerde!*” diyerek bunu kabul etmez ve parayı geri gönderdi. Bunun üzerine Tâceddin Mu'tez, Sultan Veled'e başvurarak onu aracı etmek istedi. Sonunda Sultan Veled'in ricasıyla Mevlâna medresenin arkasında birkaç ev yaptırılmasına razı oldu.⁴⁶⁹

Eflaki'nin naklettiği başka bir rivayette ise bir gün Tâceddin Mu'tez bir mektup yazarak Aksaray'dan yedi bin dirhem sultani ile birlikte Mevlâna'ya gönderir. Mektubunda bu paranın

⁴⁶⁷ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 259.

⁴⁶⁸ Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, C. I, s. 431.

⁴⁶⁹ Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, C. I, s. 434-435.; Gölparlı, Mevlâna'nın Divan-ı Kebir'inde bulunan LXII. gazelinin bu münasebetle alakalı olduğunu belirtir. Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 261.; bakınız: Mevlânâ Celâleddin, **Dîvân-ı Kebir**, Çev: Abdalbâki Gölparlı; Kültür Bakanlığı Yayınları, C. II, Ankara 1992, s. 385.

cizye parasından geldiği için helal olduğunu belirterek, Mevlâna'dan bu parayı kabul etmesini ister. Bunun üzerine Mevlâna müridlerine bu parayı alıp tamamının Hüsameddin Çelebi'ye gönderilmesini emreder. Hüsameddin Çelebi ise bu paranın bin dirhemini Sultan Veled'e, bin dirhemini Kira Hatun'a⁴⁷⁰, beş yüz dirhemini Emir Alim Çelebi'ye⁴⁷¹ verir. Paranın geri kalanını ise müritler arasında taksim eder.⁴⁷²

Tâceddin Mu'tez'in bazı medrese ve tekkelere yapılan atamalarda Mevlâna'nın ricalarını gerçekleştirmekle kalmayıp, Mevlâna ve çevresindekiler için çeşitli imar faaliyetleri gerçekleştirdiği ve maddi destekte bulunduğu Eflaki'nin kayıtlarından anlaşılmaktadır. Mevlâna da Tâceddin Mu'tez'e olan itimadını ve bağlılığını birçok kez mektuplarında ifade etmiştir.

⁴⁷⁰ Mevlâna, Gevher Hatun'un vefatından sonra ikinci evliliğini Kira Hatun ile yapmıştı.

⁴⁷¹ Mevlâna'nın Kira Hatun'dan olma oğludur. Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1953, s. 356.

⁴⁷² Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, C. II, s. 338-339.

SONUÇ

Türkiye Selçukluları 1243 yılında Köseadağ'da aldıkları mağlubiyetle Moğollara tabi duruma gelmişlerdir. Bu tabiiliğin bir gereği olarak da belirlenen miktarda haraç ödemeyi kabul etmişlerdi. Bu dönemde Moğollar tek bir merkezden yönetilmiyordu. Moğollarla ilk tabiilik anlaşması İran orduları komutanı Baycu ile yapılmıştı. Ancak bu anlaşmanın Karakurum'da bulunan Büyük Han tarafından da onaylanması gerekiyordu. Bununla beraber aynı sıralarda Karadeniz'in kuzeyinde şöhreti giderek artan Batu'nun idaresindeki Moğollar, Altınorda Devleti'nin temellerini atıyordu. Batu'nun Büyük Hanlık merkezinde dahi etkisi yadsınamaz bir gerçektir. İşte bu dönemde şartları iyi gözetmeye gayret eden Selçuklu devlet adamları, Köseadağ Savaşı'ndan çok kısa bir süre sonra, ülkedeki Moğol denetimini asgari ölçüde tutabilmek için Batu ile iyi ilişkiler kurma gayretine girerek, daha yakındaki İran Moğolları yerine Karadeniz'in karşı kıyısında bulunan Altınorda Moğollarına tabii olmayı uygun görmüşlerdi. Selçuklular'da bunu sağlayan devlet adamı Şemseddin İsfahânî olmuştu. Şemseddin İsfahânî, Batu'nun desteğiyle Türkiye Selçuklu Devleti'nde vezirliği elde ettiği gibi, Batu'nun naibi sıfatıyla Sultanların dahi üstünde siyaset yürüten biri haline gelerek, daha sonraki yıllarda ülkede benzerleri giderek artan otokratik devlet adamlarının ilk örneği oldu. Bu durum İran'da bulunan Moğolları rahatsız ettiği gibi Selçuklu devlet mekanizması içerisinde de büyük bir muhalefet doğuracaktı. Bu muhalefet, başta Şemseddin İsfahânî gibi Batu ile anlaşan Selçuklu ricaline karşı, Karakurum'daki Hanlık merkezi ve İran'daki Moğollarla anlaşarak devlet içinde söz sahibi olmayı hedefleyen ihtiraslı yeni devlet adamlarını doğurdu. Esasen Moğolların kendi içerisindeki ayrılığı ve siyasi çekişmeleri Selçuklu ülkesine de yansıyor, ümera arasında birden fazla siyasi hizip ortaya çıkıyor ve bu hizipler iktidarı tamamen ele geçirebilmek adına Selçuklu Sultanlarını dahi hedeflerine ortak ediyordu. Selçuklu ülkesinde Karakurum ve Baycu ile anlaşma yanlısı devlet adamları ile Batu'yla anlaşmış olan devlet adamları arasındaki mücadeleler İlhanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar sürecektir. Bu

mücadelelerde taraflar zaman zaman birbirine üstün gelseler de Hülegü'nün gelişine kadar, Selçuklu ülkesinde ekseriyetle Altınorda Moğolları ile yakın ilişkiler kuran devlet adamları iktidarı ellerinde tutacaklardır.

Türkiye Selçuklularının İlhanlı Devleti kurulana kadar olan sürede Moğollarla kurulan ilişkilerinde istikrar mümkün olmadığından bu dönemde Moğol vergi memurlarının etkinliği de belirmemişti. Selçukluların Köseadağ'da mağlup eden kişi İran orduları komutanı Baycu olmasına rağmen, Selçuklu devlet adamları Batu'nun himayesine sığınarak Baycu'nun taleplerini dizginlemeyi başarıyordu. Baycu'nun idare ettiği toprakların mali idaresi, Hanlık merkezi tarafından sivil bir genel vali olan Argun Aka'ya devredilmesine rağmen, Selçuklu ülkesinde, Azerbaycan ve Gürcistan'da olduğu gibi etkili vergi tahsili yapılamıyordu. Zira Argun Aka tarafından 1254'de ülkeye gönderilen vergi memuru Şemseddin Kazvini'nin faaliyetleri, Selçukluların Batu'dan almayı başardığı bir yarlıkla engellenmişti. Ancak Batu'nun 1255 yılındaki ölümü ve Hülegü'nün Ön Asya'ya hareketi ile bu durum değişecek, Türkiye Selçuklu Devleti üzerindeki mali denetim belirginlik kazanacaktır.

Kaan Mengü'nün kardeşi Hülegü tarafından 1258 yılında İran'da bir Moğol şube devleti (İlhanlılar) kurulunca, Yakın Doğu'da ve elbette Anadolu'da dengeler değişecekti. Hülegü ile kurulan yeni yönetim bilhassa idari ve mali konularda yerli unsurlardan faydalanma yoluna gidecektir. Amaç daha önce askeri aristokrasi ile nispeten zorbaca ve düzensiz olarak gerçekleşen vergi tahsilini, sivil bürokratlar aracılığı ile düzenli hale getirmektir. Bu, o dönemde Anadolu'daki idareciler ile bir uzlaşma sağlamanın da en iyi yoluydu.

Hülegü, devletini kurup mali ve idari konularda çeşitli reformlara giriştiği bir sırada iki Selçuklu Sultanını da huzuruna kabul etmişti. Burada Hülegü'nün metbuluğunu kabul eden Selçukluların, ödemesi gereken vergiler de yeniden düzenlenmişti. Daha önce hem Batu ile hem de Baycu ile iyi ilişkiler kurmayı başaran Şemseddin Tuğraî'den, Anadolu'daki karışıklıklara son vermesi, iki sultan arasında uzlaşma sağlması ve vergilerin zamanında ödenmesi için

gerekli önlemleri sağlayabilmesi bekleniyordu. Bunun için kendisine vezirlik ile İlhanlı hazinesinden yüklü miktarda borç para tahsil edilmişti. Bu yolla Hülegü Selçukluları kendisine bağlamayı hedefliyordu. Ancak bu çözüm Tuğraî'nin ölümüyle fazla uzun sürmedi.

Yakın Doğu'da değişen siyasi dengeler Selçuklu ülkesini de etkiliyordu. Nitekim İlhanlılara karşı Memlüklerle ve Altınordu ile iş birliği yaparak Anadolu'da daha bağımsız bir iktidarı hedefleyen Sultan II. İzzeddin Keykavus ile İlhanlılarla iş birliğini sürdürmeyi hedefleyen kardeşi IV. Kılıç Arslan arasında, Şemseddin Tuğraî'nin ölümünden sonra yeni bir iç savaş patlak verdi. Bu mücadele esasen her iki tarafın devlet ricali arasındaki çekişmeler nedeniyle körükleniyordu. Sonunda Hülegü'nün desteklediği Kılıç Arslan ve taraftarları galip geldi.

İzzeddin Keykavus'un tahtan uzaklaştırılmasından sonra Hülegü'nün desteklediği Kılıç Arslan ve veziri Müineddin Süleyman Pervane ülkede iktidarı tamamen ele geçirdiklerinde, İzzeddin yanlısı devlet adamları makamlarından tasfiye edileceklerdir. İzzeddin yanlısı bu devlet adamları ekseriyetle Altınordu Moğollarıyla anlaşma yanlısı Selçuklu ricali idi. Bu kadronun temizlenmesiyle ülkede İlhanlı desteğiyle iktidarı kazanmış yeni bir Selçuklu hükümeti teşkil ediliyordu. Bu isimlerin başında elbette Müineddin Süleyman gelmekteydi. İşte bu suretle Türkiye Selçuklu Devleti'ni artık tamamen kendisine bağlamayı başaran Hülegü, bu tarihten sonra İlhanlılara ödenecek vergilerin ve Şemseddin Tuğraî'nin temin ettiği borçların tahsili için Anadolu'da daimî olarak Tâceddin Mu'tez'i görevlendirecekti. Tâceddin Mu'tez, kaynakların Selçuklu tarihi için Pervane Dönemi olarak da zikrettikleri dönemde yirmi yıla yakın bir süre Aksaray'da görevini icra edecekti.

Tâceddin Mu'tez'in Anadolu'ya gelmeden önceki kişisel serüvenine dair bir bilgiye rastlayamadık. Ancak o, Harezmsahlar Devleti ulemasından *kadı ül-kuddat* Mucireddin Tahir bin Ömer el-Hârezmi'nin oğluydu. Babasının nisbesinden anlaşıldığı üzere Harezmliydi. Bununla beraber kaynaklarda onu Horasan ile ilişkilendiren ifadeler de mevcuttur. İbn Bibi onu

“*Harezm’in ve Horasan’ın meşhuru*” olarak zikreder. Mevlâna ise Tâceddin Mu’tez’e “*hemşehri*” diye hitap ederken onun “*Irak’ın ve Horasan’ın övüncü*” olduğunu da dile getirir. Eflaki ise Menakıbında onu “*Horasani*” nisbesiyle anar. Bu kayıtlar bize, Tâceddin Mu’tez’in hayatının bir bölümünde Horasan’da faaliyet göstermiş olabileceğini düşündürüyor.

Tâceddin Mu’tez Moğollar adına Anadolu’da faaliyet gösteren bir vergi memuru olmakla birlikte Türkiye Selçuklu siyasetinde oldukça etkili olacaktır. Onun görevini başarılı bir şekilde sürdürebilmesi Pervane’nin iktidarı ile doğrudan bağlantılı idi. Bu sebeple başta Müineddin Süleyman Pervane ve Fahreddin Ali olmak üzere Selçuklu bürokrasi ile sıkı ilişki içerisinde olacak ve birçok noktada onlarla iş birliği yapma yoluna gidecektir.

İzzeddin Keykavus’un tahtan temelli olarak uzaklaştırılmasında Tâceddin Mu’tez’in önemli bir rolü vardır. Daha Anadolu’daki görevinin kalıcı hale getirilmediği bir dönemde vergi talep etmek için bir grup Uygur kökenli kâtip ile ülkeye gelen Tâceddin Mu’tez, İzzeddin tarafından eli boş gönderilince, İzzeddin’e karşı cephe alan Selçuklu ricali ile anlaşma yolunu seçmiştir. Neticede Pervane’nin daha ilk süreçte memnun etmeyi başardığı ve iyi ilişkiler kurduğu Tâceddin Mu’tez’in İlhan katına İzzeddin aleyhinde sunduğu rapor, İzzeddin’i ülkeyi terk etmek zorunda bırakmıştır.

İlerleyen yıllarda Selçuklu devlet adamlarıyla iyi ilişkiler kurmaya devam eden Tâceddin Mu’tez, Sultan Kılıç Arslan’ın başta iktidara gelmesini sağlayan kişilerden biriyken, daha sonra Sultanın Moğollara ödenecek vergileri ödemeye yanaşmaması üzerine, onun da bertaraf edilmesi için arayışlara girişmiştir. Nitekim Tâceddin Mu’tez, Hatiroğlu Şerafettin ile birlik olup Pervane Süleyman’ın Sultan Kılıç Arslan aleyhinde tavır alması için gayret göstermişti. Sonunda da dönemin en etkili devlet adamı olan Müineddin Pervane’nin, Kılıç Arslan’ı tehdit olarak görmesi konusunda ikna etmişti. Anadolu’daki en güçlü Selçuklu idarecisi ile Moğolların en yüksek sivil temsilcisinin Selçuklu Sultanına karşı cephe almaları, Kılıç Arslan’ın da abisi ile benzer kaderi paylaşmasını kaçınılmaz hale getirdi. Nihayetinde

bizzat Tâceddin Mu'tez'in Aksaray'da düzenlediği bir ziyafette Kılıç Arslan, Moğollar tarafından idam edildi.

Sultanın öldürülmesinden hemen sonra Anadolu'daki Moğolların bilhassa askeri masraflarını karşılayabilmek adına ülkede vergiler yeniden düzenlenmiş; muhtemelen Tâceddin Mu'tez'in tasarrufu ve Abaka'nın onayı ile dört farklı türde vergi belirlenmişti. Ancak bu vergi türleri vergilerin nasıl tahsil edileceğinden çok nerelerde harcanacağı ile ilgiliydi. Kısmi olarak da olsa Selçuklu mali sistemi İlhanlı müdahalesiyle yeniden örgütlenmişti. Buna rağmen Tâceddin Mu'tez döneminde, Moğolların daha sıkı kontrol altında tuttıkları çeşitli vilayetlerde uygulanan şahıs vergisi, Türkiye Selçuklu Devleti'nde uygulanmadı. Bunda Selçuklu idare mekanizmasında yer alan ülkenin muhtariyetini korumayı hedefleyen kıvrak zekâlı nitelikli devlet adamlarının payı büyüktü.

Tâceddin Mu'tez'in karşılıklı çıkarlar esasına dayalı Selçuklu ümerasası ile kurduğu yakınlık, Baybars'ın Anadolu hareketi sırasında, Anadolu'daki devlet adamlarına güvenemeyen Moğol askeri valilerinin, Tâceddin Mu'tez'e de şüphe ile yaklaşmasına neden olacaktır. Zira bu durumun daha somut gerekçeleri de vardı. Nitekim Tâceddin Mu'tez'in eski bir naibi olan Şemseddin Gencei, Hatiroğulları ve Memlükler arasında görüşmeler gerçekleştirdiği bir sırada yakalanmış ve bu sebeple idam edilmişti. Bu olaydan ötürü Moğolların Anadolu'daki en yüksek sivil temsilcisi olan Tâceddin Mu'tez, tıpkı Pervane ve Fahreddin Ali gibi Moğol askerleri tarafından göz hapsinde tutulmuştu.

Baybars'ın Kayseri'ye girdiği zamanda nerede ve kimlerle olduğunu tesbit edemediğimiz Tâceddin Mu'tez, Abaka ordusuyla beraber Anadolu'ya geldiği sırada, İlhan'ın yanına sığınmış, dönüş yolunda da Abaka'ya rekâket etmişti. Abaka'nın ordusu Erzincan'da bulunduğu sırada Tâceddin Mu'tez hastalanarak 1277 yılının ortalarında vefat etmiştir. Tâceddin Mu'tez gibi Abaka'nın yanına gelerek dönüş yolunda ona eşlik eden Müineddin Pervane ise, Aladağ mevkiinde yapılan yargılamada suçlu bulunarak aynı yılın 2 Ağustos'unda

idam edilmiştir. Böylece Müineddin Süleyman Pervane ile Tâceddin Mu'tez'in Anadolu'da kurdukları denge ve düzen sona erdi. Artık Anadolu'nun doğrudan İran'dan atanan valilerce yönetildiği bir dönem başlayacaktır.

Tâceddin Mu'tez Anadolu'da bulunduğu süre zarfında tasavvuf önderleri ile de ilişki içerisine girmişti. Müineddin Pervane gibi o da Mevlâna'nın sohbetlerine katılır, sık sık Mevlâna ile mektuplaşırdı. Tâceddin Mu'tez, Mevlâna ve çevresindekilere oldukça destek vermişti. Mevlâna'nın Tâceddin Mu'tez'e yazdığı mektupların içerikleri genellikle Mevlevi kimselerin korunması, desteklenmesi, belli başlı görevlere getirilmesiyle ilgiliydi. Tâceddin Mu'tez, Selçuklu ülkesindeki bazı tekke ve medreselere atanacak müderrislerin Mevlevi kişilerden seçilmesini sağlamıştı. Hatta Mevlâna'nın ricası üzerine Tâceddin Mu'tez, Konya'daki Ziyaeddin Hankahı'na yapılacak yeni şeyh tayini için bizzat Sultanı ikna etmişti. Bunların yanında Tâceddin Mu'tez kişisel hazinesinden Mevlâna ve müritlerine birden fazla maddi yardımda bulunmuş, onlar için çeşitli binalar inşa ettirmişti.

Yerli kaynaklar Tâceddin Mu'tez'in Anadolu'da bulunduğu süre zarfında, Selçuklu devlet adamlarıyla iş birliği içinde olduğu, üstün gayretleri ve cömertliği ile ülkenin refahını amaçladığı, birçok hayır faaliyetinde bulunduğu, hastane, medrese, kervansaray gibi halkın yararına binalar yaptırdığı hususunda neredeyse ittifak halindedirler. O her ne kadar İlhanlılar adına burada bulunmuş olsa da yerli ümera ve tasavvuf önderleriyle ile sıkı bir yakınlık kurarak görevini icra etmiştir. Tâceddin Mu'tez, Anadolu'daki idarecileri memnun etmeyi başardığı gibi İlhan katından da takdirle karşılanan bir idareciydi. Onun ömrünün sonuna kadar görevini icra etmesi ve ölümünden sonra aynı görevin oğlu Mücireddin Emir Şah'a devredilmesi, onun iki tarafı da memnun etmeyi başaran bir idareci olduğunu gösterir niteliktedir.

İlhanlıların sivil bir valisi konumunda olan Tâceddin Mu'tez'in Anadolu'da gerçekleştirdiği faaliyetlerinden, onun dikkat çekici bir ölçüde Türkiye Selçuklu bürokrasisine entegre olduğu anlaşılıyor. Hatta bu durum Moğolların askeri aristokrasiden gelen valileri

tarafından da fark edilmişti. Bu nedenle günümüzde bazı araştırma eserlerinde onun bir Selçuklu devlet adamı olarak görüldüğüne de rastlanılabilir. Ancak biz onun Konya’da bulunup Selçuklu Divanı’na iştirak ettiğine veya herhangi bir resmi Selçuklu ünvanı taşıdığına dair bir kayda rastlamadık. O, giderek Selçuklu bürokrasisi ile kaynaşan biri olmakla beraber, ünvanlarını, yetkilerini ve emirlerini doğrudan İlhanlı hükümetinden alan, Selçukluların İlhanlılara tabi olmasından ötürü zuhur etmiş üst düzey bir mali amir idi.

KAYNAKÇA

ABDURRAHMAN İBNÜ'L-CEVZÎ, **El-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular**, Çev: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014.

AĞIRAKÇA, Ahmet, “**Müneccimbaşı Ahmed Dede**”, DİA, C. 32, İstanbul 2006.

AHMET EFLAKÎ, **Ariflerin Menkıbeleri**, Çev: Tahsin Yazıcı, MEB Yayınları, C. I-II, İstanbul 2001.

AKA, İsmail, “**Aksarâyî Kerîmüddin**”, DİA, C. 2, İstanbul 1989, s. 293.

AKNERLİ GRİGOR, **Mogol Tarihi** (Okçu Milleti Tarihi), Çev: Hrand D. Andriasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1954.

ALAADDİN ATA MELİK CUVEYNÎ, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev: Mürsel Öztürk, C. I-II-III, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

ANDREASYAN, D. Hrand, “**Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları**”, İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C.1, S.1-2, İstanbul 1949.

ANNA KOMNENA, **Alexiad**, Çev: Bilge Umar, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1996.

ANONİM, **Tarîh-i Âl-i Selçuk** (Anonim Selçuknâme), Çev: Halil İbrahim Gök - Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

ANSARI, A. S. Bazmee, **Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc**, DİA, C. 8, İstanbul 1993.

ARSLANTAŞ, Yüksel, “**Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri**”, Belleten 67, 2003.

AVCI, Casim, “**İbn Şeddâd, İzzeddin**” DİA, C. 20, İstanbul 1999.

BARTHOLD, V. V., **Moğol İstilâsına Kadar Türkistan**, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990.

BARTHOLD, Wilhem, “**Berke**” MEB İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul 1979.

BAŞKOMUTAN SİMBAT, **Başkomutan Simbat Vekayinamesi (951-1334)**, Çev: Hrand D. Andreasyan, TTK basılmamış nüsha, İstanbul 1946.

BAYKARA, Tuncer, “**Türkiye Selçuklularında İdari Birim ve Bununla İlgili Meseleler**”, Vakıflar Dergisi, S. 19, Ankara 1985.

BAYRAM, Mikail, “**Türkiye Selçukluları Uç Beyi Denizlili Mehmet Bey**”, Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002.

BAYRAM, Mikâil, **Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din Mahmud ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2018.

CAHEN, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

COŞKUN, Alptekin, “**Türkiye Selçukluları**”, DGBİT, C. VIII, İstanbul 1992.

ÇAY, Abdulhaluk, **II. Kılıç Arslan**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

DEMİRKENT, Işın, “**Kılıçarslan I**”, DİA, C.25, Ankara 2002.

DİA, “**Bâliş**”, DİA, C. 5, İstanbul 1992.

EBÜL FEREC İBNÜL İBRÎ, **Tarihi Muhtasarüddüvel**, Çev: Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul Maarif Matbaası, 1941.

ERDEM, İlhan, “**İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)**”, AÜ Tarih Araştırmaları Dergisi, S. XXIV/ 38, 2005.

ERDEM, İlhan, “**Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılar’da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu’ya Etkileri**”, AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 20, S. 31, 2000.

ERDEM, İlhan, “**Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî-Ticarî İlişkileri ve Sonuçları**”, AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 21, S. 33, 2003.

ERDEM, İlhan, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)**, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995.

ERTUĞRUL, Ali, “**Niğdeli Kadı Ahmed**”, DİA, C. EK-2, İstanbul, 2016

FERİDUN BİN AHMED, **Sipehsâlâr Risalesi**, Çev: Tahir Galip Seratlı, Elest Yayınları, İstanbul 2004.

GENCELİ KİRAGOS, **Moğol İstilasası (1220-1265)**, Çev: Mahmut Kemal Bey, Arap harflerinden günümüz Türkçesine aktaran: Fuat Hacısalıhoğlu-İlhan Aslan, Post yayınları, İstanbul 2018.

GEORGES PACHYMERES, **Bizanslı Gözüyle Türkler**, Çev: İlcan Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1953.

GREGORY ABÛL FARAC, **Abûl Farac Tarihi**, Çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK, C.I-II, Ankara 1950.

GROUSSET, Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev: Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

GÜNDÜZ, Şinasi, “**Maniheizm**”, DİA, C. 27, İstanbul 2003.

HAMDULLAH MÜSTEVFÎ-Yİ KAZVİNÎ, **Târih-i Güzide**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018.

HARTOG, Loe de, **Cengiz Han**, Çev: Serkan Uzun, Dost Kitapevi, Ankara 2003.

İBN BİBÎ, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2014.

İBN KESİR, **El-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)**, Çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, C. 13, İstanbul 1995.

İBN ŞEDDAD, **Baypars Tarihi**, Çev: Şerefüddin Yaltkaya, TTK Yayınları, İstanbul 1941.

İBNÜ'L ESİR, **El-Kâmil fi't-Târih** (İslam Tarihi), Çev: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, C. 10-11, İstanbul 1987.

İBNÜ'L-AZÎMÎ, **Azîmî Tarihi**, Çev: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2006.

KAFALI, Mustafa, "**Cengiz Han**", DİA, C. 7, İstanbul 1993.

KAFESOĞLU, İbrahim, "**Selçuk'un Oğulları ve Torunları**", İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, C. XIII, İstanbul 1958.

KAYA, Selim, "**Süleyman Şah II**", DİA, C. 38, İstanbul 2010.

KAYA, Selim, **I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi** (1192-1211), TTK Yayınları, Ankara 2006.

KAYMAZ, Nejat, **Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü**, TTK Yayınları, Ankara 2011.

KAYMAZ, Nejat, **Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970.

KEÇİŞ, Murat, **Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler**, TTK Yayınları, Ankara 2013.

KEMÂLÜDDÎN İBNÜ'L ADÎM, **Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular**, Çev: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014.

KERÎMÜDDİN MAHMUD-İ AKSARAYÎ, **Müsâmeretü'l- Ahbâr**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000.

KESİK, Muharrem, “**Muînüddin Süleyman Pervâne**” DİA, C. 31, İstanbul 2006.

KESİK, Muharrem, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi** (1116-1115), TTK Yayınları, Ankara 2003.

Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi, haz. Ahmet Temir, TTK, Ankara 1989,

KOLBAS, Judith, **The Mongols in Iran** (Chingiz Khan to Uljaytu 1220-1309), Routledge, New York 2007.

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 2017.

KURAT, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi -Başlangıçtan 1917'ye Kadar-**, TTK Yayınları, Ankara 1987.

MANGHOL-UN NİUÇA TABÇA'AN (YÜAN- CH'AO Pİ-SHİ), **Moğolların Gizli Tarihi**, Çev: Ahmet Temir, TTK, Ankara 2019.

MELVİLLE, Charles, **The Cambridge History of Turkey**, Volume 1, edt: Kate Fleet, Cambridge Universty Press, 2009.

MERÇİL, Erdoğan, “**Sâhip Ata**” DİA, C. 35, İstanbul 2008.

MERÇİL, Erdoğan, **Selçuklular -Makaleler-** “Bizans’ta Selçuklu Hanedan Mensupları”, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN, **Dîvân-ı Kebîr**, Çev: Abdülbâki Gölpınarlı; Kültür Bakanlığı Yayınları, C. II, Ankara 1992.

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN, **Mektuplar**, Çev: Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1999.

MİNĤÂC-I SİRÂC EL-CÛZCÂNÎ, **Tabakât-ı Nâsirî** (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar), Çev: Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015.

MİNĤÂC-I SİRÂC EL-CÛZCÂNÎ, **Tabakât-ı Nâsirî** (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar), Çev: Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

MÛNECCİMBAŞI AHMED B. LÛTFULLAH, **Cami’ud-Düvel** (Selçuklular Tarihi C. I-II), Çev: Ali Öngül, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2017.

NESEVÎ, **Celâlüttin Harezemşah**, Çev: Necip Asım, Devlet Matbaası Yayınları, İstanbul 1934.

NİĞDELİ KADI AHMED, **El- Veledü’ş-Şefik ve’l-Hâfidü’l-Halîk’ı**, Çev: Ali Ertuğrul, C. I-II, TTK Yayınları, Ankara 2015.

OSTROGORSKY, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev: Fikret İşıltan, TTK Yayınları, Ankara, 2015.

ÖGEL, Bahaeddin, **Sino-Turcica**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.

ÖZ, Mehmet, “**Sinop**”, DİA, C. 37, İstanbul 2009.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “**Hamdullah el-Müstevfi**”, DİA, C. 15, İstanbul 1997.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “**İbn Bîbî**”, DİA, C.19, İstanbul 1999.

- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “**İbn Kesîr Ebü’l-Fidâ**”, DİA, C. 20, İstanbul 1999.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “**İbnü’l Esîr İzzeddin**”, DİA, C. 21, İstanbul 2000
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “**İbnü’l İbrî**” DİA, C. 21, İstanbul 2000.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “**Nesevî, Muhammed b. Ahmed**” DİA, C. 32, Ankara 2006
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “**Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî**”, DİA, C. 35, İstanbul 2008.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “**Târîh-i Cihângüşâ**”, DİA, C. 40, İstanbul 2011.
- ÖZTÜRK, Mürsel, “**Mevlâna’nın Mektupları**”, I. Milli Mevlâna Kongresi, SAM Yayınları, Konya, 3-5 Mayıs 1985.
- REŞİDÜ’D-DİN FAZLULLAH, **Cami’ü’t – Tevârih** (Selçuklu Devleti), Çev: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, **Câmiu’t – Tevârih** (İlhanlılar Kısmı), Çev: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK Yayınları, Ankara, 2013.
- RİCE, Tamara Talbot, **Anadolu Selçuklu Tarihi**, Çev: Tuna Kaan Taştan, Nobel Yayınları, Ankara 2015.
- SAĞLAM, Ahmet, “**Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri**”, TTK Belleten C. 82, S. 293, Nisan 2018.
- SAĞLAM, O. Fikret, “**Şimdiye Kadar Görülmeyen Cimri Sikkesi**” TTK Belleten C. 9, S. 35, Ankara Temmuz 1945.
- SEVGİ, H. Ahmet, “**Hüsâmeddin Çelebi**”. DİA, C. 18, İstanbul 1998.
- SEVİM, Ali – MERÇİL, Erdoğan, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1995.

SEVİM, Ali - YÜCEL, Yaşar, **Türkiye Tarihi -Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi-**, TTK Yayınları, Ankara 1988.

SEVİM, Ali, “**Keyhusrev I**”, DİA, C. 25, Ankara 2002.

SEVİM, Ali, “**Keyhüsrev III**”, DİA, C. 25, Ankara 2002.

SEVİM, Ali, **Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah**, TTK Yayınları, Ankara 2018.

SİMON DE SAINT QUENTİN, **Bir Keşiş’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)**, Çev: Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006.

SPULER, Bertold, **İran Moğolları –Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri- (1220-1350)**, Çev: Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011.

SÜMER, Faruk, “**Anadolu’da Moğollar**”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S. I, Ankara 1969.

SÜMER, Faruk, “**IV. Kılıç Arslan**” DİA, C. 25, Ankara 2002.

SÜMER, Faruk, “**Keykâvus II**”, DİA, C. 25, Ankara 2002.

SÜMER, Faruk, “**Mesud I**”, DİA, C. 29, Ankara 2004.

SÜMER, Faruk, “**Tuğrul Bey**”, DİA, C. 41, İstanbul 2012.

ŞEŞEN, Ramazan, “**Câmiu’t-Tevârîh**”, DİA, C.7, İstanbul 1993.

ŞEŞEN, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

TANERİ, Aydın, “**Celâleddin Hârizmşah**” DİA, C. 7, İstanbul 1993.

TANERİ, Aydın, **Harzemşahlar**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

TEMİR, Ahmet, “**Anadolu’da İlhanlı Valilerinden Samagar-Noyan**”, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953.

The Chronography of Gregory Abû’l Faraj (Bar Hebraeus), Çev: Ernest A. Wallis Budge, Vol. I, Apa- Philo Press, Amsterdam 1976.

TOGAN, Zeki Velidi, “**Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti**”, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, İstanbul 1931.

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İsmail Akgün Matbaası İstanbul 1946.

TURAN, Osman, “**Kılıçarslan II**”, DİA, C. 25, Ankara 2002.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017.

TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

TURAN, Osman, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar**, TTK Yayınları, Ankara 2014.

TÜLÜCÜ, Süleyman, “**Hâtim et-Tâî**”, DİA, C. 16, İstanbul 1997.

TÜLÜCÜ, Süleyman, “**İbnü’l-Ahnef**”, DİA, C. 20, İstanbul 1997.

ULUDAĞ, Süleyman, “**Hankah**” DİA, C. 16, İstanbul 1997.

URFALI MATHEOS, **Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)** Çev: Hrant D.Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2019.

UYAR, Mustafa, “**Kösedağ Savaşı: Askerî Hezimet Mi Diplomatik Zafer Mi**”, Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri, 2019.

UYAR, Mustafa, **İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara 2020.

UZLUK, F. Nafiz, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III**, Histoire Des Seldjoukides D'Asie Mineure, par un Anonyme, Ankara, 1952.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, TTK Yayınları, Ankara 1988.

WİLHEM VON RUBRUK, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat**, Çev: Ergin Ayan, Ayışığı Kitabevi, İstanbul 2012.

YİĞİT, Fatma Akkuş, “**Memlûk Ermeni Münâsebetleri**” Gazi Akademik Bakış, C. 8, S. 16, 2015.

YİĞİT, İsmail, “**Memlûkler**”, DİA, C. 29, Ankara 2004.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II**, TTK Yayınları, Ankara 2014.

YUVALI, Abdulkadir, **İlhanlı Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019.

YUVALI, Abdülkadir, “**Cengiz Han ve Halefleri Döneminde Horasan'ın İdarî Statüsü**”, Fırat Üniversitesi Dergisi, 1988.

YUVALI, Abdülkadir, “**Daruga**” DİA, C. 8, İstanbul 1993.

ÖZET

Türkiye Selçuklu Devleti 1243 yılında Moğol yüksek hâkimiyetine girmiş ve Moğollara yıllık olarak belirli bir miktarda vergi ödemeyi de kabul etmişti. Bununla beraber dönemin maharetli Selçuklu devlet adamları ısrarlı diplomatik girişimleriyle bir süre için ülkede Moğol tahakkümünü asgari ölçüde tutmayı başarmışlardı. Bilhassa Moğolların İran'daki askeri valilerinin Anadolu'ya gönderdikleri vergi memurlarının faaliyetleri çeşitli girişimlerle engelleniyordu. Ancak bu durum Hülegü'nün Kaanlık merkezi tarafından bölgeye İlhan tayin edilmesiyle değişecektir.

1256'da İran'a gelen Hülegü süratle devletini teşkilatlandırma işine girişip 1258'de kendini Yakın Doğu'nun hâkimi ilan ettiği sırada Türkiye Selçuklularını da kendine tabii kılmıştı. Kendi egemenli altındaki bölgelerde daha iyi bir kontrol sağlayabilmek için gerekli mali-idari reformları gerçekleştirmişti. 1260 yılında Hülegü tarafından Anadolu'ya vergi memuru olarak gönderilen Tâceddin Mu'tez, 1262 yılında İlhanlı yanlısı Selçuklu devlet adamlarının desteklediği IV. Kılıç Arslan'ın tahta oturmasıyla birlikte, Anadolu'da kalıcı olarak görevini sürdürmeye başlamıştır.

1262-1277 yılları arasında Türkiye Selçuklu ülkesinde İlhanlıların en yüksek sivil memuru olarak bulunan Tâceddin Mu'tez Aksaray'a yerleşerek İlhanlılara ödenmesi gereken vergilerin takibini yapmaktaydı. Aynı zamanda onun Aksaray'daki mali-idari merkezi, Selçuklu idarecilerinin İlhanlılar katına iletmiş talep ve isteklerin gerçekleştirilebilmesi için bir teyit mekanizması görevi görüyordu. II. İzzeddin Keykavus'un tahtan temelli olarak uzaklaştırılmasıyla oluşmuş mevcut düzenin sürdürülebilmesi için Selçuklu devlet adamlarıyla sıkı ilişkiler kuran Tâceddin Mu'tez, kaynaklarda "Pervane Dönemi" olarak zikredilen dönemin kilit isimlerinden biridir. Müineddin Süleyman Pervane'ye büyük destek vermiş; İzzeddin

Keykavus'un tahttan uzaklaştırılmasında ve Kılıç Arslan'ın öldürülmesi hadisesinde büyük bir rol oynamış; Türkiye Selçukluları'nın siyasi hayatında oldukça etkili olmuştur.

Tâceddin Mu'tez Türkiye Selçuklu Devleti'nde oldukça etkili bir şahsiyet olmasına karşılık, Selçuklu Devleti onun döneminde mali-idari anlamda muhtariyetini korumayı sürdürdü. Tâceddin Mu'tez'in İlhanlı mali sistemini Selçuklu ülkesinde uyguladığına veya istifa makamına doğrudan müdahale ettiğine dair kaynaklarda açık bir ibare yoktur. O Moğollara ödenecek vergilerin nezaretini yapıyor ve Anadolu'daki idarecilerle uyum içinde hareket ediyordu. Dönemin birçok Selçuklu devlet adamı gibi o da Anadolu'daki tasavvuf önderlerinden Mevlâna ile sıkı ilişkiler kurarak birçok hayır faaliyeti gerçekleştirmişti. Tâceddin Mu'tez'in Selçuklu ümerasası ile kurduğu yakınlık Baybars'ın Anadolu harekâtı esnasında onun da Selçuklu devlet adamlarıyla beraber Moğol askeri valileri tarafından gözaltında tutulmasına neden olmuştur.

1277 yılında Tâceddin Mu'tez ve Müineddin Süleyman'ın ölümünden sonra Anadolu'daki mevcut düzen bozulmaya başlayacaktır. İlerleyen yıllarda Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde Moğol tahakkümü giderek artacak, Selçuklu ülkesinde mali idare doğrudan İran'dan atanan valilerce düzenlenecek ve yönetilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tâceddin Mu'tez, Müineddin Süleyman Pervane, Hülegü, Türkiye Selçuklu Devleti, Moğollar, İlhanlılar, Aksaray, Mevlâna, II. İzzeddin Keykavus, IV. Kılıç Arslan

ABSTRACT

Turkey Seljuk State came under Mongol domination in 1243 and the State had agreed to be a certain amount of annual tax payment to the Mongols. However, the talented Seljuk statesmen of the period managed to keep the Mongol domination in the country at a minimum level for a while with their insistent diplomatic initiatives. Especially the activities of the tax officials sent to Anatolia by the military governors of the Mongols in Iran were prevented by various initiatives. However, this situation will change with the arrival of Hülegü, who was appointed as Ilkhan by the Kagan.

When Hülegü came to Iran in 1256, he began to organize his state and declared himself the ruler of the Near East in 1258. In the same year Turkey Seljuk State accepted domination of Hülegü. Ilkhan Hülegü had carried out the necessary financial and administrative reforms to achieve better control in the regions under his rule. Taceddin Mutez was sent to Anatolia by Hülegü as a tax officer in 1260. When Kılıç Arslan IV, who was supported by the pro-Ilkhans Seljuk statesmen, took the throne in Konya, Taceddin Mutez's position in Anatolia became permanent.

Taceddin Mutez has served as the highest civil agent of Ilkhanate between the years 1262-1277 in the Turkey Seljuk State. He settled in Aksaray and followed up the taxes that had to be paid to the Ilkhanians during this period, At the same time, his financial-administrative center in Aksaray served as a confirmation mechanism to fulfill the demands and requests conveyed by the Seljuk administrators to the Ilkhanids. Taceddin Mutez, who established close relations with the Seljuk statesmen in order to maintain the current order formed by the removal of Izzeddin Keykavus II from the throne, was one of the key figures of the period referred to as the "Pervane Period". He has a major role in the dethrone of İzzeddin Keykavus II and the murder of Kılıç Arslan IV. He was quite effective in the political life of Turkey Seljuks State.

Although Taceddin Mutez was a very influential person in the Turkey Seljuk State, Seljuks continued to maintain its financial and administrative autonomy during his period. There is no clear expression in the sources that Taceddin Mutez implemented the Ilkhanid financial system in the Seljuk country or directly intervened in the ministry of finance (*Dîvân-ı İstîfâ*). He oversaw the taxes payable to the Mongols and acted in harmony with the statesmen of Seljuk. Like many Seljuk statesmen of the period, he established close relations with Mevlana who one of the leaders of Sufism in Anatolia. He carried out many charity activities. So much so that Taceddin Mutez's closeness established with the Seljuk statesmen, led to the detention of his by the Mongolian military governors along with the Seljuk statesmen in the course of Anatolian campaign of Baybars.

After death of Taceddin Mutez and Muineddin Suleyman in 1277, the current order in Anatolia will begin to deteriorate. In the following years, the Mongol domination on the Turkey Seljuk State gradually increased and the financial administration of the country was directly administered by the governors appointed from Iran.

Keywords: Taceddin Mutez, Muineddin Suleyman Pervane, Hülegü, Turkey Seljuk State, Mongols, Ilkhanids, Aksaray, Mevlana, İzzeddin Keykavus II, Kılıç Arslan

IV